

UNIVERSITETET I OSLO

Institutt for arkeologi, konservering og historie

**”Den store
jødebevegelse”**

Antisemittiske bilder av jøden
i bondeavisene Nationen og
Namdalen, 1920-1925

Masteroppgave i historie

Kjetil Braut Simonsen
Høsten 2009

Takk til:

Først av alt vil jeg takke min enestående veileder, Einhart Lorenz, for oppmuntring og kyndig bistand under hele arbeidet. En særskilt takk går også til stipendiat Lars Lien ved *Holocaust-senteret*, som tok seg tid til å lese gjennom hele oppgaven i slutfasen, og som hele veien har vært en hyggelig og konstruktiv diskusjonspartner.

Mastergradsprosjektet har vært en del av det større forskningsprosjektet "*Jøden*" som *kulturell konstruksjon i norsk offentlighet 1814-1940*. En stor takk rettes til prosjektet i sin helhet. I særdeleshet vil jeg takke Christhard Hoffmann, Terje Emberland og Øivind Kopperud for kommentarer på manus, litteratur- og kildetips og andre faglige innspill. Sistnevnte skal også ha en stor takk for hjelp med en mengde praktiske spørsmål. Jeg vil også rette en takk til mine medstudenter Linda Aasvangen, Andreas Snildal, Olav Bogen, Nina Beate Lyng-Vagstein, Alexander Fosse Andersen og Chalak Kaveh, samt alle ansatte ved *HL-senteret*.

Jeg vil også takke min familie for oppmuntring og støtte. En særskilt takk går til min pappa, Morten Simonsen, min bror Anders Braut Simonsen og min søster Mari Braut Simonsen for korrekturlesing av hele eller deler av manus. Takk også til min gode venn Eirik Eigliad for en mengde interessante (og lange) samtaler om antisemittisme og andre beslektede emner.

Den aller største takken går likevel til mine aller nærmeste. Min samboer Kristin Ørvik, skal ha en stor takk for oppmuntring og korrekturhjelp, og ikke minst for å ha vist tålmodighet med en mann som til tider har hatt hodet fullt av norsk 1920-tallshistorie. Til min sønn Leon, som har levd hele sitt snart to år lange liv med en mastergradspappa, vil jeg bare si tusen takk for at du er til.

Kjetil Braut Simonsen
Bygdøy, Oslo 15. november 2009.

Innholdsfortegnelse:

Kapittel 1 Innledning	s.1
Oppgavens utgangspunkt og problemstillinger	s. 1
Avgrensning og kildevalg	s. 3
Oppgavens struktur	s. 4
Tidligere forskning	s. 6
Kilder	s. 8
Metodiske utfordringer	s. 9
Begrepsavklaringer og teoretiske perspektiver	s. 10
<i>Antisemittisme</i>	s. 11
<i>Antisemittismen og det nasjonale</i>	s. 13
<i>Koder for ”jødiskhet”</i>	s. 15
Kapittel 2: Bakgrunnskapittel: Bondebevegelsen og agrarnasjonalismen	s. 17
Mellomkrigstiden og reorienteringen av norsk nasjonalisme	s. 17
<i>Norsk Landmandsforbund: Kort bakgrunnshistorie</i>	s. 18
”Bonden”, nasjonen og syndefloden	s. 20
<i>Bondepartiets profil i mellomkrigsårene</i>	s. 25
Avslutning	s. 29
Kapittel 3: ”Trællekaar under russiske jøder” ”Bolsjevikjøden” og myten om den jødiske verdenssammensvergelse	s. 31
Det internasjonale bakteppet	s. 31
”Bolsjevikjøden” i Norge	s. 33
<i>Nationen: ”Bolsjevikjøden” som et polemisk virkemiddel</i>	s. 34
”Jøden” og det nasjonale elementet i antikommunismen	s. 37
”Bolsjevikjøden” og verdenssammensvergelsen	s. 42
<i>Namdalen: Den ”jødiske radikalisme” og ”verdensjødedommen”</i>	s. 48
”Den radikale jøden” som politisk våpen	s. 51
Nasjonale og unasjonale revolusjonære	s. 53
”Jøden”, bolsjevismen og hatet mot kristendommen	s. 55
Avslutning	s. 57

Kapittel 4: ”Vor anden frihetskamp” Forestillingen om den jødiske kapitalen.	s. 59
Kapitalen inkarnert: Et idéhistorisk omriss	s. 60
Etterkrigstidens kriser	s. 62
<i>Nationen</i> : ”Jødekapitalen” som etablert sannhet	s. 63
Kapitalen, antisemittismen og det nasjonale	s. 65
Banken, børsen og ”den jødiske spekulasjonen”	s. 70
Den umoralske kapitalen	s. 75
<i>Namdalen</i> : ”Jødekapitalen” som nasjonenes antitese	s. 77
Økonomi, antisemittisme og nasjonal selvstendighetsretorikk	s. 81
”Jødekapitalen” som politisk definisjonsredskap	s. 85
Avslutning	s. 88
Kapittel 5: ”En ubestemmelig nationalitet” Jorden, migrasjonen og den nasjonale oppløsning	s. 89
Innvandringen, utvandringen og det nasjonale sammenbrudd	s. 90
<i>Nationen</i> : Frykten for en ”jødisk invasjon”	s. 91
<i>Namdalen</i> : ”Jødeinvasjonen” som randtema	s. 99
Antisemittismen, agrarideologien og emigrasjonen	s. 100
Avslutning	s. 107
Kapittel 6: Oppsummering og hovedkonklusjon	s. 108
Litteraturliste	s. 114
Kildeliste	s. 122

Kapittel 1: Innledning

I begynnelsen av september 1923 – rett etter *Bondepartiets* hovedstyremøte i Trondheim i august samme år – førte *Namdalens* redaktør Peder Jæger-Leirvik i pennen et brev til *Bondelagets* formann Johan E. Mellbye som omhandlet ”jødespørsmålet”. Redaktøren framhevet spørsmålet som et ”springende punkt i bondereisningen”. Motstanden mot ”jødetyranniet”, hevdet han, var – mer enn noe annet – det som avgrenset *Bondepartiet* fra de øvrige partiene:

Kampen mot jødetyranniet maa føres paa bred front. Og jeg haaper denne mer og mer maa bli markert i bondeprogrammet. For det er vel igrunnen her det avgjørende skillet mellom Bondepartiet og de andre politiske partier ligger. Jeg haaper ogsaa hele landets bondepresse er opmerksom paa dette.¹

Jæger-Leirviks uttalelse reiser flere interessante problemstillinger. I hvilken grad var antisemittismen et element i det nystiftede *Bondepartiets* agitasjon i 1920-årene? Og – i forlengelsen av dette: I hvilket omfang kom jødefiendtlige holdninger til uttrykk i landets bondepresse?

Opgavens utgangspunkt og problemstillinger

Denne studien tar for seg antisemittismen i bondeavisene *Nationen* og *Namdalen* i tidsrommet 1920-1925. Flere historikere har fastslått at bondebevegelsen² i mellomkrigstiden fremmet en nasjonalistisk orientering med et illiberal og rasebasert tilsnitt.³ Det er også blitt påpekt at antisemittiske forestillinger hadde nedslagsfelt innenfor bondeorganisasjonene og i deres organer. Einhart Lorenz hevder at de sterkeste jødefiendtlige holdningene i den politiske offentligheten utvilsomt fantes ”bei der

---

¹ Brev fra Peder Jæger-Leirvik til Johan E. Mellbye, datert 5.09-1923. Johan E. Mellbyes privatarkiv, RA, boks 10.

² Bondebevegelsen refererer i denne oppgaven – når ikke annet er oppgitt – til bevegelsen i og omkring organisasjonene *Norsk Landmandsforbund/Norges Bondelag* og *Bondepartiet*. *Bondepartiet* ble grunnlagt i juni 1920, men stilte ved sitt første valg i 1921 i *Landmandsforbundets* navn. I 1922 ble parti og interesseorganisasjon formelt atskilt. *Landmandsforbundet* skiftet ved dette tidspunktet navn til *Norges Bondelag*.

³ Jf. Øystein Sørensen: ”Hegemonikamp om det norske. Elitenes nasjonsbyggingsprosjekter 1770-1945” i Øystein Sørensen (red) *Jakten på det norske. Perspektiver på utviklingen av en norsk nasjonal identitet på 1800-tallet* (Oslo: Gyldendal 1998) s. 41; Odd-Bjørn Fure: *Norsk utenrikspolitisk historie bind 3. Mellomkrigstid 1920-1940* (Oslo: Universitetsforlaget 1996), ss.29-30; Olav Rovde: ”...vi holder på å bli en av Europas søplekasser”, i *Historisk Tidsskrift* (nr. 3 1997), ss. 325-335 og Svein Ivar Angell: *Frå splid til nasjonal integrasjon. KULTs skriftserie nr. 29. Nasjonal identitet nr.4* (Oslo: Norges forskningsråd 1994), spes. ss. 47-66.

Bauernpartei und dem mit ihr verbundenen Bauernverband”.⁴ Kristin Foskum fastslår at bevegelsens hovedorgan, *Nationen* i perioden mellom 1926 og 1938 framviste ”en til dels klarere og mer tydelig antisemittisme enn andre i samme periode”.⁵ Antisemittismen i bondebevegelsen og bondepressen i mellomkrigstiden har likevel i liten grad vært gjenstand for inngående historiske undersøkelser. Når det gjelder bondebevegelsens tidlige periode som selvstendig politisk retning i første halvdel av 1920-årene er forskningen å betrakte som fraværende.

Undersøkelsen tar utgangspunkt i flere relaterte problemstillinger. Jeg reiser for det første spørsmål om hva som kjennetegnet de antisemittiske forestillingenes karakter, nærmere bestemt hvordan ”jøden” ble konstruert i de undersøkte avisene. I forlengelsen av dette vil jeg også granske hvilke faktorer som påvirket konstruksjonen av ”jøden”. Antisemittismen vil i denne sammenheng behandles som *et kulturelt fenomen*, med lange historiske røtter, og som et transnasjonalt fenomen, hvis beskyldninger og klisjeer ble spredt på kryss og tvers av landegrensene. Samtidig vil jeg undersøke hvordan spesifikke faktorer – særlig bondebevegelsens ideologiske orientering og kontekstuelle forhold – bidro til å forme de anti-jødiske beskyldningene. For det andre søker jeg å belyse antisemittismens funksjoner: I hvilken grad ble ”jøden” benyttet som forklaring på kriser, revolusjoner og andre ”uønskede” samtidsfenomener? Og sist, men ikke minst: inngikk de antisemittiske forestillingene som virkemidler i den politiske debatten?

Disse problemstillingene har også gitt opphav til en tese. Jeg vil hevde at nasjonalismen utgjorde en hoveddrivkraft i antisemittismen, slik den kom til uttrykk i *Nationen* og *Namdalen*. Jødene ble koplet til ulike overnasjonale krefter og fenomener – særlig arbeiderbevegelsen og den internasjonale kapitalen – som bondeavisene rettet seg imot. Som en konsekvens av dette ble ”jøden” konstruert som en trussel både mot det nasjonale norske og mot systemet med nasjoner. Dette skyldtes til dels en allmenn tendens innen den kontinentaleuropeiske antisemittismen til å framheve jødene som en nasjonal ikke-identitet – en ”anti-nasjonal nasjon”, som sosiologen Klaus Holz kaller det.⁶ Samtidig må det – slik jeg ser det – også ses i nær sammenheng med bondebevegelsens isolasjonistiske og anti-internasjonale orientering. Bildet av den unasjonale jøden fungerte i forlengelsen av

---

⁴ Einhart Lorenz: ”Antisemitische Judenbilder und die norwegische Haltung zur Deportation”, i *Jahrbuch für Antisemitismusforschung* (Berlin: Metropol 2007), s. 235.

⁵ Kristin Foskum: *Nationen og antisemittismen. En undersøkelse av avisa Nationens holdning ovenfor jøder i perioden 1926-1938*. Hovedoppgave i historie ved Universitetet i Oslo (2005) s. 97.

⁶ Klaus Holz: ”Die antisemitische Konstruktion des ”Dritten” und die nationale Ordnung der Welt”, i Christina von Braun og Eva-Maria Ziege: *Das ”bewegliche” Vorurteil: Aspekte des internationalen Antisemitismus* (Würzburg: Königshausen & Neumann, 2004), s. 54.

dette også som et politisk definisjonsredskap og virkemiddel. ”Jøden” ble brukt som et stempel for å sverte bondebevegelsens politiske motstandere som unasjonale. Bondeavisene kunne på denne måten framstille *Bondepartiet* som det eneste nasjonale partiet i landet.

Avgrensning og kildevalg

Undersøkelsens tidsramme er – som påpekt – fastsatt til perioden mellom 1920 og 1925. Startpunktet er valgt på bakgrunn av Bondepartistiftelsen, som fant sted nettopp i juni 1920. På denne måten favner kildeundersøkelsene bondebevegelsens første fase som selvstendig politisk retning. Den øvre avgrensningen er lagt til schächting-saken – debatten om jødernes rituelle slaktemetode – som brøt ut i stor skala i 1926.⁷ Det er nærliggende å anta at debatten ville ha gitt tilgang til et kildemateriale som hadde sprengt oppgavens omfangsmessige rammer. *Nationens* holdninger til jødene i tidsrommet mellom 1926-38 – derav også til schächtingen – er dessuten allerede undersøkt i Foskums studie.⁸

Ytterligere en begrunnelse for å undersøke første halvdel av 1920-årene er den sterke sosiale og politiske turbulensen som preget perioden. Etterdønningene fra verdenskrigen og den russiske revolusjonen satte et sterkt preg på samfunnsklimaet både i Norge og Europa. Her til lands fant det sted en radikaliserings av arbeiderbevegelsen og store streiker. Samtidig brøt det ut en etterkrigsperiode, som rammet både i industrien og på landsbygda . Dessuten fant det sted en markant oppblomstring av antisemittisme i en rekke europeiske land, og en internasjonal spredning av antijødiske konspirasjonsmyter.

I forbindelse med avgrensningen, må det også understrekes at denne undersøkelsen er en case-studie av to aviser. Den har ikke som formål å dokumentere den samlede bondepressens eller bondebevegelsens holdninger, selv om kildefunnene etter mitt syn gir grunnlag for hypoteser i denne retning.⁹ Det kan i denne sammenheng også være på sin plass å redegjøre for motivene bak valget av de to avisene. *Nationen* var bondebevegelsens største og eneste landsdekkende avis, og følgelig et svært sentralt agitasjonsredskap – og en premissleverandør – for bondebevegelsens politiske oppfatninger. Dette betyr selvfølgelig ikke at holdningene som kom til uttrykk i avisen automatisk var ukontroversielle innenfor bevegelsen, men de kan likevel vanskelig karakteriseres som perifere eller marginale.

---

⁷ Schächting-debatten hadde røtter tilbake til 1890-årene, men ble særlig høylydt i offentligheten etter 1926, da det ble luftet forslag om å forby slaktemetoden. I 1929 ble et slikt forbud vedtatt på Stortinget. Per Ole Johansen: *Oss selv nærmest. Norge og jødene 1914-1943* (Oslo: Gyldendal 1984), ss. 63-72.

⁸ Foskum (2005), ss. 36-47

⁹ Se oppgavens konklusjon.

Regionsavisen *Namdalen* er valgt ut ifra et annet utgangspunkt. Tidlige stikkprøver og arkivøk viste at de antisemittiske innslagene var påfallende tallrike i avisen, og at dens redaktør siktet mot å gjøre jødespørsmålet til en mer sentral bestanddel i bondeorganisasjonene og i bondepressen. At et av bondebevegelsens offisielle organer gjorde kampen mot ”jødefaren” til en av sine sentrale kampsaker, er et funn som i seg selv gjør avisen verdt å undersøke, da det påviser at det fantes en antisemittisk tendens eller strømning i bondeorganisasjonene. Samtidig er det svært interessant å sammenligne *Namdalens* synspunkter med *Nationens* holdninger. På denne måten kan det måles hvorvidt førstnevntes oppfatninger var idiosynkratiske og perifere, eller om de hadde nedslagsfelt nærmere sentrum av bevegelsen. Stikkprøver i andre bondeaviser tyder på at antisemittismen i *Namdalen* langt ifra var så enestående som man kanskje skulle tro. Flere av bondebevegelsens øvrige organer framførte grove antijødiske beskyldninger i den undersøkte perioden – innebefattet forestillingen om at jødene stod bak bolsjevismen, at de kontrollerte den internasjonale finanskapitalen og at de ledet an i en verdensomspennende konspirasjon.¹⁰

Oppgavens struktur

Oppgaven består av seks kapitler. I bakgrunnskapitlet redegjør jeg for bondebevegelsens grunnorientering, med særlig vekt på ideologiseringsprosessen som fant sted innenfor *Landmandsforbundet* i tiden fram mot Bondepartistiftelsen, og *Bondepartiets* programmer i begynnelsen av 1920-årene. I tilslutning til flere historikere beskriver jeg her bevegelsens politiske og ideologiske orientering som en reaksjonær agrarnasjonalisme, som var sentrert rundt oppfatningen om ”bonden” og bondesamfunnet som nasjonens kjerne. Videre utforsker jeg bondeorganisasjonenes skremsels- og fiendebilder. Denne nasjonalistiske

---

¹⁰ Undertegnede gjennomførte i tidlige faser av undersøkelsen flere dykk i bondeavisen *Agder Tidend* i perioden mellom 1922 og 1925. Antisemittismen framstod ikke som noen sentral komponent i avisen, men den publiserte likevel flere lederartikler med klart jødefiendtlig innhold. Ved en anledning trykte den også et bidrag av den antisemittiske agitatoren Theodor Fritsch. Se *Agder Tidend* 21.12-1923. Om Fritsch, se kap. 4. For eksempler fra avisens lederspalt se *Agder Tidend*, 9.11-1923, 16.01-1924 og 12.03.1925. Et liknende mønster er også å finne i andre bondeaviser. Se for eksempel *Østlendingen* 3.09-1923 og 4.09-1923 og *Nasjonalbladet* 28.06 og 4.07-1923. I andre bondeorganer var de antisemittiske innslagene langt mer omfangsrige. I østlandsavisen *Vest-Opland* fant jeg ved en rask gjennomgang av månedene juli-august 1923 et tosifret antall redaksjonelle bidrag som inneholdt antisemittiske påstander. *Helgelands Blad* – bondebevegelsens avis i Nordland – trykte i 1922/1923 flere lederartikler som advarte mot en ”jødisk verdenssammensvergelse”, derav også materiale som var sakset fra *Namdalen*. Se for eksempel *Helgelands Blad* 15.12-, 22.12 og 29.12-1922, samt 17.01-1923.

grunnorienteringen utgjør en basis for å forstå antisemittismen i *Nationen* og *Namdalen*, og kapitlet utgjør følgelig et viktig rammeverk for den etterfølgende framstillingen.

De tre empiriske kapitlene gransker ulike aspekter ved antisemittismen i *Nationen* og *Namdalen*. Kapitlene er strukturert til dels ut i fra de antisemittiske jødebildenes karakter og til dels på bakgrunn av den kontekstuelle rammen beskyldningene og klisjeene ble framført innenfor. Den konkrete inndelingen er gjort på bakgrunn av flere faktorer. På den ene siden bygger den – banalt sett – på sentrale mønstre i det undersøkte kildematerialet. På den andre siden berører den ulike temaer som er blitt knyttet til antisemittismen i 1920-årene: spredningen av konspirasjonsforestillinger, bruken av jødefiendtlige temaer i agitasjon mot arbeiderbevegelsen, beskyldninger om at jødene behersket storkapitalen og frykten for jødisk innvandring. Anti-sosialisme, frykt for den (overnasjonale) kapitalismen og motstand mot innvandring var samtidig sentrale komponenter i bondebevegelsens nasjonalistiske orientering.

Kapittel 3 tar for seg beskyldningen om at jødene stod bak bolsjevismen og den relaterte, om ikke identiske, myten om en jødisk verdenssammensvergelse. Grunnen til at disse forestillingskompleksene er behandlet sammen, er deres sammenfallende virkningshistorie – nettopp bolsjevikrevolusjonen utløste en internasjonal massespredning av antisemittiske sammensvergelsesmyter. Her undersøker jeg først hvordan antisemittiske klisjeer ble benyttet i polemikken mot arbeiderbevegelsen. I denne sammenheng stiller jeg også spørsmål om hvilke elementer innenfor antikomunismen som aktiverte antijødiske beskyldninger. Endelig gransker jeg i hvilken grad forestillingen om jødebolsjevismen gled over i anklager om at jødene stod bak en gjennomgripende verdensomspennende sammensvergelse.

Kapittel 4. omhandler forestillingen om ”den jødiske kapitalen”. Jeg reiser her spørsmål om hvorvidt og i hvilken grad etterkrigstidens kriser ledet til en økt bruk av antijødiske klisjeer. Deretter undersøker jeg hvilke trekk i det kapitalistiske systemet som ble brennmerket som ”jødiske” i *Nationen* og *Namdalen*. Endelig gransker jeg hvordan klisjeene om ”jødekapitalen” ble brukt som virkemidler i den politiske debatten.

Frykten for en ”jødeinvasjon” tiltok i styrke i løpet av første verdenskrig. Kapittel 5. utforsker sammenhengen mellom innvandrings skepsis og antisemittisme. Her har jeg imidlertid også valgt å utvide perspektivet. I bondebevegelsens programmer ble det trukket en tydelig forbindelse mellom motstand mot immigrasjon og emigrasjon og kravet om å verne bondesamfunnet. Jeg ser derfor på sammenhengen mellom antisemittisme og frykten

for innvandring, utvandring og bondesamfunnets sammenbrudd. ”Jødeinvasjon” benyttes her også i bredere betydning, som frykten for en åndelig ”forjødning”.

I kapittel 6 vil jeg oppsummere og konkludere i forhold til problemstillingen.

Tidligere forskning

Det eneste arbeidet som tematisk sett berører min undersøkelse, er Kristin Foskums hovedoppgave om *Nationen* og antisemittismen i tidsrommet 1926-38.¹¹ Utover Foskums arbeid, er bondepressens holdninger til jødene bare berørt som randtema i enkelte bøker og vitenskapelige undersøkelser.¹²

Heller ikke den allmenne litteraturen om antisemittismen i Norge er overveldende, selv om den er blitt mer omfangsrik de seneste årene. Av samlende framstillinger kan nevnes Oskar Mendelsohns *Jødernes historie i Norge, bind 1* fra 1969¹³, som tar for seg den norske antisemittismen som deltematikk og Per Ole Johansens *Oss selv nærmest* fra 1984¹⁴. I tillegg foreligger det en rekke mindre arbeider, herunder Einhart Lorenz’ *Antisemitische Judenbilder und die norwegische Haltung zur Deportation*¹⁵, Terje Emberlands ”*Nationaliteternes værste kloakslam*”¹⁶ og Hans Fredrik Dahls *Antisemittismen i norsk historie*.¹⁷ Disse bidragene var særlig nyttige under de tidlige fasene av undersøkelsen, men de har også blitt brukt som oppslagsverk og lagt grunnlag for delteser i de enkelte kapitlene.

Det er også forfattet flere spesialstudier som tar for seg enkeltaktører, resepsjonen av antisemittiske verker og antijødiske holdninger innenfor avgrensede grupper og miljøer. Til den førstnevnte kategorien hører Kristin Brattelids hovedoppgave om den antisemittiske propagandisten Mikal Sylten¹⁸, Richard Andre Toftesunds arbeid om NS-ideologen Halldis

---

¹¹ Foskum (2005).

¹² Se spesielt Bjørn Pleym: *Norsk bondepresse og den tyske nazismen. Seks bondeavisers holdning til Tyskland i tidsrommet 1933-1940*. Hovedoppgave i historie ved Universitetet i Oslo (1976), ss. 45-53 og Tormod Valaker ”*Litt fascisme, hr. statsminister!*” *Historien om den borgerlige pressen og fascismen* (Oslo: Forum Aschehoug 1999).

¹³ Oskar Mendelsohn: *Jødernes historie i Norge gjennom 300 år. Bind 1*. (Oslo: Universitetsforlaget 1969), spes. ss. 488-508 og 556-583.

¹⁴ Johansen (1984).

¹⁵ Lorenz (2007), ss. 217-238.

¹⁶ Terje Emberland: ”Nationaliteternes værste kloakslam. Antisemittisme i Norge 1900-1940”, i *Humanist* (nr. 2 2008) ss. 4-26. Artikkelen er en revidert utgave av Terje Emberland: ”Antisemittismen i norsk historie”, i Trond Berg Eriksen, Håkon Harket og Einhart Lorenz (red): *Jødehat. Antisemittismens historie fra antikken til i dag* (Oslo: N.W. Damm & Søn 2005) ss. 421-420.

¹⁷ Hans Fredrik Dahl: ”Antisemittismen i norsk historie”, i Bernt Hagtvedt (red): *Folkemordenes svartebok* (Oslo: Universitetsforlaget, 2008), ss. 442-460.

¹⁸ Kristin Brattelid: *Mikal Sylten. Et antisemittisk livsprosjekt. Hovedoppgave i historie ved Universitetet i Oslo* (2004).

Neegård Østbye¹⁹ og Heming Gufjords artikkel om antisemittismen i forfatteren Arne Garborgs dagbøker.²⁰ Til de to siste gruppene kan nevnes Olav Sunde Christensens hovedoppgave om resepsjonen av høyesterettsadvokat Eivind Saxlunds antisemittiske bok *Jøder og Gojim* i norsk presse²¹, Terje Emberlands undersøkelse av kretsen omkring tidsskriftet *Ragnarok*²², Einar Kjørvens behandling av den norske *Israelsmisjonens* syn på jødene²³ og flere arbeider som berører antisemittismen innenfor *Nasjonal Samling*.²⁴ Ingen av disse framstillingene overlapper direkte med denne undersøkelsen. Flere av dem har likevel bidratt med verdifulle opplysninger i løpet av arbeidet.

Mens antisemittismeforskningen i Norge har vært begrenset, er den internasjonale produksjonen omfattende. En rekke verker har vært viktige i dette arbeidet. Jeg vil likevel spesielt trekke fram fire. Klaus Holz artikkel *Die antisemitische Konstruktion des "Dritten" und die nationale Ordnung der Welt*²⁵ har vært sentral for utformingen av oppgavens teoretiske utgangspunkt. Lars M. Anderssons undersøkelse av antisemittismen i svensk vittighetspresse har gitt viktige perspektiver til analysene av antisemittiske karikaturer.²⁶ Joachim Schlör og Julius H. Schoeps' *Antisemitismus. Vorurteile und Mythen* har fungert som et oppslagsverk for å lokalisere ulike bilder av jøden, deres tilblivelse og historiske evolusjon.²⁷ Verket *Jødehat. Antisemittismens historie fra antikken til i dag* har fylt en tilsvarende funksjon når det gjelder antisemittismens realhistorie.²⁸

Jeg har også fått bruk for en rekke arbeider om bondebevegelsens historie og om ulike felter innen norsk mellomkrigshistorie. I førstnevnte kategori vil jeg trekke fram May Brith Ohman Nielsens doktorgradsavhandling om bondebevegelsen mellom 1915 og 1940²⁹

---

¹⁹ Richard Andre Toftesund: "Da allt folket skulde tro løggen" Halldis Neegård Østbye: *Antisemittisk ideolog i Nasjonal Samling*. Hovedoppgave i historie ved Universitetet i Bergen (2001).

²⁰ Heming Gufjord: "Jærbo og indoeuropeer. Heretisk blick på den apokryfe Garborg", i *Edda* (Nr. 4 2002), ss. 378-395.

²¹ Olav Sunde Christensen: *Jøder og Gojim. Mottakelsen av et antisemittisk skrift fra 1910*. Hovedoppgave i historie ved Universitetet i Oslo (1998).

²² Se Terje Emberland: *Religion og rase. Nyhedenskap og nazisme i Norge 1933-1945* (Oslo: Humanist Forlag, 2003), spes. ss. 158-169.

²³ Einar Kjørven: *Den Norske Israelsmisjons syn på jødene i tidsrommet 1918-1942*. Hovedoppgave i historie ved Universitetet i Oslo, (2004).

²⁴ Blant disse, se for eksempel Dag Olav Bruknapp: *Nasjonal Samling og rasespørsmålet 1933-49*. Hovedoppgave i historie ved Universitetet i Bergen, (1972) .

²⁵ Se Holz, i Braun og Ziege (2004), ss. 43-61.

²⁶ Lars M. Andersson: *En jude är en jude är en jude. Representationer av "juden" i svensk skämtpress omkring 1900-1930* (Lund: Nordic Academic Press 2000).

²⁷ Julius H. Schoeps og Joachim Schlör: *Antisemitismus. Vorurteile und Mythen* (München: Piper 1995).

²⁸ Eriksen m.fl. (red) (2005).

²⁹ May-Brith Ohman Nielsen: *Jord og ord. En studie av forholdet mellom ideologi, politikk, strategi og mobilisering hos den tredje pol i det norske partisystemet. Bondepartiet 1915-1940*. Doktorgradsavhandling ved Universitetet i Bergen (1997).

og Olav Rovdes verk om Norsk *Landmandsforbund/Bondelagets* historie fra grunnleggelsen i 1896 og fram til krigens slutt i 1945.³⁰ Sistnevnte har også forfattet en artikkel som tar for seg bondebevegelsen og rasespørsmålet i mellomkrigstiden.³¹ Ved siden av disse arbeidene har jeg også hatt stor nytte av Knut Kjeldstadli's bidrag i *Norsk Innvandringshistorie*³², Per Maurseth's framstilling av arbeiderbevegelsens historie fram til kriseforliket³³ og Odd-Bjørn Fure og Svein Ivar Angells undersøkelser av norsk nasjonalisme i mellomkrigstiden.³⁴

Kilder

Oppgavens kildegrunnlag er først og fremst *Nationen* og *Namdalen*. Begge avisene er gjennomgått systematisk fra begynnelsen av januar 1920 til og med desember 1925. *Nationen* ble grunnlagt som dagsavis i desember 1918, utkom i Kristiania og var bondebevegelsens eneste landsdekkende organ. *Namdalen* ble startet i Namsos i januar 1920, som et venstreblad med draging i retning av *Landmandsforbundet*. Etter Bondepartistiftelsen gikk avisen bort fra sitt venstresyn, og i valgåret 1921 regnet bondebevegelsens pressenemd avisen som organ for *Bondepartiet*.³⁵ Avisenes redaktører var gjennom hele den undersøkte perioden henholdsvis Thorvald Aadahl i *Nationen* og Peder Jæger-Leirvik i *Namdalen*.³⁶ Kildematerialet fra de to avisene er noe forskjellig. *Namdalen* var omfangsmessig sett mindre enn *Nationen*, hadde færre bidrag av eksterne skribenter og ingen karikaturspalter. Kildene herfra er først og fremst lederartikler. I *Nationen* har jeg i tillegg til ledere også tatt i bruk karikaturer, artikler forfattet av sentrale aktører innenfor bondebevegelsen og enkelte bidrag ført i pennen av andre artikkelforfattere.

---

³⁰ Olav Rovde: *I kamp for jamstilling 1896-1945* (Oslo: Landbruksforlaget 1995)

³¹ Rovde (1997). Det foreligger også enkeltarbeider om bondebevegelsens historie som jeg anser som mindre pålitelige, derav George Werner Hansen (red): *Norges bondelag 1896-1956* (Oslo: Bøndernes forlag 1956), og Bjørn Vidar Gabrielsen: *Menn og politikk. Senterpartiet 1920-70* (Oslo: Aschehoug & co 1970). Disse forfatterne har etter min oppfatning ukritisk adoptert deler av bevegelsens samtidige selvoppfatning. Det foreligger også en bok om *Bondepartiets/Senterpartiets* historie i Nord-Trøndelag, som inneholder enkeltopplysninger om *Namdalen* og redaktør Peder Jæger-Leirvik. Se Jon Hilmo: *"Midt i Noreg bur vi her i Nord-Trøndelag". 75 år med Bondepartiet/Senterpartiet. 1921-1996* (Steinkjer: Senterpartiet i Nord-Trøndelag 1996).

³² Knut Kjeldstadli: "Del III. 1901-1940", i Einar Niemi, Jan Eivind Myhre, Knut Kjeldstadli: *Norsk innvandringshistorie bind 2. I nasjonalstatens tid, 1814-1940* (Oslo: Pax 2003), ss. 317-478.

³³ Per Maurseth: *Gjennom kriser til makt (1920-1935): Arbeiderbevegelsens historie i Norge bind 3* (Oslo: Tiden 1987).

³⁴ Fure (1996), ss.22-52. og Angell (1994).

³⁵ Ohman Nielsen (1997), s. 222. I den samme fasen ble avisen også utvidet. I sitt første virkeår utkom den mandag, onsdag og fredag. Fra 1.april 1921 ble den morgendagsblad.

³⁶ Thorvald Aadahl var redaktør for *Nationen* mellom 1912-1942 (før 1918 *Landmandsposten*). Kortfattede biografiske opplysninger foreligger i Rovde (1995), s. 323.. Peder Jæger-Leirvik var *Namdalen's* redaktør mellom 1920-27. I 1930-årene ble han leder for *Ungdomsnevndma* i *Bondelaget*. Under krigen ble han varaformann i det NS-kontrollerte *Bondesambandet*. Se Rovde (1995), henholdsvis s. 237, 336 og 394.

I tillegg til å undersøke *Nationen* og *Namdalen* har jeg gjennomført dykk og stikkprøver i andre bondeaviser, og punktvis undersøkelser i aviser med annen politisk lojalitet ettersom det har vist seg nødvendig. Jeg har også gjennomgått Mikal Syltens *Nationalt Tidsskrift* i det tidsrommet oppgaven omfatter. Videre har jeg tatt i bruk *Bondepartiets* politiske programmer i 1920-årene og foretatt enkelte søk i Johan Mellbyes privatarkiv ved *Riksarkivet* i Oslo. Sist, men ikke minst har jeg hatt stort utbytte av utklipparkivet ved *Nasjonalbiblioteket*.

Metodiske utfordringer

Å undersøke aviser som politiske meningsbærere er ofte fruktbart, men likevel ledsaget av enkelte metodiske utfordringer. Et spørsmål er hvem avisens holdninger faktisk representerer. Som Hans Fredrik Dahl påpeker, er avisen et kollektivt produkt, en kollektiv kilde. Av denne grunn er det ikke godt å vite hvem som taler gjennom avisspaltene – ”redaktøren, journalisten, eieren, partiet, annonsørene eller andre og fjernere interesser.”³⁷ Bondepressen bemerket seg i begynnelsen av 1920-årene riktignok ved å framvise en stor grad av ideologisk lojalitet overfor bondeorganisasjonene, sammenlignet med for eksempel venstrepressen.³⁸ Bondebevegelsens pressenevnd kunne også stryke blader som hevdet synspunkter som ikke stemte overens med bondeorganisasjonenes standpunkter som bondeorganer.³⁹ Likevel hadde enkelte av bondeavisene – særlig *Nationen* – sterke redaktører, og kjørte en selvstendig redaksjonell profil på flere områder.⁴⁰

I denne framstillingen omtaler jeg *Nationen* og *Namdalen* som presseinstitusjoner, som representerte noe mer enn de enkelte redaktørers og skribenters individuelle standpunkter. Rent språklig har jeg valgt å betegne usignerte lederartikler som *avisenes* oppfatninger, selv om det er nærliggende å anta at flertallet av dem var forfattet av redaktørene. Oppgaven avgrensers seg også fra et aktørperspektiv, i form av mer dyptpløyende biografiske undersøkelser. Dette betyr ikke at jeg betrakter aktørene – redaktører og skribenter – som uviktige. Meningsdannelsen i pressen må etter min oppfatning betraktes som et produkt av en vekselvirkning mellom aktør og struktur – i bondepressen mellom redaktør, redaksjon og bondeorganisasjonenes politiske føringer. Sagt mer konkret: Det er liten tvil om at Aadahl og Jæger-Leirvik spilte en nøkkelrolle i å

---

³⁷ Hans Fredrik Dahl: *Mediehistorie. Historisk metode i mediefaget* (Oslo: Damm & Søn 2004), s. 62.

³⁸ Jf. Ohman Nielsen (1997), s. 222.

³⁹ *Ibid.*, s. 217.

⁴⁰ *Ibid.*, s. 215.f.

formulere sine respektive avisers antijødiske holdninger. Formingen av de antisemittiske standpunktene skjedde likevel innenfor en fastsatt ideologisk og politisk ramme. Det er etter mitt syn svært usannsynlig at de ville ha kommet til uttrykk dersom de hadde blitt betraktet som uakseptable sentralt i bondeorganisasjonene.

I sammenheng med aktør-strukturproblematikken må det også understrekes at et visst aktørperspektiv er nødvendig for å avgjøre betydningen av ikke-redaksjonelle innlegg. Bidrag forfattet av bondebevegelsens sentrale ideologer sier mer om avisenes linjer og politiske føringer som bondeaviser enn tilfeldige inserater. Likefullt er det nødvendig å analysere innholdet i ikke-redaksjonelle bidrag i relasjon til avisenes offisielt uttrykte standpunkter. En avis' redaksjonelle profil dannes ikke bare på lederplass, men også gjennom den totale stoffutvelgelsen. Dette betyr selvfølgelig ikke at enhver antisemittisk ytring automatisk kan sies å representere redaksjonens linje, de må vurderes konkret og hver for seg.

En særutfordring når det gjelder *Nationen* er bruken av karikaturer. Her er det viktig å understreke at karikaturtegningene i avisen ikke først og fremst var vittighetsprodukter. Historikeren Andrea Hopp karakteriserer karikatursjangeren som en form for grafisk journalistikk som "visualiserte Kurzfassungen von Texten sein können , und aufgrund dieser Fähigkeit zur Kompriemeringen vermögen sie zu popularisieren, idealtypisch zu steigern, zu radikalierungen."⁴¹ I *Nationen* framstod karikaturene nettopp som visualiserte politiske meningsytringer, som var relatert til og forsterket budskapet i skriftlige tekster. De antisemittiske karikaturene tilførte på denne måten "jøden" som negativt tilleggsmoment i den politiske debatten – uten at avisen behøvde å formulere dette med ord. Samtidig må det understrekes at karikaturen ikke hadde identisk funksjon som lederartikkelen. Dens formål var – og er – nettopp å sette et budskap på spissen – med Hopps ord å gjøre det idealtypisk. I denne sammenheng indikerer de dermed at *Nationen* betraktet visse (uønskede) fenomener som "jødiske" i sin mest typiske form.

Begrepsavklaringer og teoretiske perspektiver

Antisemittisme:

Termen "antisemittisme" blir regelmessig benyttet i media og i den offentlige debatten, men uten at det foreligger noen allment akseptert definisjon av fenomenet. Selve "antisemittisme-

---

⁴¹ Jf. Andrea Hopp: "Zur Medialisierungen des antisemitischen Stereotyps im Kaiserreich" i Werner Bergmann og Ulrich Sieg (red): *Antisemitische Geschichtsbilder*. (Essen: Klartext 2009), s. 31.

begrepet” ble popularisert av den antisemittiske propagandisten og journalisten og Wilhelm Marr i 1879, med det siktemålet å knytte agitasjonen mot jødene til et sekulært og ”vitenskapelig rammeverk”.⁴² Det hadde følgelig allerede fra starten av et særdeles tvilsomt betydningsinnhold – ”semittismen” som Marr rettet seg imot var direkte utledet av 1800-tallets rasemessige klassifiseringer. Likefullt er det fortsatt stort sett begrepet ”antisemittisme” som benyttes innen forskningen. Det varierer likevel betydelig hvilke historiske fenomener som knyttes til betegnelsen. Enkelte forskere bruker antisemittismebegrepet eksklusivt om den moderne rasebaserte og politisk organiserte antisemittismen som vokste fram i annen halvdel av det 19. århundret.⁴³ Andre benytter det i en bredere historisk betydning, som en fellesbetegnelse for manifestasjoner av jødefiendtlighet i ulike historiske perioder.⁴⁴

I norsk sammenheng framstår det, slik jeg ser det, lite hensiktsmessig å skille skarpt mellom en moderne og en førmoderne jødefiendtlighet, siden det før for 1930-årene ikke oppstod noen moderne, politisk organisert antisemittistisk bevegelse her i landet. Jeg vil i stedet ta utgangspunkt i en substansiell, og ikke- historisk-spesifikk antisemittismedefinisjon, som er blitt utviklet av den amerikanske sosiologen Helen Fein. Fein beskriver antisemittismen som oppfatninger og handlinger som er rettet mot jødene som kollektiv, og som tjener til å distansere, fortrenge eller å ødelegge jødene i egenskap av å være jøder:

I propose to define antisemitism as a persisting latent structure of hostile beliefs toward *Jews as a collectivity* manifested in *individuals* as attitudes, and in *culture* as myth, ideology, folklore and imagery, and in *actions* – social or legal discrimination, political mobilization against the Jews, and collective or state violence – which results in and/or is designed to distance, displace, or destroy Jews as Jews.⁴⁵

I denne framstillingen er det de to første nivåene i Feins definisjon som berøres. Følgelig er det på sin plass å betone antisemittismen som kulturelt fenomen. Jeg vil, i

---

⁴² Marr *populariserte* begrepet uten å definere det. Allerede i begynnelsen av 1870-årene hadde begrepet ”semittisme” i følge Einhart Lorenz blitt vanlig i Tyskland som synonym eller forklaring på nye fenomener i samfunnet. Se Einhart Lorenz: ”Berlin. Framveksten av den moderne antisemittismen”, i Berg Eriksen m.fl (2005).

⁴³ Eksempler kan være Hannah Arendt: *Totalitarianism* (San Diego, Calif: Harcourt Brace Jovanovich 1979), spes. s. vii og Robert Chazan: *Medieval Stereotypes and Modern Antisemitism* (Berkeley, California: University of California Press 1997), s. 128.

⁴⁴ Se for eksempel Leon Poliakov: *The History of Anti-semitism, bind 1-4* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press 2003).

⁴⁵ Helen Fein: ”Dimension of Antisemitism: Attitudes, Collective Accusations, and Actions”, i Helen Fein (red): *The Persisting Question. Sociological Perspectives and Social Contexts of Modern Antisemitism*. (Berlin: Walter de Gruyter 1987), s. 67.

tilslutning til idéhistorikeren Henrik Bachner, hevde at fiendtligheten mot jødene først og fremst må forstås som en ”djupt rotad och historiskt vidareförmedlad föreställningsstruktur såväl som en av dessa föreställningar skapad negativ emotionell infrastruktur”⁴⁶. Videre er jeg av denne oppfatning at denne forestillingsstrukturen i siste instans må skrives tilbake til den vestlige kristenhetens demonisering av jødene. At jeg betoner de antisemittiske jødebildenes dype kulturelle forankring, betyr imidlertid ikke at jeg forfekter den uhistoriske oppfatningen om et ”evig” eller uforanderlig jødehat.⁴⁷ Tvert imot vil jeg hevde at et av antisemittismens fremste historiske karaktertrekk nettopp har vært fleksibiliteten i de antijødiske fordommene. Siden hatet mot jødene hadde klangbunn i kulturelt forankrede antijødiske sjablonger kunne antisemittene konstruere ”jøden” som *et elastisk negativt symbol*, som kunne gjennomgå mutasjoner og fylle nye funksjoner under endrede samfunnsforhold.⁴⁸ Et spesifikt poeng i sammenheng med denne undersøkelsen, er bruken av jødene som et fleksibelt symbol for ulike sider ved det moderne. Han representerte – alt etter behov – ”kapitalismen, liberalismen, parlamentarismen og kommunismen, tradisjonenes forfall, kunstformenes opprør, farlig seksualitet og pressens makt.”⁴⁹

Et premiss ved denne tilnæringsmåten, er at antisemittismens årsaker ikke lokaliseres i jødenes objektive situasjon, men i de antijødiske forestillingenes kontinuitet og overlevelseskraft, samt i funksjonene de antijødiske beskyldningene fylte blant majoritetsbefolkningen.⁵⁰ Dette betyr ikke at jødene automatisk kan frikoples fra analysen – deres handlinger og situasjon kan åpenbart påvirke antisemittismens uttrykksformer. Likevel vil jeg i tilslutning til den svenske historikeren Lars M. Andersson hevde at det er ”föreställningen om 'juden' som gör att det överhovudtaget är interessant vad enskilda judar företar sig [...]”.⁵¹ For denne oppgavens del har denne erkjennelsen både innholdsmessige og

---

⁴⁶ Henrik Bachner: *Återkomsten. Antisemitism i Sverige efter 1945* (Stockholm: Natur och kultur 1999), s. 23.

⁴⁷ Den israelske historikeren Shulamit Volkov peker på flere historikere som står nær et slikt utgangspunkt. Se Shulamit Volkov: *German, Jews and Antisemites. Trials in Emancipation* (Cambridge, New York: Cambridge University Press 2006), spes. ss. 68-71.

⁴⁸ Den tyske sosialpsykologen Theodor Adorno har treffende betegnet antisemittismen som ”den mobile fordommen”. Theodor W. Adorno, *The Authoritarian Personality*, (New York: Wiley Publishers 1960), s. 610.

⁴⁹ ”Forord”, i Berg Eriksen (m.fl.) (2005), s. 9.

⁵⁰ Jeg er følgelig uenig med historikeren Albert S. Lindemanns påstand om at ”the social rise of the Jews” utgjorde et springende punkt i den moderne antisemittismen, og at jødefiendtligheten ble svekket i møte med virkelige jøder, hvis framtoning ikke samsvarte med de antijødiske forestillingene. Se Alfred Lindemann: *The Jew Accused. Three Anti-Semitic Affairs Dreyfus, Beilis, Frank, 1894-1915* (Cambridge University Press 1991), spes. ss.1-15. Bachner påpeker treffende at virkelige jøder ikke har hatt horn, utsondret illeluktende dufter, stått bak ritualmord på kristne barn, organisert en verdensomspennende sammensvergelse, ledet an i bolsjevismen og kapitalismen eller styrt media, finansverdenen og den internasjonale politikken: ”De judar den icke-judiska världen har mött har således inte överensstämt med bilden av dem, men ända har föreställningarna och mytarna fortlevd under långa tidsperioder [...]”. Bachner (1999), s. 25.

⁵¹ Andersson (2000), s. 28.

språklige konsekvenser. For det første fokuserer jeg først og fremst på de antisemittiske forestillingenes bakgrunnshistorie og evolusjon, og i liten grad på jødisk historie. Dernest bruker jeg rent språklig ofte ”jøden”, ”det jødiske” og ”jødiskhet” i anførselstegn, nettopp for å understreke at det er snakk om *antisemittiske forestillingskonstruksjoner*, i motsetning til virkelige jøder og det faktisk jødiske.⁵²

Antisemittismen og det nasjonale

Et tilbakevendende punkt i undersøkelsen, er sammenhengen mellom antisemittisme og nasjonalisme. Det synes derfor nærliggende å trekke opp noen teoretiske perspektiver som vedrører denne forbindelsen.

Sammenhengene mellom fremmedfiendtlighet, rasisme og nasjonal identitetskonstruksjon er ikke entydige. Statsviteren Øivind Østerud hevder at nasjonalismen i seg selv verken er progressiv eller reaksjonær, liberal eller illiberal. Nasjonalistiske bevegelser kan tvert imot både være ”tolerante, med respekt for andres integritet og rettigheter”, og ”sjåvinistiske, aggressive og fanatiske på vegne av egen posisjon og på andre gruppers bekostning.”⁵³ Når det gjelder antisemittismen, hevder historikeren Hagen Schulze at det særlig var den integrale nasjonalismen rundt århundreskiftet som bar på tydelige antisemittiske tendenser.⁵⁴

Selv om ulike nasjonsbyggingsprosjekter og nasjonalismeformers oppfatninger om jødene og andre etniske minoriteter av denne grunn må undersøkes hver for seg, er det også blitt trukket opp mer generelle forbindelseslinjer mellom konstruksjonen av nasjonal identitet og dannelsen av negative fremmed- og fiendebilder. Folkloristen Line Alice Ytrehus hevder at nasjonsbyggingsprosessen i det 19. og 20. århundret ledet til en *etnifisering av den andre*. Ved etableringen av nasjonalstaten ble det viktig å fastsette klare definisjoner for tilhørighet. Den nasjonale identiteten ble definert i opposisjon til det fremmede. Negative andrebilder fungerte både som en selvrepresentasjon av nasjonale selvbilder og som en mobilisering mot et ytre fiendebilde.⁵⁵

Bruken av ”jøden” som antitese til den hjemlige nasjonen er tematisert inngående i Anderssons studie av antisemittismen i den svenske vittighetspressen mellom 1900 og 1930.

---

⁵² Når jeg bruker formuleringer som ”forestillinger om”, ”bilder av”, og liknende, har jeg imidlertid valgt å droppe hermetegn, siden det av selve formuleringene framgår tydelig at det ikke er snakk om virkelige jøder.

⁵³ Øivind Østerud: *Hva er nasjonalisme?* (Oslo: Universitetsforlaget 1994), s. 60

⁵⁴ Hagen Schulze: *States, Nations and Nationalism: From the Middle Ages to the present* (Cambridge, Massachusetts: Blackwell 1996), ss. 258-260.

⁵⁵ Line Alice Ytrehus: ”Innledning: Forestillinger om 'den andre'” i Line Alice Ytrehus (red): *Forestillinger om den andre* (Kristiansand: Høyskoleforlaget 2001), ss. 17-20.

Anderssons hovedtese er nettopp at ”det jødiske” ble konstruert som et vrengebilde av ”det svenske”. Forestillingen om at det fantes et vesensskille mellom ”svenskhet” og ”jødiskhet”, ble framhevet som selvsagt og naturgitt. Jøden i vittighetspressen representerte alt svensken ikke var eller skulle være, fastslår Andersson: ”Konstruktionen av 'svenskhet' innebar en konstruktion av främlingskap. Samtidig med 'svensken' skapades 'juden’”⁵⁶

Andersson perspektiver om ”jøden” som et vrengebilde av ”det nasjonale vi”, utgjør et utgangspunkt for denne oppgaven. ”Det jødiske” ble brukt som en markør for å stemple ulike fenomener som ”unorske” – slik bondeavisene forstod ”norskhet” – og knyttet til ulike krefter som ble betraktet som trusler mot det nasjonale selvstendighetsverket.

Konstruksjonen av ”jøden” som en anti-nasjonal kraft skjedde imidlertid også på en annen måte. Flere forskere har påpekt at jødene, som en gruppe uten territoriell tilhørighet, i den moderne antisemittismen ble betraktet som en gruppe som ikke passet inn i en verden organisert ut i fra nasjonale prinsipper, altså som en ikke-nasjonal nasjon.⁵⁷ En av dem som har tematisert dette mest inngående er den tyske sosiologen Klaus Holz.⁵⁸ Holz trekker et skille mellom nasjonale fremmedbilder og jødebilder, selv om han understreker at jødene også ble brukt som et motbilde til det nasjonale ”vi”.⁵⁹ Nasjonale selvbilder- og fremmedbilder, hevder han, var typisk sett fundert på dikotomien mellom den egne og fremmede nasjoner. De var dermed basert på et tydelig fastsatt skille mellom det ytre og det indre – det innenlandske ”vi” og det utenlandske ”de”. ”Jøden” passet ikke inn i denne kategoriseringen. Han utgjorde en ikke-identitet i en verden organisert ut i fra nasjonale prinsipper, et anti-nasjonalt element som ikke lot seg inkorporere i motsetningen mellom ”det egne” og ”det fremmede”. Med andre ord: ”Jøden” ble konstruert som et vrengebilde av ”nasjonal identitet” – en tredje kategori som befant seg mellom ”oss og de andre”. Denne oppfatningen utgjorde i følge Holz et konstituerende element i den moderne – nasjonale – antisemittismen:

”Der 'Jude' verkörpert die Negation der Unterscheidung zwischen der eigenen und den anderen 'Nationen'. Der inter-nationale Antisemitismus stellt 'den Juden' als Dritten in Bezug auf diese erste Unterscheidung vor.”⁶⁰

---

⁵⁶ Andersson (2000), ss. 473-485, sitatet er fra s. 484.

⁵⁷ Se særlig Zygmunt Bauman: *Moderniteten og holocaust* (Oslo: Vidarforlaget 1997), ss. 92-97.

⁵⁸ Den påfølgende framstillingen tar utgangspunkt i Holz, i Braun og Ziege (2004), ss. 43-61.

⁵⁹ På dette punktet kritiserer Holz Bauman. Bauman beskriver i *Moderniteten og holocaust* jødene som ”selve forbildet for Simmels fremmede [...]”. Se Bauman (1997), s. 94.

⁶⁰ Holz, i Braun og Ziege (2004), s. 46.

Som en nasjonal ikke-identitet personifiserte ”jøden” muligheten for at den nasjonale orden skulle bryte sammen. Dette hadde også betydning for hvordan antisemittene så på ”jødespørsmålet”. Antijødiske agitatorer, som Eugen Dühring, Eduard Drumont og Adolf Hitler betraktet kampen mot ”jødespørsmålet” som et spørsmål som berørte alle ikke-jødiske folk og nasjoner. Det utgjorde med Dührings ord ”eine Völkerfrage”.⁶¹

En liknende argumentasjon framgår også i *Nationen* og i *Namdalen*. Jødene ble assosiert med – og brukt som forklaring på – internasjonale fenomener som ble kontrastert mot prinsippet om det nasjonale. De utgjorde dermed – som vi skal se – i følge bondeavisene, *en nasjonenes antitese*.

Koder for ”jødiskhet”:

Siden en ikke ubetydelig andel av materialet fra *Nationen* er karikaturer, er det også på sin plass å redegjøre kortfattet for antisemittismens kodespråk – det Andersson betegner som visuelle og språklige koder for ”jødiskhet”.⁶² Forestillingen om en karakteregen ”jødisk” fysiognomi har ifølge kulturhistorikeren Sander Gilman sin bakgrunn i en dikomotisering mellom den ”jødiske” og ”kristne” kroppen, som har sitt opphav i det førmoderne Europa. Med modernitetens framvekst i det 19. århundret gjennomgikk dette kristne idealbildet og dets motbilde en transformasjon. Den ”kristne kroppen” ble sekularisert til den ”nasjonale kroppen”, mens den ”jødiske” antitese i stigende grad ble løsrevet fra antijudaismens religiøse retorikk, og knyttet til et pseudovitenskapelig og rasebasert rammeverk. Særlig medisinen spilte en fremtredende rolle i å befeste forestillingen om den ”jødiske kroppens” annerledeshet.⁶³ Raseforestillingene som ble disputert innenfor akademiske kretser ga seg samtidig utslag i form av anvendte stereotyper i offentligheten.

Det foreligger ingen undersøkelser av bruken visuelle jødebilder i norsk offentlighet i mellomkrigstiden. I sin undersøkelse av den svenske vittighetspressen identifiserer derimot Andersson en rekke fysiske karakteristika som ble forstått som ”jødiske”: leppeform, fotform, hodeform, hårfasong, benlengde og armlengde.⁶⁴ Den viktigste visuelle markøren for ”jødiskhet” var likevel den store, krumme nesen. ”Sekstallsnesen” hadde en uttalt signalfunksjon, den ”identifiserar och kategoriserar 'bäraren' som 'jude'.”⁶⁵ Ved siden av de visuelle kodene fantes det også en språklig kode for ”jødiskhet”. I den svenske

---

⁶¹ Dühring referert i *ibid.*, s 44.

⁶² Andersson (2000), spes. ss. 86-120.

⁶³ Se Sander Gilman: *The Jew's body* (New York: Routledge, 1991.), s. 38.

⁶⁴ Andersson (2000), ss. 91-96, *passim*.

⁶⁵ *Ibid.*, s. 92.

vittighetspressen var denne karakterisert ved at ”y blir till i, b till p, g til k, d till t samt at s ofta ersätts ac sch och att o, ö och a inte sällan byts ut mot e.”⁶⁶

Identifiseringen av ”jøden” i *Nationens* karikaturer som ”jøder” er i denne oppgaven gjort med utgangspunkt i kriteriene som er blitt poengtert av Andersson. I *Nationens* karikaturer var det framfor alt nesen som avslørte en gitt figur som ”jødisk”, da karikaturene ofte var små og detaljfattige. Samtidig inneholdt spalten *Av Nationen om hundre* også en språklig kode for ”jødiskhet”. De fire første konsonantbyttene ble her benyttet gjennomgående. De øvrige språklige omformuleringene ble også tatt i bruk ved en del anledninger.

---

⁶⁶ Ibid., s.115.

Kapittel 2: Bakgrunnskapittel: Bondebevegelsen og agrarnasjonalismen

Bondebevegelsen i 1920-årene var ikke bare en næringspolitisk bevegelse, som siktet mot å ivareta bøndenes økonomiske interesser og materielle krav. Den var også en bevegelse av ideologisk karakter, som framholdt en distinkt nasjonalistisk orientering. Denne nasjonalismen var karakterisert av en kritisk holdning overfor sentrale sider ved moderniteten. Samtidig rommet den sterke fiendebilder, både på det innenrikspolitiske og utenrikspolitiske plan. Øystein Sørensen karakteriserer *Bondepartiets* nasjonalisme som *en reaksjonær agrarnasjonalisme*, som dannet front mot arbeiderbevegelsen, som forfektet selvberging og proteksjonisme og som bekjente seg til rasebiologisk motiverte avgrensingskriterier.⁶⁷

Dette kapitlet har som formål å belyse sentrale elementer ved bondebevegelsens nasjonalisme, slik den utviklet seg i mobiliseringsfasen fram mot Bondepartistiftelsen, og slik den kom til uttrykk i *Bondepartiets* programmer i begynnelsen av 1920-årene.⁶⁸ Jeg vil først kortfattet skissere opp bevegelsen organisatoriske bakgrunn. Deretter vil jeg redegjøre for agrarideologien som vokste fram innenfor *Norsk Landmandsforbund* i årene fram mot partistiftelsen. Endelig vil jeg sette denne ideologien i sammenheng med synet på det nasjonale, slik det ble reflektert i *Bondepartiets* profil i mellomkrigstiden. Det overgripende formålet er hele tiden å sette antisemittismen i *Nationen* og *Namdalen* inn i en bredere ideologisk og politisk ramme.

Mellomkrigstiden og reorienteringen av norsk nasjonalisme

Konstruksjonen av norsk nasjonal identitet i det 19. og 20. århundret, var langt i fra noen enhetlig eller harmonisk affære. Sørensen beskriver nasjonsbyggingsprosessen mellom 1770 og 1945 som en hegemonikamp om det norske. Denne hegemonikampen stod mellom flere motstridende nasjonsbyggingsprosjekter, som konkurrerte med hverandre, og som tilla det

---

⁶⁷ Jf. Sørensen, i Sørensen (red) (1998), s. 41.

⁶⁸ Kapitlet gir følgelig ingen fyllestgjørende redegjørelse for alle sider ved bondemobiliseringen som fant sted før stiftelsen av *Bondepartiet* i 1920, eller årsakene til partistiftelsen. Det retter først og fremst fokus mot mobiliseringens ideologiske sider. Mer inngående analyser av bakgrunnen for at *Landmandsforbundet* utviklet seg til en masseorganisasjon og årsakene til opprettelsen av *Bondepartiet* foreligger i Ohmann Nielsen (1997), spes. ss 63-65, Rovde (1995); ss. 149-220, spes. ss. 205-219; Rune Lee: *Skipinga av Bondepartiet i 1920. En gransking av årsakene til skipinga av Bondepartiet*. Hovedoppgave ved Universitet i Bergen (1988) og Tertit Aasland: *Fra Landmandsorganisasjon til Bondeparti. Politisk debatt og taktikk i Landmandsforbundet* (Oslo: Universitetsforlaget 1974).

nasjonale ulike betydninger. Sørensen peker på 14 ulike prosjekter, som virket i forskjellige perioder, med ulik grad av suksess. Han utroper 1814-prosjektet, Venstre-prosjektet fra slutten av 1800-tallet og Fellesprogrammet etter 1945 som nasjonsbyggingens vinnere. Nettopp disse prosjektene, konkluderer han, danner den norske nasjonalismens hegemoniske hovedlinje.⁶⁹

Sørensens utgangspunkt er interessant i herværende undersøkelse av to grunner. For det første tydeliggjør det nødvendigheten av å differensiere mellom ulike retninger innenfor norsk nasjonalisme og lokalisere de ulike nasjonsbyggingsprosjektene særegne trekk. For det andre framstår mellomkrigstiden på flere felter som et brudd med det Sørensen anfører som den norske nasjonsbyggingens hovedlinje. I tiden omkring 1920 gjennomgikk norsk nasjonalisme ifølge Fure en ideologisk forskyvning. Venstreprosjektet ble sterkt redusert og ”fravristet sin rolle som krystalliseringspunkt for nasjonalistiske orienteringer”.⁷⁰ Dette forløp parallelt med at det borgerlige samfunnet som sådan opplevde en fragmentering. Det ble i løpet av 1920-årene dannet flere grupper som posisjonerte seg til høyre for partiet *Høyre* i det politiske landskapet. Resultatet var at nasjonalismens tyngdepunkt ble forskjøvet ”i konservativ og reaksjonær retning”.⁷¹ Mellomkrigstiden utgjorde med Fures ord den eneste fasen i norsk historie ”hvor en konservativ, til dels reaksjonær orientering fikk en sentral, tidvis dominerende plass i det nasjonale habitus”. Videre gjennomgikk dette habitus ”en så dyptgripende og omfattende erosjon at de splittende kreftene truet med å få overhånd over de samlede”.⁷²

En av de retningene som bidro til å skyve nasjonalismens tyngdepunkt i mer reaksjonær og konservativ retning, var agrarnasjonalismen som hadde sitt organisatoriske fotfeste i og omkring *Bondepartiet*. Bondepartistiftelsen innledet fragmenteringsprosessen innenfor den borgerlige politiske leir. Videre stod partiet – og den bredere bevegelsen det tilhørte – for synspunkter på det nasjonale som gjorde at det i flere henseender brøt med den tradisjonelle venstrenasjonalismen.

Norsk Landmandsforbund: Kort bakgrunnshistorie

Norsk Landmandsforbund ble grunnlagt i 1896 med det siktemål å samle ”de norske landsmænd til fællesarbeid for deres økonomiske og sosiale interesser” og å arbeide for ”at

---

⁶⁹ Sørensen, i Sørensen (red) (1998), ss. 17-48.

⁷⁰ Fure (1996), s. 26.

⁷¹ Ibid.

⁷² Ibid., s. 25.

der fra de offentlige Myndigheters side gives Landbruget den Støtte, det som følge heraf har Ret til å kræve”⁷³. Forbundet var følgelig fra starten av tiltenkt to virkeområder. Det skulle til dels bedrive faglig virksomhet blant sine medlemmer, og dermed også påvirke politiske beslutninger. Et viktig bakteppe for organisasjonsdannelsen var den stigende integreringen av bondenæringen i markedsøkonomien, som forsterket bøndenes behov for å stille næringspolitiske krav.⁷⁴ Etableringen av forbundet var samtidig et resultat av en internasjonal dreining bort fra økonomisk frihandel i slutten av 1800-årene. Denne dreiningen resulterte i at proteksjonismen fikk økt vind i seilene i den offentlige debatten også i Norge, og nettopp agrarproteksjonismen ble fra starten av en av *Landmandsforbundet* fanesaker.⁷⁵

Forbundets ambisjon var fra starten av å forene landets bønder i en felles næringsorganisasjon. I sine første virkeår utviklet *Landmandsforbundet* seg likevel ikke til noen massebevegelse. Statsviteren Tertit Aasland beskriver tvert imot forbundet i dets tidlige faser som en liten organisasjon, med en rudimentær oppbygning, som først og fremst hadde nedslagsfelt blant storbønder i Østlandsområdet.⁷⁶

Østlandsdominansen hadde ikke sluppet taket ved Bondepartistiftelsen i 1920. Likevel var *Landmandsforbundets* medlemssammensetning blitt langt mer differensiert ved dette tidspunktet. I årene rett før og under første verdenskrig økte organisasjonens medlemstall kraftig, fra 10 000 i 1909-10 til 50 000 i 1916, og 68 000 i 1920.⁷⁷ Denne medlemsekspansjonen skjedde parallelt med at forbundets nedslagsfelt ble utvidet på det geografiske og sosiale feltet. I 1920 hadde organisasjonen kretsorganisasjoner over hele landet med unntak av Finnmark.⁷⁸ Ved denne fasen hadde forbundet antakelig også, i følge Aasland, like mange småbrukermedlemmer som medlemmer med store og mellomstore bruk”.⁷⁹

---

⁷³ *Landmandsforbundets* formålsparagraf, sitert i Aasland (1974), s. 105.

⁷⁴ Om moderniseringen på landsbygda, se Trond Nordby: *Det moderne gjennombruddet i bondesamfunnet 1870-1920* (Oslo: Universitetsforlaget 1991) og Rovde (1995), s. 26-50. Andre faktorer kan også nevnes: ”assosiasjonsånden” som vokste fram i mange bygdesamfunn fra 1840-årene, inspirasjonen fra utenlandske agrarbevegelser og en utbredt krisestemming blant bøndene. Det ligger langt utenfor denne oppgavens rammer å gi en konsis redegjørelse for *Landmannsforbundets* tidlige virksomhet. Mer inngående framstillinger foreligger i Rovde (1995), ss. 13-148 og i Aasland (1974).

⁷⁵ Se Brynjulv Gjerdåker: *Norges Landbrukshistorie. Bind 3. 1814-1920. Kontinuitet og modernitet* (Oslo: Det norske Samlaget 2002), ss.176-180.

⁷⁶ Sitert i Aasland (1974), s. 105.

⁷⁷ Rovde (1995), s. 190.

⁷⁸ Jf. *ibid.*, s. 190-191.

⁷⁹ Sitert i Aasland (1974), s. 82.

”Bonden”, nasjonen og syndefloden

Stiftelsen av *Bondepartiet* hadde i følge Ohman Nielsen en av sine viktigste årsaker nettopp i denne samlingen av landets bønder til en mobilisert klasse, basert på erkjennelsen om at norske bønders mangesidige interesser måtte framsettes i fellesskap.⁸⁰ Mobiliseringen hadde likevel ikke bare en interessepolitisk, men også en ideologisk side. I årene fram mot partistiftelsen fant det sted en utvidelse av *Landmandsforbundets* politiske perspektiv – en ”ideologisk ekspansjon’ i retning av et helhetssyn på samfunnet”⁸¹. ”Hvis vi ser på vort program, hvis vi er med i bevægelsen, vil vi få et sterkt inntrykk av at der er et nyt livssyn som arbeider seg frem”, skrev Mellbye i 1919. ”Et nyt livssyn der ikke bare tar sikte på at rydde vore dyrkede vidder og skaffe vort jordbruk levelige vilkår, men også på å bevare og skape åndelige livsverdier for land og folk”.⁸²

Denne ideologiske ekspansjonen stod i nær sammenheng med flere samtidige strukturelle og konjunkturrelle utviklingstrekk. Etter unionsoppløsningen i 1905, gjennomgikk det norske samfunnet en hurtig modernisering og industrialisering. Mellom 1905 og 1916 ble industriproduksjonen omlag fordoblet, og passerte landbruk og fiske i produksjonsverdi. Dersom vi skal tidfeste den industrielle revolusjon, oppsummerer Berge Furre, må det bli til nettopp disse årene: ”Framleis var det mange som levde av landbruk, og folk regna helst Norge for eit bondeland. Men 'modernæringa' var pressa av sosiale og økonomiske omveltingar – av eit samfunn på spranget inn i industrialderen”.⁸³

Moderniseringen ledet til materielle og økonomiske framskritt for jordbruksnæringen på en rekke områder, i form av teknologisk innovasjon, produksjonsøkning og stigende inntekter.⁸⁴ Likevel frambrakte den også anomi og usikkerhet. ”Mange bønder ottast dei veksande byane og den nye arbeiderklassa og såg si kulturform trua”, påpeker Fure.⁸⁵ De som levde av jorden var ikke lenger i flertall.

Første verdenskrig brakte matvareproduksjonen i forgrunnen for den politiske debatten, og skapte en tilskjerpet konflikt mellom by og land. Forsyningsvanskene styrket kravet om å verne primærnæringene i landet, samtidig som statlige reguleringer av

---

⁸⁰ Ohman Nielsen (1997), s. 64.

⁸¹ Ibid., s. 64.

⁸² Mellbye sitert i *ibid.*, s.15.

⁸³ Sitert i Berge Furre: *Vårt århundre. Norsk historie 1905-1990* (Oslo: Det norske samlaget 1991), s. 17.

⁸⁴ Se for eksempel Rovde (1995), ss. 73.-84.

⁸⁵ Furre (1991), s. 30.

matvarepriser vakte reaksjoner i bondekretser.⁸⁶ Bøndene ble også – spesielt fra Arbeiderpartihold – beskyldt for å spekulere i matvarepriser. Enkelte steder gikk arbeiderne til ”melkestreik”, og boikottet bøndene for å få ned prisene.⁸⁷

Kravet om å styrke bondesamfunnet fikk dermed en sentral posisjon i den norske samfunnsdebatten i årene rett før første verdenskrig, og ble forsterket i løpet av krigsårene. Dette gjorde det lettere for *Landmandsforbundet* å utforme et ideologisk forsvar for bondesamfunnet.⁸⁸ Hva karakteriserte så agrarideologien – eller ”livssynet” – som vokste fram innenfor forbundet i dette tidsrommet? Ohman Nielsen betegner ideologien som forbundet mobiliserte på i årene forut for partistiftelsen for ”muldens evangelium”. Dette ”evangeliumet” hadde holistiske ambisjoner, religiøse konnotasjoner og en ”nærmest evangelisk oppfatning av nasjonalstatens- og jordbrukets historie, som avgjørende bestemt av relasjonen mellom menneskene og jorden, mellom nasjonen og dens dyrkbare land.”⁸⁹ I sentrum for ideologien stod ”bonden”, jorden og bondesamfunnet. ”Bonden” ble framhevet som en ideell størrelse, som personifiserte alle landets bønder. Å dyrke jorden var ikke bare en materiell handling, men også en kilde til åndelige verdier.⁹⁰

Idealbildet av bonden og jorden ble samtidig koplet tett sammen med nasjonalistiske forestillinger. I tiden før Unionsoppløsningen i 1905 hadde *Landmandsforbundet* hatt problemer med å tulle sin politikk inn i en nasjonalistisk kappe.⁹¹ I årene rundt første verdenskrig vant derimot nasjonalismen et sterkt innpass i organisasjonen. Et sentralt element her var framstillingen av bonden som *nasjonens basis*, av landbruket som den opprinnelige næringen, og av selvforsyning som en forutsetning for nasjonal selvstendighet: ”Heile grunngevinga og forsvaret for landbruket var bore oppe av ein nasjonal retorikk som trengde gjennom i mest alle programsaker.”, fastslår Olav Rovde.⁹²

Hva var det ved bøndene som gjorde dem til bærere av nasjonale verdier? På den ene siden representerte ”bonden” rotfasthet og nasjonal kontinuitet i en tid preget av oppbrudd,

---

⁸⁶ Se eksempelvis Rovde (1995), ss. 150-163 og ss. 182-189.

⁸⁷ Ibid., s. 186.

⁸⁸ Ibid., s. 176. Rovde påpeker også at agrarnasjonalismen ble forfektet av en rekke anerkjente forfattere, deriblant Knut Hamsun og Wilhelm Krag. Ohman Nielsen hevdet at førstnevnte i sitt verk *Markens Grøde* omformet *Landmandsforbundets* allerede eksisterende ideologi – ”muldens evangelium” – til kunst. Jf. Ohman Nielsen (1997), s. 24. For en analyse av *Markens Grøde*, som også setter boken inn i et kontekstuellt rammeverk, se Nikolai Skarsen Fjeld: ”Jeg er tåken”. *Markens grøde og Hamsuns modernitetserfaring*. Hovedoppgave i idéhistorie ved Universitetet i Oslo (2002).

⁸⁹ Ohman Nielsen (1997), s.15.

⁹⁰ Se *ibid.*, s. 15.f.

⁹¹ Jf. Rovde (1995), s. 176 og Nordby (1991), ss. 140-141. Proteksjonismen var imidlertid, som allerede antydnet, en av forbundets kjernesaker allerede fra begynnelsen av, og en vesentlig faktor bak selve organisasjonsdannelsen. Jf. Rovde (1995), ss. 103-109.

⁹² Rovde (1995), s. 176.

oppløsning og hurtige samfunnsendringer. Bøndene var i følge Mellbye bærere av landets tradisjoner: ”Og vi trenger traditionen i dobbelt forstand i vort traditionsløse land; det er den som skal binde sammen fortid og fremtid i vort splittede folk. Bondens sunde sans er nødvendig for en sund politik.”⁹³

Framstillingen av bonden som en tradisjonsforvalter, og dermed som en bærer av nasjonal kontinuitet og norske verdier, ble også konstruert gjennom forbundets historieskrivning. Viktigst var Oscar Albert Johnsens bok *Norges Bønder. Utsyn over den norske bondestands historie*.⁹⁴ Boken utkom i 1919, og var forfattet ut ifra en foredragsserie Johnsen holdt på oppdrag fra *Landmandsforbundets* styre mellom 1916 og 1917.⁹⁵ I forordet knyttet forfatteren bøndenes fortid direkte sammen med bondemobiliseringen i samtiden. Bondestanden var ikke bare Norges eldste stand. Nærheten til jorden og den ”organiske sammenheng” i bøndenes historie hadde utrustet dem med en fedrelandskjærlighet av ”solidere og inderligere art” enn det fabrikken og storbyen kunne frambringe. Dermed var det også bøndene som historisk sett hadde stått imot fremmedherredømme og utenlandsk innflytelse:

Mor Norges øine er rettet paa bønderne nu mere end nogensinde. At de samler sig til bevisst kamp for sit livssyn og sine interesser, er ikke bare en klassesak, men en nationalsak. I en tid, da nye samfunnsklasser uten rot i vor historie vil paatvinge landet sin vilje, endog under trusler om vold og borgerkrig, vil alle nationale interesser samle sig om bondefylkningen.[...] Den norske bondestands historie er paa én gang saa særpreget og saa national som ingen av de øvrige samfunnsklasser. [...] der er i landet egentlig kun én stand som er norsk i ordets fulde betydning, og det er bondestanden. Ikke alene er den Norges ældste stand, men der har heller ikke nogensinde været noget brudd i dens utvikling[...]⁹⁶

Oppfatningen av ”bonden” og bondesamfunnet som nasjonens kjerne, som ble framført av Johnsen og *Landmandsforbundets* øvrige ideologer, oppstod selvfølgelig ikke innennfor bondebevegelsen. Allerede i det patriotiske nasjonsbyggingssprosjektet i 1770-årene ble ”den norske odelsbonden” framhevet som forklaring på nordmenns nasjonalkarakter, og identifisert med en rekke positive åndelige egenskaper.⁹⁷ Begrepet ”den norske bonden” ble

---

⁹³ Mellbye sitert i Ohman Nielsen (1997), s. 19. Uttalelsen skriver seg fra en av hans taler som ble trykt i forkant av valget i 1918.

⁹⁴ Oskar Albert Johnsen: *Utsyn over den norske bondestands historie* (Kristiania: Aschehoug 1919)

⁹⁵ Ohmann Nielsen (1997), s. 55

⁹⁶ Sitert i Johnsen (1919), s. 2-3.

⁹⁷ Sørensen, i Sørensen (red) (1998), s. 24.

videreført av historikere som Rudolf Keyser og P.A. Munch i 1830- og 40-årene.⁹⁸ I slutten av århundret ble det også tillagt en sentral betydning innenfor venstrekoalisjonen.⁹⁹

Landmandsforbundet kunne i sin agitasjon følgelig knytte seg opp mot en politisk og ideologisk attraktiv historisk semantikk.¹⁰⁰ Likevel avgrenset forbundets orientering seg fra hovedlinjene i venstrenasjonalismen på avgjørende områder. Venstreprosjektet hadde en demokratisk og progressiv grunnorientering, og næret en åpenhet overfor omverdenen.¹⁰¹ Agrarideologien som utviklet seg innenfor *Landmandforbundet* var derimot en konservativ nasjonalisme, med frontstilling mot sosialismen, bysamfunnet og landets moderne næringer.¹⁰² Videre hadde den brodd mot den ytre verden. På den ene siden var kravet om nasjonal selvberging, og om økonomisk avsondring fra utlandet, to av *Landmandsforbundets* fanesaker.¹⁰³ På den andre siden næret organisasjonen en allmenn skeptisk overfor det internasjonale: "Landmandsforbundet hevdet at bonden *var* nasjonen", skriver Ohmann Nielsen. "Nasjonal var et av de fremste honnørordene i forbundets vokabular, unasjonalt eller internasjonalt ble de ideologiserende antonymer"¹⁰⁴.

Forskyvningen av samfunnets gravitasjonssenter bort fra bondesamfunnet ble forklart ved hjelp av en syndeflodsmyte og en syndefallsmyte.¹⁰⁵ Syndefloden dreide seg om flukten fra landsbygda – til byene, industrien og Amerika. Emigrasjonen over Atlanteren ble beskrevet som et tap av økonomisk, åndelig og nasjonal kraft. Industri- og bysamfunnet i sin tur, forskjøv samfunnets tyngdepunkt bort fra landsbygda, og rev på denne måten opp ungdommens åndelige røtter fra jorden: "[...] de store industristader [som] syg til seg ungdommen og arbeidskrafti, og gjev oss att ansvarsløysa og uhugnad til arbeidet, hat og illvilje til bondeheimen og fedreland og gamal arv og sed", uttalte Lars Eskeland – en av forbundets fremste talere – i 1918.¹⁰⁶

Syndefallet dreide seg om sviket mot bondesamfunnet, om befolkningen som hadde mistet troen på jorden, og latt seg lede bort fra bondesamfunnet og dets åndelige verdier.

---

⁹⁸ Ottar Dahl: *Norsk historieforskning i det 19. og 20. århundret* (Oslo: Universitetsforlaget 1992), s. 53 f.

⁹⁹ Jens Arup Seip: *Utsikt over Norges historie. Bind 2. Tidsrommet ca. 1850-1884* (Oslo: Gyldendal Norsk forlag 1981), s. 157-158. Her må det påpekes at venstrebevegelsen ideologisk sett var svært sammensatt. Sørensen identifiserer for eksempel norskdomsrørslas radikaliserende kulturnasjonalisme som et eget nasjonalt prosjekt innenfor venstrekoalisjonen. Sørensen, i Sørensen (red) (1998), ss. 34-36.

¹⁰⁰ Ohman Nielsen (1997), s. 58.

¹⁰¹ Fure (1996), s. 30 og Sørensen, i Sørensen (red) (1998), ss. 30-36. Sørensen avviser bestemt at venstrenasjonalismen var en anti-moderniserende ideologi. Se *ibid.*, spes. s. 32.

¹⁰² Ohman Nielsen (1997), s. 135.

¹⁰³ Rovde (1995), spes. ss. 150-163.

¹⁰⁴ Ohman Nielsen (1997), s. 134

¹⁰⁵ Begrepene er hentet fra *ibid.*, s. 15 f.

¹⁰⁶ Eskeland sitert i *ibid.*, s. 31. Eskeland var fylkesskolelærer og en av bondebevegelsens fremste talere.

Den jordbundne og rotfestede ”bonden” fant sitt vrengebilde i ”høsterne”: industriarbeidernes og handelskapitalens representanter – som underminerte nasjonen materielt og åndelig. Moderniseringen, enten den manifesterte seg i form av kommersialisme, industriutbygging eller ”fremmedartet” tankegods, hadde trengt inn i det norske samfunnet og ledet nordmenn bort fra ”moderneringen”:

Det er fristende å beskrive syndefallet slik: 'Slegten har begynt sit liv i en have,' og i dette paradiset var det kommet inn to slanger: Verdensmarkedet, kapitalismen, hadde krøpet inn fra kysten langs jernveier og med innsjøbåter. Den ble båret fram av handelsmenn som lokket bøndene med billig mel så de selv sluttet å dyrke sin jord. Slik ble de fanget i kommersialismen. Industrien som var kommet inn i fjordene og oppover elvene, og arbeiderne langs anleggsveier (sic!) var den andre slangen som hadde sneket seg inn i paradiset. Sosialismen var eplet. Eplet var opphavet til en annerledes, analytisk kunnskap om godt og ondt. Den anviste andre klassifiseringskategorier, som splittet i stedet for å snøre sammen.¹⁰⁷

Landmandsforbundet hadde på den ene siden brodd mot industrien og den moderne, overnasjonale kapitalismen. På den andre siden markerte det avstand til sosialismen og radikalismen. I årene fram mot Bondepartistiftelsen var forbundet opptatt av å understreke at kampen mellom arbeid og kapital var en konflikt som var lokalisert i by- og industrisamfunnet, som stod mellom storkapitalen og ytterliggående sosialisme. ”Bonden” var derimot en sosial fredsstifter – et balanserende element i samtidens konflikter.¹⁰⁸ Antisocialismen var likevel utbredt i organisasjonen, og den hentet næring fra nasjonalistiske argumentasjonsformer. Sosialismen ble beskrevet som ”ei importert og unasjonal lære som truga dei tradisjonelle samfunnsverdiane og samfunnsinstitusjonane, og oppvigla arbeidarane til streik og uro”.¹⁰⁹ Radikalismen var dermed en rotveltning i samfunnsordenen¹¹⁰, som hadde den rotfestede bondestanden som sin motpol: ”I en tid, da nye samfundsklasser uten rot i vor historie vil paatvinge landet sin vilje, endog under trusler om vold og borgerkrig, vil alle nationale interesser samle sig om bondefylkningen”, skrev Johnsen.¹¹¹

Bruken av skremselsbilder om de nedbrytende krefter, kom i årene fram mot Bondepartistiftelsen særlig høylydt til uttrykk i bondebevegelsens hovedorgan, *Nationen*. Fra avisen ble etablert som dagblad i desember 1918 og fram til partistiftelsen i juni agiterte redaktør Aadahl sterkt for grunnleggelsen av et eget *Bondeparti*. Aadahl framhevet – i likhet med resten av forbundet – ”bonden” og ”bondesamfunnet” som bærere av nasjonale verdier.

---

¹⁰⁷ Ibid., s. 23.

¹⁰⁸ Se ibid., spes. s. 30.

¹⁰⁹ Rovde (1995), spes. s. 187.

¹¹⁰ Ohman Nielsen (1997), s.19.

¹¹¹ Johnsen (1919), s. 2.

Hans fokus var likevel konflikteksponerende snarere enn idylliserende. Motsetningen mellom bøndene og de øvrige gruppene i samfunnet var i følge redaktøren ikke bare en konflikt omkring prisen på jordbruksprodukter, men en konflikt av nasjonal og internasjonal karakter. Den stod mellom de samfunnsbyggende produserende bøndene og samfunnsnedbrytende krefter som strebet etter å undertrykke bondestanden.¹¹²

Trusselen mot bøndene var ifølge Aadahl tosidig. På den ene siden agiterte redaktøren mot arbeiderbevegelsen – både dens allmenne idégrunnlag og de revolusjonære ambisjonene. Arbeiderbevegelsens tilhengere ble avbildet som åndløse materialister, som holder som var drevet av et masseinstinkt. Samtidig ble de latterliggjort for sine revolusjonære ambisjoner.¹¹³ Aadahl rettet også skyts mot handelsnæringen og jobbetidskapitalen, som han knyttet opp mot griskhet og sansesløs spekulasjon. Den overflødig kapitalen i byene hadde frambrakt dekadens, nytelsessyke og umoral, og burde fordeles utover bygdene, hvor den kunne skape virkelige verdier.¹¹⁴

Bondepartiets profil i mellomkrigsårene

”Muldens evangelium” var den dominerende ideologien i *Landmandsforbundet* ved Bondepartistiftelsen i 1920.¹¹⁵ Ohman Nielsen hevder at *Bondepartiet* ble stiftet på en anti-modernistisk ideologi¹¹⁶, siden det ”var de mest uttalte antimodernistene som hadde det ideologiske lederskapet i partiet i denne perioden”.¹¹⁷ I dets formative fase i begynnelsen av 1920-årene var følgelig også *Bondepartiet* karakterisert av nasjonalistisk grunnoppfatning med tydelige tilbakeskuende drag.

Utover mellomkrigstiden tiltok riktignok de ideologiske motsetningene innenfor bondebevegelsen i styrke. ”Muldens evangelium” ble primært forkynt av en storbondefraksjon som hadde sitt geografiske tyngdepunkt i de gode jordbruksområdene på Østlandet. På den andre siden stod det et mer pragmatisk, venstrevennlig – og etter hvert

---

¹¹² Ohman Nielsen (1997), s.133.

¹¹³ Ibid., spes. ss. 135-137.

¹¹⁴ Ibid., s. 138.

¹¹⁵ Jf. ibid., ss. 150-160.

¹¹⁶ Jeg vil stille spørsmålsteget ved Ohman Nielsens bruk av begrepet antimodernister uten nærmere problematisering. Dersom det tas utgangspunkt i bondebevegelsens brodd mot by- og industrisamfunnet, stemmer åpenbart betegnelsen. Det må like fullt påpekes at bondeorganisasjonene ikke forkastet det moderne som sådan. De stilte seg for eksempel positive til teknologiske forbedringer innenfor jordbruksnæringen. Bevegelsen hadde dermed – slik jeg ser det – klare trekk av det Jeffrey Herf betegner som reaksjonær antimodernisme – en selektiv akseptanse av avgrensede elementer i moderniseringen. Se Jeffrey Herf: *Reactionary modernism. Technology, culture, and politics in Weimar and the Third Reich* (Cambridge: Cambridge University Press, 1984.) spes. ss. 1-18.

¹¹⁷ Jf. Ohman Nielsen (1997), s. 135.

arbeiderpartivennlig – småbondeparti med tyngdepunkt i sør, vest og nord.¹¹⁸ I 1930-årene ble motsetningene mellom disse fraksjonene åpenlyse. I mars 1935 bidro bondepartigruppen til fellingen av regjeringen Mowinckel, og inngikk kriseforlik med *Arbeiderpartiet*.¹¹⁹ *Bondelaget* beveget seg på sin side i høyreorientert retning. I 1930-årene framviste organisasjonen en ikke ubetydelig sympati for høyreradikale strømninger, deriblant både *Nasjonal Samling* og den tyske nasjonalsosialismen.¹²⁰

I første halvdel av 1920-årene var imidlertid fraksjonsmotsetningene imidlertid langt mindre tydelige innenfor bevegelsen. Det var i denne perioden for en stor del *Bondelaget* som satt med kontrollen over *Bondepartiets* politikk. Videre var skillene mellom parti og næringsorganisasjon uklare. Mellom 1921 og 1930 satt for eksempel Bondelagsformann Mellbye også som partiets gruppefører på Stortinget.¹²¹

Hva preget *Bondepartiets* politiske profil i denne fasen? Flere historikere har pekt på nasjonalismens allment sentrale betydning i *Bondepartiets* programmer og praksis i mellomkrigstiden. Ida Blom hevder i sin avhandling om Grønlandsspørsmålet i tidsrommet 1921-31 at kravet om en nasjonal linje i innenriks- og utenrikspolitikken gikk igjen som rød tråd både i partiets utenrikspolitiske og innenrikspolitiske synspunkter.¹²² Bjørn Vidar Gabrielsen skriver likeledes at man fra bondepartihold understreket at ”partiet var *nasjonalt* i sinn og skinn”.¹²³ At *Bondepartiet* ønsket å markere seg som et nasjonalt parti, forteller imidlertid ikke i seg selv noe om hva slags form for nasjonalisme partiet forfektet. Tendensen til å feste adjektivet ”nasjonal” til alt som ble oppfattet som positivt var, som Hans Fredrik Dahl påpeker, et karakteristisk trekk ved det politiske klimaet i

---

¹¹⁸ Se May-Brith Ohman Nielsen: ”Ideologiske brytninger i bondebevegelsen i mellomkrigstida” i Reidar Almås og Brynjulv Gjerdåker (red): *Norges landbrukshistorie til år 2000. Rapport fra formidlingsseminar 8.-9.september 2000* (Trondheim: Stiftelsen norsk senter for bygdeforskning 2001), s. 98 f. Ohman Nielsen skiller mellom to pragmatiske retninger innenfor bevegelsen: ”melkepragmatikerne”, som var orientert rundt landbrukets næringsinteresser, og ”kystreformistene”, som fokuserte på ”bygdefolket”, ikke bare på jordbruksnæringen. I denne framstillingen har jeg for enkelhets skyld samlet disse gruppene under fellesbetegnelsen pragmatikerne.

¹¹⁹ Se *ibid.*, ss. 104-105.

¹²⁰ Flere eksempler kan nevnes i denne sammenheng: På valgdagen 1936 oppfordret *Nationen* – som ved dette tidspunktet må karakteriseres som et organ for *Bondelaget*, ikke *Bondepartiet* – sine lesere til å stemme *Nasjonal Samling*. Se Foskum (2004), s. 28. Samme år ledet Mellbye en delegasjon fra *Bondelaget* på rundreise i Tyskland som gjester for de nasjonalsosialistiske bonde- og jordbruksorganisasjonene, *Reichnährstand*. Se Rovde (1995), s. 380.

¹²¹ Rovde (1995), ss. 225-26.

¹²² Ida Blom: *Kampen om Eirik Raudes Land. Pressgruppedpolitikk i grønlandsspørsmålet 1921-1931* (Oslo: Gyldendal norsk forlag 1973), s. 289 f.

¹²³ Gabrielsen (1970), s. 19.

mellomkrigstiden.¹²⁴ For å identifisere partiets syn på det nasjonale, er det derfor verdt å gå partiets profil i perioden nærmere etter sømmene.

Litteraturen om norsk nasjonalisme i begynnelsen av mellomkrigstiden generelt, og om *Bondepartiets* nasjonalisme spesielt, er ikke overveldende. Noe eksisterer det likevel. I sin bok om norsk utenrikspolitikk historie, redegjør Fure for ulike nasjonalistiske grunnoppfatninger i Norge etter 1920, derav også *Bondepartiets* synspunkter. Fure hevder at *Bondepartiets* politiske praksis og programmer i 1920-årene reflekterte en moderniseringskritisk og sterkt nasjonalistisk grunnlinje. Partiet ville modernisere jordbruksnæringen, men inntok likevel ”en reservert holdning til den allmenne moderniseringen av samfunnet”.¹²⁵ Samtidig var dets nasjonalistiske orientering preget av frontdannelser og fiendebilder på det innenrikspolitiske og utenrikspolitiske plan. *Bondepartiet* fremmet i henhold til Fure ”selvberging som politisk fanesak, proteksjonisme i handelspolitikken og motstand mot voldgift som middel til å løse mellomfolkelige konflikter.”¹²⁶ Denne avgrensningen mot andre nasjoner og folkeslag hadde sitt ”utgangspunkt i en rasebasert nasjonalisme”.¹²⁷ På det innenrikspolitiske plan var partiet tvetydig. Det brøt på den ene siden ikke med demokratiet og det parlamentariske systemet. Likevel markerte det i følge Fure ekskluderende holdninger til arbeiderbevegelsen.¹²⁸

Fures perspektiver bygger for en stor del på Angells hovedoppgave – senere bokpublikasjon – om norsk nasjonalisme i mellomkrigstiden.¹²⁹ Undersøkelsen tar for seg hovedstrømningene i mellomkrigstidens nasjonalistiske orienteringer, blant annet med utgangspunkt i de ulike partienes programmer. Angell tematiserer i denne sammenheng både *Bondepartiets* holdninger, og partiets særtrekk sammenlignet med andre politiske grupper. Han konkluderer med at *Bondepartiet* var tilbakeskuende, selv om det ”føreskreiv ein resept der eit auka produksjonsvolum var hovudessensen”.¹³⁰ Videre stod partiet for en ”tilsynelatande uforsonleg konfrontasjonslinje” overfor arbeiderbevegelse, nasjonal isolasjonisme, aggressive utenrikspolitiske holdninger og et stigmatiserende syn på

---

¹²⁴ Hans Fredrik Dahl: *Fra klassekamp til nasjonal samling. Det norske Arbeiderparti og fedrelandet i 1930-årene* (Oslo: Pax forlag 1969), s. 13.

¹²⁵ Fure (1996), s. 29.

¹²⁶ *Ibid.*, s. 30.

¹²⁷ *Ibid.*, s. 29.

¹²⁸ *Ibid.*, ss. 29-30.

¹²⁹ Se Angell (1994).

¹³⁰ *Ibid.*, s. 52.

fremmede folkeslag. De sistnevnte elementene avgrenset partiet fra både *Venstre* og *Høyre*.¹³¹

Et problem med Angells framstilling er at den i liten grad tar høyde for ideologiske og politiske forskyvningssmønstre i løpet av mellomkrigstiden. Kriseforliket mellom *Arbeiderpartiet* og *Bondepartiet* i 1935 tyder for eksempel på at partiets antisosialisme hadde gjennomgått en betydelig oppmykning siden grunnleggelsen i 1920.¹³² Sett i forhold til den perioden som undersøkes i denne oppgaven – første halvdel av 1920-årene – framstår likevel hans teser som holdbare. Et raskt blikk på *Bondepartiets* to første programmer – fra henholdsvis 1921 og 1924 – understreker dette. Her het det blant annet at en selvstendig og selvhjulpen bondestand utgjorde ”den nødvendigste betingelse for landets frihet og nasjonale kultur” og at ”nye former, som fremskrittene fører med sig, skal ta kraft og farve av vår nasjonale kultur og våre tradisjoner”.¹³³ Begge programmene tok også til orde for å arbeide for å hegne om norsk kultur, sed og skikk i landet.¹³⁴ I 1921-programmet fantes det endelig en paragraf som tok til orde for å verne ”den norske folkestamme” mot nedbrytende krefter, deriblant en ”skadelig” innvandring til og utvandring fra landet.¹³⁵

På det økonomiske området siktet partiet mot å avsondre Norge fra utenlandske kapitalkrefter. Middelet var selvberging og proteksjonisme. Landets naturrikdommer skulle bevares for norske borgere¹³⁶ og utnyttes med ”med selvberging som mål”¹³⁷. Dessuten skulle norske arbeidere og norske produkter vernes mot utenlandsk konkurranse.¹³⁸ Denne økonomiske avsondringsstrategien fant sitt motstykke i en isolasjonistisk grunnholdning i utenrikspolitikken. Det ble argumentert for et utenrikspolitisk styre som holdt en ”fast nasjonal retning med avvisning av utilbørlig utenlandsk innflytelse”¹³⁹. Videre ble det markert avstand til politiske retninger som stod i ”avhengighetsforhold til utenlandske makter.”¹⁴⁰ Frontdannelsen mot arbeiderbevegelsen framkom først og fremst i programmet av 1924. *Bondepartiet* tok her til orde for å verne stat og samfunn mot alle ”opløsende og

---

¹³¹ Ibid., s. 65.

¹³² Angells referanser om arbeiderbevegelsen er da også til partiets programmer fra 1924 og 1927. Se *ibid.*, s. 57.

¹³³ Se henholdsvis *Norsk Landmandsforbunds Valgprogram 1921*, innledning og *Bondepartiets valgprogram 1924*, innledning.

¹³⁴ *Norsk Landmandsforbund valgprogram 1921* post 5 og *Bondepartiets valgprogram, post 2*.

¹³⁵ *Norsk Landmandsforbund valgprogram 1921*, post 13.

¹³⁶ *Norsk Landmandsforbund valgprogram 1921*, post 8 og 12 og *Bondepartiets valgprogram 1924* post 5 og 8.

¹³⁷ *Norsk Landmandsforbund valgprogram 1921*, post 8 og 12.

¹³⁸ *Norsk Landmandsforbund valgprogram 1921* post 8 post 12 og *Bondepartiets valgprogram 1924* post 5 og 8.

¹³⁹ *Norsk Landsforbund valgprogram 1921* post 1. Min kursivering, KS.

¹⁴⁰ *Bondepartiets valgprogram 1924*, innledning og post 14.

revolusjonære krefter”,¹⁴¹ å frata tilhengere av revolusjonære anskuelser retten til å virke som offiserer og religionslærere, samt å forby revolusjonær agitasjon og oppfordring til ulovlig handling i Stortinget”.¹⁴²

Avslutning:

Politiske programmer peker selvsagt ikke på alle sider ved en gitt bevegelses virkelighetsoppfatning og praksis. Likevel sier de noe om denne bevegelsens grunnholdninger, og hvordan den atskilte seg fra andre tendenser i samtiden. *Bondepartiets* programmer i 1920-årene gir en indikasjon på hvilke *grunnoppfatninger* bondepressen forfektet og forsvarte. Dette danner i sin tur et viktig bakteppe for hvordan avisene forholdt seg til samtidens debatter, polemikker og stridsspørsmål.

I løpet av mellomkrigstiden fant det sted en omdreining av norsk nasjonalisme i mer konservativ og reaksjonær retning. En av de nasjonalistiske orienteringene som utfordret venstrenasjonalismens hegemoni i denne perioden, var agrarnasjonalismen som hadde sin organisatoriske forankring i *Norsk Landmandsforbund* (fra 1922 *Norges Bondelag*) og i *Bondepartiet*. I årene fram mot Bondepartistiftelsen i 1920 gjennomgikk *Landmandsforbundet* en ideologisk ekspansjon i retning av et helhetssyn på samfunnet. Ideologien som vokste fram innenfor forbundet i denne perioden var en forsvarsideologi som rettet seg mot forskyvningen av samfunnets tyngdepunkt i retning av byene og industrien. Den var fundert på en sterk nasjonalistisk retorikk, sentrert rundt oppfatningen av den rotfaste ”bonden” som nasjonsbærer. ”Flukten fra landsbygda” ble samtidig forklart ved hjelp av en syndeflodsmyte og en syndefallsmyte. Videre hadde ideologien en tydelig front mot landets moderne næringer, sosialismen og liberalismen.

En agrarnasjonalisme med reaksjonært tilsnitt ble også reflektert i *Bondepartiets* programmer i 1920-årene. Partiet erklærte seg kritisk til sentrale aspekter ved den rådende moderniseringen. Samtidig ble en isolasjonistisk nasjonalisme tilskjenket en sentral plass. *Bondepartiet* hadde brodd mot det utenlandske og det internasjonale, og markerte også en tydelig frontstilling vis-av-vis arbeiderbevegelsen.

I slutten av det 19. og begynnelsen av det 20. århundret forekom det nasjonalistiske strømninger som kombinerte moderniseringskritikk og bonderomantisme med rasebaserte og antisemittiske tankeforestillinger i en rekke europeiske land. I sin monografi *Agrarromantik*

---

¹⁴¹ *Bondepartiets valgprogram 1924*, innledning.

¹⁴² *Ibid.*, post 4.

und Grosstadtfeindschaft fra 1970, påviser statsviteren Klaus Bergmann hvordan den tyske moderniseringsprosessen og flukten fra landsbygda i andre halvdel av det 19. og begynnelsen av det 20. århundret genererte en fedrelandsk-konservativ og nyromantisk reaksjon.¹⁴³ Denne reaksjonen, som ofte er blitt betegnet som ”völkisch”, kombinerte et kritisk syn på den moderne samfunnets rotløshet med en idyllisering av den hjemlige nasjonen: *das Volk*. Videre var den gjennomgående antiliberal, antirasjonalistisk, rasistisk og antisemittisk.¹⁴⁴ Liknende tendenser er også blitt identifisert i den svenske bondebevegelsen. Lena Berggren påpeker i en doktorgradsavhandling om svensk antisemittisme i mellomkrigsårene at rasetenkningen og rasebiologien var ble sterkt betonet i bevegelsen, og at også antijødiske holdningene i denne sammenheng inngikk som et element.¹⁴⁵

Hvorvidt – og i hvilken grad – *Landmandsforbundet* hentet ideologisk inspirasjon fra slike strømninger, er ennå ikke blitt utforsket, og skal heller ikke granskes i denne oppgaven.¹⁴⁶ Det som derimot kan fastslås med sikkerhet er at bildet av jøden i *Nationen* og *Namdalen* i første halvdel av 1920-årene stod i en klar sammenheng med bondebevegelsens politiske og ideologiske orientering i den samme perioden. Antisemittismen ble koplet til frykten for den internasjonale kommunismen, den internasjonale kapitalismen og en skadelig innvandring. Endelig ble jødene holdt ansvarlig for syndefloden: bondesamfunnets sammenbrudd, og flukten over Atlanteren.

---

¹⁴³ Klaus Bergmann: *Agrarromantik und Grosstadtfeindschaft* (Meisenheim am Glan: Verlag Anton Heim 1970).

¹⁴⁴ Om völkisch-tenkningen, se George L. Mosse: *The Crisis of the German Ideology* (New York: Grosset and Dunlap 1964) Emberland (2003), s.22-37 og Uwe Puschner, W. Schmitz und J. H. Ulbricht (red): *Handbuch zur "Völkischen Bewegung" 1871-1918* (München: K.G. Saur 1996)

¹⁴⁵ Se Lena Berggren: *Nationell Uppllysning. Drag i den svenska antisemittismens idéhistoria* (Stockholm: Carlssons Bokförlag 1999), ss. 100-111.

¹⁴⁶ Jf. publiseringen av artikler fra tidsskriftet *Hammer*. Se spes. kap.4.

Kapittel 3: ”Trællekaar under russiske jøder” ”Bolsjevikjøden” og myten om den jødiske verdenssammensvergelse

En faktor som er blitt tilskrevet stor betydning for antisemittismens utvikling i Norge under og rett etter første verdenskrig, er den politiske polariseringen som fulgte i kjølvannet av oktoberrevolusjonen i Russland. I sitt tobindsverk om jødernes historie i Norge, framhever Mendelsohn nettopp revolusjonsfrykten som en avgjørende årsak til at de antijødiske innslagene ble mer manifesterende i det norske samfunnet i denne perioden:

En var mer enn ellers på vakt overfor alle elementer som mange følte som fremmede. En annen sterkt medvirkende årsak var den russiske revolusjon og andre revolusjonære bevegelser der en kunne telle jødiske ledere [...], og likeledes frykten for at de revolusjonære bevegelsene også skulle nå andre land. Storparten av den norske presse fordømte bolsjevismen på det skarpeste. Herfra var ikke veien lang til å gjøre jødene i sin helhet ansvarlig for dens følger. Det neste skritt i propagandaen ble en skjerpet kamp mot det man kalte verdensjødedommen.¹⁴⁷

Bondebevegelsens antisosialistiske profil i 1920-årene reiser interessante problemstillinger angående antisemittismens karakter i *Nationen* og *Namdalen* i tidsrommet 1920-25. I hvilken grad koplet avisene agitasjonen mot arbeiderbevegelsen til forestillingen om at bolsjevismen var av jødisk karakter? Hvilke funksjoner fylte den såkalte bolsjevikjøden i polemikken mot den revolusjonære arbeiderbevegelsen? Og gled beskyldningen om at jødene stod bak bolsjevismen over i mer helhetlige forestillinger om verdensjødedommen, slik Mendelsohn påpeker?

Det internasjonale bakteppet:

Forestillingen om at jødene ledet an i radikale bevegelser, og at sosiale omveltninger var frambrakt av et skjult jødisk renkespill, oppstod ikke med revolusjonen i 1917. Allerede i tiårene som etterfulgte den franske revolusjonen i 1789, ble det forfattet skrifter som beskrev revolusjonen som et produkt av et ”jødisk-frimurersk komplott”.¹⁴⁸ Framveksten av den ”moderne” antisemittisme i annen halvdel av det 19. århundret ga slike fantasier økt grobunn,

---

¹⁴⁷ Mendelsohn (1969), s. 489.

¹⁴⁸ Norman Cohn: *Warrant for Genocide: The Myth of the Jewish World Conspiracy and the Protocols of the Elders of Zion* (London: Serif 1996), ss. 29-38.

og de fant et særlig sterkt nedslagsfelt i bolsjevikerevolusjonens "hjemland", Russland. Skremselsbildet av revolusjonsjødene utgjorde fra slutten av det 19. århundret en sentral bestanddel i det russiske tsarregimets forsvar mot liberale, sosialistiske og revolusjonære motkrefter. Nederlaget i den russisk-japanske krig, revolusjonen i 1905 og etableringen av en lovgivende forsamling (Duma) samme år, befestet disse mytenes posisjon blant tsarens tilhengere.¹⁴⁹ I dette klimaet utkom førsteutgavene av den antisemittiske forfalskningen *Zions Viser Protokoller*, og protokollenes første utgivere var nettopp ultrakonservative tilhengere av tsarens regime.¹⁵⁰

Selv om sammensvergelsesmytene om jødene ikke oppstod under oktoberrevolusjonen, forsterket bolsjevikenes maktovertakelse likevel deres nedslagsfelt merkbart både i Russland og i det øvrige Europa. At flere ledende bolsjeviker var av jødisk herkomst¹⁵¹, og at Lenins regime forsvarte den rettslige emansipasjonen av jødene, ble fortolket som "beviser" på at bolsjevismen var frambrakt av et jødisk renkespill. I løpet av borgerkrigene mellom 1918 og 1921 ble protokollene og annen antisemittisk litteratur spredt i masseopplag blant de hvite styrkene.¹⁵² Antisemittismen ble i denne perioden i følge historikeren Peter Kenez et brennpunkt i de kontrarevolusjonære offiserenes verdensbilde¹⁵³, og beskyldningene mot jødene forble ikke på idéplanet. I skyggen av borgerkrigene ble det iscenesatt pogromer i Øst-Europa, som overgikk overgrepene fra tsartiden i omfang og intensitet.¹⁵⁴ I Ukraina, hvor forfølgelsene var mest intense, kan så mange som 150 000 jøder i følge Kenez ha mistet livet mellom 1919 og 1921, i voldelige overgrep iscenesatt av de kontrarevolusjonære hvite styrkene, ukrainske nasjonalister og opprørske bønder.¹⁵⁵

---

¹⁴⁹ Jf. Håkan Blomqvist: "Judebolsjevismen – en antikommunistisk verdensbild", i Mari Gerdin og Kjell Östberg (red): *Samtidshistoriska frågor 11. Hur rysk är den svenska kommunismen? Fyra bidrag om kommunism, nationalism og etnicitet* (Huddinge: Samtidshistoriska institutet ved Södertun Högskola, 2006), s. 50.

¹⁵⁰ Om førsteutgavene av protokollene, se Cohn (1996), ss. 132-133.

¹⁵¹ Det er et faktum at mange intellektuelle jøder i Øst-Europa i tiden rundt oktoberrevolusjonen sympatiserte med venstreradikale tendenser. Dette betyr likevel ikke at bolsjevismen eller sosialismen var av "jødisk karakter". Jeg slutter meg i herværende framstilling til den svenske historikeren Lars M. Anderssons tese om at det "är er den antisemittiska diskursen som tilldelar judarnas göranden och låtanden en särskild, oftast ominös innebörd, som gör at icke-judar till exempel noterar den faktiska judiska överrepresentationen innom den förste generationen bolsjeviker." Andersson (2000), s. 28.

¹⁵² Se Cohn (1996), ss. 128-137.

¹⁵³ Jf. Peter Kenez: "Pogroms and White Ideology in the Russian Civil War", i de John de Klier og Shlomo Lambroza (red): *Pogroms: Anti-Jewish Violence in Modern Russian History* (Cambridge, New York: Cambridge University Press, 1992), ss. 310-311.

¹⁵⁴ Under det sene tsarregimet fant det sted pogromer henholdsvis 1881-1884, i 1903 og i 1905-1906.

¹⁵⁵ Om pogromene i Ukraina, se Kenez, i de Klier og Lambroza (1992) ss. 293-313. Det brøt også ut pogromer i andre østeuropeiske land i perioden, deriblant i Polen. Om de polske etterkrigspogromene, se Lars Lien: *Nasjonenes kristus og jødene. En analyse av antisemittismens omfang i Polen, 1919-39*. Masteroppgave i historie ved Universitetet i Oslo (2005), kap 3., ss. 31-45.

Etter hvert som de ble tvunget til å forlate Russland, bidro russiske kontrarevolusjonære også til spredningen av antijødiske konspirasjonsforestillinger i Sentral- og Vest-Europa. Fra tiden omkring borgerkrigen og fram til i alle fall midten av 1920-årene, ble antibolsjevismen også i disse områdene i følge historikeren Håkan Blomkvist ofte formulert ut i fra forestillingen om at bolsjevismen var av ”jødisk” karakter. Den tyske revolusjonen (1918-1919) og etableringen av rådsrepublikken i Ungarn (1919) – hvor flere ledende revolusjonære var av jødisk bakgrunn – bidro til å befeste dette skremselsbildet.¹⁵⁶ Særlig i krigens taperstater – hvor revolusjonsfrykten ble ledsaget av tunge sosiale og økonomiske problemer og nasjonal nederlagsfølelse – fikk myten om en jødisk verdenskonspirasjon en fruktbar grobunn.¹⁵⁷ Liknende forestillingene gikk imidlertid også sin seiersgang i verdenskrigens seirende og nøytrale nasjoner. Den engelske utgaven av protokollene, *The Jewish Peril*, som utkom første gang i 1920, ble mottatt med interesse og til dels med tilslutning fra anerkjente britiske aviser som *The Times*, *The Spectator* og *The Morning Post*.¹⁵⁸ På den andre siden av Atlanteren publiserte avisen *The Dearborn Independent*, som var eid av bilkongen Henry Ford, en artikkelserie som omhandlet ”jødebolsjevismens verdenssammensvergelse”. Artikkelsen ble senere publisert i bokform under tittelen *The International Jew* – en publikasjonen som ble trykt i en halv million eksemplarer i USA og oversatt til seksten forskjellige språk.¹⁵⁹

”Bolsjevikkjøden” i Norge

Revolusjonsfrykten som ble katalysert av omveltningene i Øst- og Sentral-Europa, spredte seg også til Norge. Her ble den også tilført næring av utviklingstrekk på den hjemlige politiske arena. I 1918 vant den såkalte nye retning oppslutning for en revolusjonær orientering ved *Arbeiderpartiets* landsmøte. I løpet av de påfølgende årene tilnærmet partiet seg i stigende grad bolsjevikkjøden i Russland. Mellom 1919 og 1923 var partiet tilknyttet bolsjevikkjødens internasjonale, *Komintern* – og fra 1921 hadde det de såkalte Moskvatesene som sin strategiske hovedlinje. Parallelt med Arbeiderpartiets radikaliseringsprosess, inntraff det også en tilskjerping av spenningsforholdet mellom arbeid og kapital. Våren 1921 brøt det ut storstreik, som omfattet vel 120 000 lønnstakere. Mellom høsten 1923 og fram til sent på

---

¹⁵⁶ Se Blomkvist (2006), i Gerdin og Östberg (2006), s. 52.

¹⁵⁷ Se eksempelvis Einhart Lorenz: ”Weimar-republikken”, i Eriksen, m.fl. (2005), spes. s. 386-389.

¹⁵⁸ Jf. Cohn (1996), ss. 168-169.

¹⁵⁹ *Ibid.*, s. 174 og 178. Cohn hevder at *The International Jew* ”probably did more than any other work to make the Protocols world-famous”. Sitatet er fra s.174.

våren 1924 gjennomførte jernbanearbeiderne i Oslo og andre steder en arbeidsstans, som ble etterfulgt av lockout fra arbeidsgivernes side.¹⁶⁰

Forestillingen om jødebolsjevismen dukket i denne fasen også opp i den norske offentligheten. En institusjon som spilte en framtrekkende rolle i å spre slike beskyldninger, var etterretningstjenesten. Generalstabens etterretningskontor, som ledet etterretningsarbeidet i Norge under og etter første verdenskrig, rapporterte i følge Johansen flere ganger i løpet av 1918 og 1919 om ”bolsjevikjøder” og ”jødiske sammensvergelses” til sine faste norske mottakere.¹⁶¹ Omtrent ved det samme tidspunktet begynte slike beskyldninger også å dukke opp i skriftlige publikasjoner. Vinteren 1918 trykte for eksempel det anerkjente tidsskriftet *Samtiden* en artikkel av Sigrid Undsets daværende ektemann, kunstmaleren Anders Castus Svarstad. Svarstad hevdet her at jødene hadde iscenesatt verdenskrigen og den russiske revolusjon med det formål å oppnå hevn for århundrers undertrykkelse: ”Horderne av halvmennesker og analfabeter blev vaaben og redskap i jødernes hænder til brandstiftelser, vold, plyndringer og mord – mord, mord.”¹⁶² I 1920 utkom også protokollene i norsk utgave på Helge Erichsens forlag i Kristiania under tittelen *Den nye verdenskeiser*.¹⁶³

Fra 1920 kom det færre meldinger om ”bolsjevikjøder” fra etterretningstjenesten,¹⁶⁴ men stigmaet ble likevel videreført i offentligheten. Johansen peker i denne sammenheng spesielt på dagspressen: ”Bolsjevikjøden’ ble analysert i lærde kronikker, avslørt av sannhetsvitner og radbruket på lederplass. Særlig fra oktoberrevolusjonen og frem til midten av 1920-årene gikk det hett for seg i anerkjente aviser og tidsskrifter.”¹⁶⁵

***Nationen*: ”Bolsjevikjøden” som et polemisk virkemiddel**

Også i bondebevegelsens hovedorgan, *Nationen*, dukket ”bolsjevikjøden” opp ved en rekke anledninger i denne perioden. Bolsjevismens ”jødiskhet” ble betonet i lederartikler, kronikker, utenrikskommentarer og inserater, og avisen framstilte også ”revolusjonsjøden” visuelt i sine karikaturspalter.

---

¹⁶⁰ Om ”den nye retning”, se Øivind Bjørnson. *På Klassekampens grunn 1900-1920. Arbeiderbevegelsens historie i Norge, bind 2* (Oslo: Tiden Norsk forlag 1990), ss. 519-535. Om Moskvatesene og kontroversene rundt disse, se Maurseth (1987), ss. 138-151. Kortfattet om streikene, se Furre (1991) ss. 105-106.

¹⁶¹ Johansen (1984), s. 30.

¹⁶² Anders Castus Svarstad: ”Jødernes hevn”, i *Samtiden* 1918 s. 305. Artikkelen var datert til februar 1918.

¹⁶³ Oversetter var Sara Helen Weedon. Om ulike norske utgaver av protokollene, se Dagfinn Rian: ”Zions Visers Protokoller. Løgnen som ikke vil dø”, i Arnfinn Pettersen og Terje Emberland (red): *Konspiranoia : konspirasjonsteorier fra 666 til WTC* (Oslo: Humanist forlag 2003), ss. 144-146.

¹⁶⁴ Johansen (1984), s. 36.

¹⁶⁵ *Ibid.*, s. 42.

”Bolsjevikjøden” utgjorde følgelig et element i avisens polemikk mot arbeiderbevegelsen. Dette betyr likevel ikke at denne antisemittiske klisjeen forekom spesielt hyppig. Sett i forhold til avisens samlede agitasjon mot arbeiderbevegelsen, må de antisemittiske komponentene tvert imot sies å ha vært av høyst sekundær betydning. Det ble for eksempel i løpet av september 1920 – under første fase av debattene om Moskvatesene – publisert syv lederartikler i *Nationen* som omhandlet *Arbeiderpartiets* forhold til Moskva. I to av artiklene betonte avisen det den betraktet som jødernes ledende posisjon innenfor bolsjevikregimet.¹⁶⁶ September var den eneste måneden i løpet av 1920 hvor bolsjevismens ”jødiske karakter” ble betonet eksplisitt på redaksjonsplass i avisen.¹⁶⁷

Frekvensen av antijødiske artikler var riktignok generelt sett noe mindre i *Nationen* i tidsrommet mellom 1920-21 enn i den etterfølgende perioden. Spesielt fra 1923 tiltok de antisemittiske innslagene merkbart, og som en del av denne generelle økningen ble også beskyldningen om at jødene stod bak bolsjevismen mer framtrædende. Det er likevel vanskelig å finne tydelig avgrensede faser hvor sammenkoplingen mellom antisemittisme og antikommunisme nådde et toppunkt. ”Bolsjevikjøden” inngikk i *Nationens* polemikk mot bolsjevismen, men det oppstod likevel aldri noen selvstendig debatt som omhandlet bolsjevismens ”jødiskhet”.

At forestillingen om jødebolsjevismen inngikk som et underelement i en mer omfattende agitasjon mot arbeiderbevegelsen, reiser spørsmål som vedrører beskyldningens funksjonelle karakter. Hvilken betydning hadde myten om den jødiske bolsjevismen i *Nationens* polemikk mot den revolusjonære sosialismen? Og – i forlengelsen av dette: hvilke konkrete kontekstuelle forhold synes å ha aktivert den antisemittiske komponenten i avisens antikommunisme?

Antisemittismens betydning i agitasjonen mot arbeiderbevegelsen i 1920-årene har i liten grad vært gjenstand for oppmerksomhet blant norske historikere. Et unntak i denne sammenheng er Johansens arbeid, hvor forbindelsen mellom revolusjonsfrykt og antisemittisme tematiseres i et eget kapittel.¹⁶⁸ Johansen konkluderer med at ”bolsjevikjøden” utgjorde et redskap i den politiske debatten, som ble tatt i bruk for å påføre samtidens politiske radikalisme og opposisjonsvirksomhet et negativt stempel: ”Bolsjevikjøden’, ’Moskvajøden’ eller bare ’bolsjevik’ var ett av flere stempel i den samling som ble bruk for å sverte arbeiderbevegelsen som fremmed for norsk lynne og kultur.[...]

---

¹⁶⁶ Se *Nationen*, henholdsvis 9.09 og 28.09-1920.

¹⁶⁷ Det vises her bare til lederartikler hvor omtalene var helt åpenlyse, ikke til kodifiserte referanser.

¹⁶⁸ Se Johansen (1984), ss. 27-49.

Bolsjevistikstempleet ble brukt mot jødene, jødestempleet mot bolsjevikerne – og 'bolsjevikkjøde'-stempleet var et våpen mot politisk opposisjon.”¹⁶⁹

Johansens beskrivelse av begrepet *bolsjevik* nærmest som et kodeord for jøde, er problematisk. Et slikt utgangspunkt leder lett til at skillet mellom antisemittisme og antikommunisme utviskes, og at omfanget av antijødiske ytringer dermed overdrives. Tesen om at ”bolsjevikkjøden” var et politisk og polemisk redskap, som ble tatt i bruk for å forsterke stigmatiseringen av arbeiderbevegelsen, utgjør likevel et fruktbart utgangspunkt for å forstå koplingen mellom antisemittisme og revolusjonsfrykt, slik den kom til uttrykk i *Nationen*. Jeg vil hevde at myten om jødebolsjevismen inngikk som et negativt forsterkende element i avisens polemikk mot den norske og internasjonale arbeiderbevegelsen, og at bolsjevismens påståtte jødiske karakter i denne sammenheng ble framsatt som et argument i seg selv.

Bruken av ”jøden” som et selvstendig argument i polemikken mot arbeiderbevegelsen, framgår av flere av *Nationens* redaksjonelle og ikke-redaksjonelle bidrag. Et interessant eksempel er en usignert, etter all sannsynlighet redaksjonelt forfattet artikkel fra april 1923. Artikkelen bar tittelen ”bolsjevisme er jødisme”, og omhandlet nettopp det avisen oppfattet som jødernes dominans i bolsjevikkregimet. Den jødiske andelen i Sovjetsstatens ledende organer var i følge *Nationen* ikke ”nogen steds under 75%”, og i komiteer som direkte hadde med folkemassene og propagandaen å gjøre var ”bokstavelig talt alle poster besatt med jøder”.¹⁷⁰ Avisen gjennomgikk også bakgrunnen til de mest sentrale bolsjevikklederne, og vektla i denne sammenheng særlig deres ”jødiske” navn:¹⁷¹ ”Det saakaldte proletariatets diktatur, hvor proletariatet ikke har det ringeste at si, er den jødiske herskermagt”, konkluderte avisen. ”Det eneste som er ekte ved bolsjevismen, er jøden', heter det”.¹⁷² *Nationen* oppga også kilde for sine påstander. Dette var den amerikanske versjonen av protokollene, *The International Jew*, som Henry Ford i følge avisen ”av fædrelandskjærlighet lot utsende i noen millioner eksemplarer i Amerika”.¹⁷³

Artikkelens antisemittiske innhold – og det faktum at *Nationen* trykket opplysninger fra Fords *The International Jew* – er interessant i seg selv. Sett i forhold til antisemittismens betydning i polemikken mot bolsjevismen, er det likevel særlig verdt å legge merke til innledningen. Her ble de antisemittiske påstandene koplet direkte til den politiske debatten i

---

¹⁶⁹ Ibid., s. 48.f.

¹⁷⁰ *Nationen* 4.03-1923.

¹⁷¹ Bruken av overdrevne statistikker for å ”dokumentere” antallet jøder i bolsjevikkregimets ledende organer, og av ”jødiske navn” som stigma på sentrale bolsjevikkledere forekom ikke bare i bondepressen, men også i ledende borgerlige organer. Se for eksempel *Aftenposten* 26.08-1918 og *Tidens Tegn* 7.12-1918.

¹⁷² *Nationen* 4.03-1923.

¹⁷³ Ibid.

Norge. Det ble fastslått helt eksplisitt at betoningen av bolsjevismen som jødisk i seg selv ville svarte den radikale arbeiderbevegelsen: ”Naar høirepartiet oppfordrer til motarbeidelse av bolchevismen her i landet, *maa der gives klar og fuld besked om hva slags folk der er som leder denne bolchevikbevegelse rundt om i landene.*”¹⁷⁴

Bolsjevisme er jødisme var en av relativt få artikler i *Nationen* som tematiserte bolsjevismens ”jødiskhet”. I de fleste tilfeller ble ”bolsjevijkjøden” omtalt nærmest i forbifarten. Selve betegnelsen ”jøde” synes i slike sammenhenger å ha blitt tilskrevet negative konnotasjoner, og den ble gjerne framsatt sammen med andre begreper med negative assosiasjoner, som for eksempel ”trællekaar” og ”diktatur”.¹⁷⁵

Et illustrerende eksempel på bruken av begrepet ”jøde” som negativ betegnelse, i en artikkel som for øvrig overhodet ikke omhandlet jødene eller ”jødespørsmålet”, er en lederartikkel som stod på trykk i *Nationen* i september 1920, og som harselerte med sosialistlederen Martin Tranmæls lave profil under den første fasen av striden om Moskvaesene.¹⁷⁶ Det som er verdt å legge merke til, er hvordan avisen framførte budskapet om jødernes dominans i bolsjevismen. Frasen ”moskva-jøderne” ble tatt i bruk uten noen nærmere argumentasjon eller begrunnelse. Formålet synes å ha vært og påpeke at den russiske bolsjevismen utgjorde et fremmedelement, selv blant erklærte norske revolusjonære: ”Diktaturet fra Moskva-jøderne, har faldt endog Tranmæl tungt for brystet. Og når det gjelder revolutionær kost er som bekjendt Tranmæl ikke kræsen”.¹⁷⁷

”Jøden” og det nasjonale elementet i antikommunismen

Selv om denne typen formuleringer framstår som knappe, forteller de likevel mye om hvilket syn *Nationen* hadde på jødene, og også hvilke oppfatninger avisen tilla sitt publikum. Bruken av ”jøden” som et eget argument i den politiske debatten, synes å ha hatt som premiss at det eksisterte nettopp det Bachner kaller en negativt ladet emosjonell infrastruktur i kulturen – at referanser til det ”jødiske” i seg selv vakte negative reaksjoner og assosiasjoner hos leserne.¹⁷⁸

Bolsjevijkjødestempelet ble likevel ikke tatt i bruk i alle typer debatter om kommunismen og arbeiderbevegelsen. Våren 1921 gikk for eksempel LO til mobilisering mot arbeidskjøperne i en storstreik som involverte 120 000 lønnsinntakere, og som ifølge

---

¹⁷⁴ Ibid. Min kursivering, KS.

¹⁷⁵ Se for eksempel *Nationen* 4.09 og 28.09-1920.

¹⁷⁶ Om Tranmæls uttalelser i den første fasen av tesestriden, se Maurseth (1987), spes. ss. 161-163.

¹⁷⁷ *Nationen* 28.09-1920.

¹⁷⁸ Bachner (1999), s. 23. Se også kapittel 1 i denne oppgaven.

Maurseth var den største konflikten fagbevegelsen noensinne har vært oppe i.¹⁷⁹ I tidsrommet fra 1. april og fram til 1. august 1921, som favner perioden rett før, under og etter streiken¹⁸⁰ publiserte *Nationen* – så vidt undertegnede har kunnet se – imidlertid ingen redaksjonelle bidrag som koplet sosialismen til jødene.

Det synes med andre ord ikke å foreligge noen direkte sammenheng mellom de antijødiske ytringenes omfang og klassekonfliktenes intensitetsnivå i det norske samfunnet. Revolusjonsfrykten og den politiske polariseringen som oppstod etter den russiske revolusjon må selvfølgelig betraktes som *nødvendige* betingelser for forestillingen om jødebolsjevismen. I bondebevegelsens hovedorgan framstod likevel ikke et tilspisset sosialt konfliktnivå som en *tilstrekkelig* betingelse for å utløse antisemittiske beskyldninger. Fraværet av en direkte sammenheng mellom konfliktenes intensitetsnivå og antisemittismens omfang, åpner for interessante spørsmål: Hvilke *spesifikke* elementer i antikommunismen synes å ha aktivert jødefiendtlige forestillinger? I hvilke kontekster ble antikommunistiske og antisemittiske temaer koplet sammen, og hva karakteriserte forestillingen om ”bolsjevijkjoden” på det innholdsmessige planet?

En nøkkel til å forklare sammenhengen mellom revolusjonsfrykt og antisemittisme i bondebevegelsens hovedorgan er – slik jeg ser det – det som kan betegnes som det *nasjonale elementet* i mellomkrigstidens antikommunisme. Antisemittismen synes nærmere bestemt å ha blitt aktivert i debatter og kontekster hvor bolsjevismen ble *angrepet på et nasjonalt grunnlag*, som en ”unorsk” og fedrelandsløs politisk retning.

Den nære forbindelsen mellom antikommunistiske og nasjonalistiske argumentasjonsformer i den ideologiske debatten i mellomkrigstiden, er blitt påpekt av flere historikere. I sitt verk om norsk historie i mellomkrigstiden fastslår for eksempel Hans Fredrik Dahl at en vanlig anklage mot arbeiderbevegelsen gikk ut på at den – som følge av sin internasjonalsisme – hadde revet over båndene til det norske og det nasjonale:

Arbeiderpartiet, mente man, var [således] ikke interessert i det norske folkestyret, bare i arbeiderklassens revolusjon og diktatur; det snudde ryggen til vår nasjonale historie og

---

¹⁷⁹ Se Maurseth (1987), s. 210. En utfyllende analyse av storstreiken i 1921 foreligger også i Synnøve Aarseth Baader: ”Storstreiken i 1921”, i *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie nr.1 1976* (Oslo: Pax forlag 1976), ss. 35-75

¹⁸⁰ Månedene før og etter streiken er tatt med fordi mangelen på funn under selve Storstreiken, som varte fra 26. mai til 7. juni, ville vært av liten betydning. Streiken rammet nemlig også pressen. Når det gjelder *Nationen*, utkom avisen bare i et par svært reduserte utgaver under streikens mest intensive faser – da som en fellesutgivelse med venstreavisen *Den 17de mai*.

foretrakk solidaritet med Moskva og kommunismen; det fornektet tradisjonene bak fedrelandssang og flagg, og utsatte disse symbolene for åpenbar hån.¹⁸¹

På bakgrunn av bondebevegelsens skepsis mot internasjonale fenomener¹⁸², framstår det ikke overraskende at det nasjonale utgjorde et framtrедende element i *Nationens* agitasjon mot den norske og internasjonale arbeiderbevegelsen. Avisen beskrev kommunismen som en unasjonalt og fedrelandsløs retning, som utgjorde en trussel mot det nasjonale folkestyre¹⁸³ og som var fremmed for ”den norske nasjonalkarakter.”¹⁸⁴ Forestillingen om jødebolsjevismen inngikk som et element i dette nasjonalistiske skremselsbildet. Arbeiderbevegelsen stod i følge avisen ”skolerett for russiske jøder”¹⁸⁵. Den representerte som følge av sin moskvaloyalitet en trussel mot norsk nasjonal selvstendighet, og hadde hengitt seg til en lære som med sin ”jødiske” karakter stod i et motsetningsforhold til genuin ”norskhet”. En betydelig andel av avisens artikler og karikaturer som omtalte eller visualiserte ”jødebolsjeviker”, omhandlet enten forholdet mellom den norske arbeiderbevegelsen og *Komintern*, eller andre temaer og stridsspørsmål som sammenføyde nasjonale og antikommunistiske argumentasjonsformer.¹⁸⁶

Bruken av ”bolsjevijkjøden” som et middel for å brennmerke den norske arbeiderbevegelsen som en antitese til det norske selvstendighetsverket, framgår særlig tydelig av en lederartikkel som stod på trykk i *Nationen* i begynnelsen av september 1920, og som omhandlet *Arbeiderpartiets* holdninger til Moskvatesene. Artikkelen bar tittelen *Mot slavekaar* og beskrev *Arbeiderpartiets* moskvaloyalitet som et ”svik” mot norske arbeidere.¹⁸⁷ *Nationen* henviste i denne sammenheng til *arven fra 1905*, som den mente at de norske kommunistene hadde oppgitt. I stedet for norsk selvstendighet, strebet *Arbeiderpartiet* i følge avisen etter å underlegge Norge de russiske jødene og deres unasjonale verdensrepublikk:

---

¹⁸¹ Hans Fredrik Dahl: *Norge mellom krigene. Det norske samfunn i krise og konflikt 1918-1940* (Oslo: Pax forlag 1971), s. 29. Den største og mest innflytelsesrike høyreaktivistiske gruppen som ble grunnlagt i 1920-årene (1925), bar sågar det nasjonaltklingende navnet *Fedrelandslaget*.

¹⁸² Se denne oppgavens kapittel 2.

¹⁸³ Se for eksempel *Nationen* 22.04-1924

¹⁸⁴ Se for eksempel *Nationen* 28.09-1920

¹⁸⁵ *Nationen* 14.07-1923.

¹⁸⁶ Deriblant *Arbeiderpartiets* forhold til nasjonaldagen og ulike artikler om bondebevegelsens ideologi (som nærmest alltid inneholdt sterk nasjonalistisk retorikk). ”Bolsjevijkjøden” forekom selvsagt også i artikler og karikaturer som ikke direkte kan relateres til den politiske debatten i Norge. Et eksempel innenfor denne kategorien – for øvrig av det mer groteske slaget – foreligger i en karikatur i *Nationen* 2.03-1925. Et annet tilfelle er en nyhetsartikkel fra 1922 som omhandler utstøtelsen av Trotsky fra en jødisk menighet i Russland. Se *Nationen* 11.01-1922.

¹⁸⁷ *Nationen* 4.09-1920.

Omtrent al vor historie i de mere end sidste 100 aar er præget av folkets kamp for politisk og nasjonal selvstændighet. Og da vi endelig i 1905 kunde sætte krone paa selvstændighetsverket var alle uanset parti enige om at en epoke i vort nationale liv var bragt til en heldig løsning. [...] Nu er situationen forandret. Et tilsynelatende stort parti er blit lei av selvstændigheten. De indbilder sig selv og andre, at den norske arbeiderklassen længter efter at faa trællekaar under russiske jøder. [...] Alle norske arbeidere skal bli nummere i den store kommunistiske verdensrepublik, hvis hovedsæte skal være Moskva.¹⁸⁸

Motsetningsforholdet mellom ”den jødiske kommunismen” og norsk nasjonal selvstendighet, ble også tematisert i avisens karikaturer. I februar og mars 1925 fant det sted en politisk drakamp om organiseringen av 17.mai-feiringen i Oslo. Bakgrunnen var et vedtak i den faglige samorganisasjonen som gikk ut på at arbeiderbevegelsen skulle forsøke å vinne flertall i 17-maikomiteen. I midten av mars lyktes arbeiderforeningene, i allianse med avholdsforeningene, i å oppnå denne målsetningen.¹⁸⁹ *Nationen* angrep arbeiderforeningenes ”kupp” i flere artikler, men den skriftlige polemikken inneholdt ingen referanser til jødene.¹⁹⁰ Det gjorde derimot avisens vittighetstegninger. I tre karikaturer som omhandlet kampen om komiteen, opptrådte det ”bolsjeviker” som var iført et typisk ”jødisk” utseende, framhevet ved hjelp av den sekstallsformede nesen.¹⁹¹

Alle karikaturene omhandlet motsetningsforholdet mellom den ”unasjonale” arbeiderbevegelsen og nasjonaldagen – og den visuelle koden for ”jødiskhet” ble tatt i bruk for å understreke dette poenget. Dette framgår spesielt tydelig av den siste tegningen, som stod på trykk i spalten *Av Nationen om 100 aar* i midten av mars 1925, rett etter at arbeiderforeningenes overtakelse av 17.maikomiteen var et faktum. Tegningen forestilte en blodtørstig bolsjevik som holdt fram *Det norske riksvåpenet*. Riksvåpenet var imidlertid endret på en vesentlig måte – ”den norske løve” var fjernet, og erstattet med en sau. Dyrets lukteorgan var formet som et speilvendt sekstall, altså som en ”jødisk nese”.¹⁹² Karikaturen må følgelig betraktes som en ironisering over kommunistenes 17-mai-engasjement. Arbeiderbevegelsen stod, slik det ble framstilt i tegningen, i motsetning til nasjonaldagens innhold, siden den var underkastet ”den jødiske bolsjevismens” flokkmentalitet og unasjonale aspirasjoner. I karikaturens undertekst, som var formulert ut i fra den språklige

---

¹⁸⁸ Ibid.

¹⁸⁹ Om ”kuppet” av 17.mai-komiteen, se Gunhild Halvorsdatter Aaby: *Kampen om nasjonaldøgnet: 17.mai-feiring i Kristiania 1906-1925*. Hovedoppgave i historie ved Universitetet i Oslo (1997), ss. 29-33.

¹⁹⁰ Se eksempelvis *Nationen* 3.02, 12.03 og 17.03-1925.

¹⁹¹ *Nationen*, henholdsvis 4.02, 7.02 og 14.03-1925.

¹⁹² Bruken av dyremetaforer for å forsterke negative bilder av jødene, har forekommer både innenfor den førmoderne kristne jødefiendtligheten og i den ”moderne” antisemittismen. Eksempler på slike metaforer er ”edderkoppen”, som ble brukt som kode for ”jødenes verdenskonspirasjon”, og ”rotten”, som ble benyttet for framstille ”jøden” som sykdomsspreder. Se eksempelvis Nicoline Hartzitz: ”Die sprache der Judenfeindschaft”, i Schoeps og Schlör (red) (1996), ss. 21.-23 og Terje Emberland: ”Rotte, jøde og vampyr. Om kollektive angstfantasier og antisemittisme”, i *Humanist* (nr.1 2000), ss. 28-51.

koden for ”jødiskhet”, ble dette poenget understreket ytterligere. Under overskriften *Løven aa skinnfellen* het det ironisk at: ”17.maikomiteen i Oslo faareslaar at teten naarske løve i riksvaapnet aambyttes met et mer nationalt tyr”.¹⁹³

Bildet av bolsjevismen som en jødisk antitese til ”*norske karaktertrekk*” framgår av en kronikk som stod på trykk i avisen 13. februar 1920, og som var ført i pennen av høyesterettsadvokat Stian Beck.¹⁹⁴ Kronikken bar tittelen *Bolchevikerne og den hvite race*. Forfatteren kontrasterte her bolsjevismen og sosialismen mot den ”norske nasjonalkarakter” og den ”hvite rases” kultur. Sosialismen var i følge Beck en tysk-jødisk forestilling, som var utformet etter gammelt mønster av ”jødene Marx og Lasalle”, mens sovjetstaten utgjorde en tåpelig forlengelse av Marx’ ideer. Bolsjevikregimet var blitt dannet av ”de fremmede nationaliteters værste kloakslam fra storbyernes proletariat”¹⁹⁵ hevdet høyesterettsadvokaten, og disse nedbrytende elementene hadde nettopp de rotløse og omflakkende jødene som sin avantgarde. For å ”forklare” sistnevntes anførerrolle i den revolusjonære arbeiderbevegelsen, tok Beck i bruk to relaterte antisemittiske klisjeer: forestillingen om at jødene foraktet produktivt arbeid og at de stod for en intellektualisme som virket samfunnsoppløsende:

Noget saa livsfiensk som tanken om socialisering – deling av arbeidsutbyttet uten forhold til arbeidet, ogsaa det aandelige, som er det væsentlige – kan kun være fundet op hos jøderne, et folk som aldri i historien har levet av produktivt arbeide, men faret om som nomader fra beite til beite, og kun har villet bytte og handle. En jøde, som driver jordbruk, er som en fisk paa land – jordbrukdrivende jøder findes ikke.[...] Hvad jøderne har præstert i literatur og kunst, har været fiendtlig og opløsende for de folk, hos hvem jøderne har slaat sig ned.¹⁹⁶

Becks kronikk kan selvsagt ikke uten videre sies å ha representert *Nationens* offisielle ståsted. Hans hovedbudskap – at bolsjevismen var en jødisk rasebevegelse – forekom likefullt også i redaksjonelle artikler. I februar 1921 publiserte *Nationen* en lederartikkel som hevdet at bolsjevismen som idé verken var et produkt av slavernes samfunnssyn eller av en rendyrket ”arisk” oppfatning. Den hadde helt og fullt ”opstaat blant semitter”.¹⁹⁷ Ved en annen anledning – i slutten av juni 1923 – beskrev avisen jødene i Moskva som *rotløse konstruktører*, som stod i motsetning til den norske nasjonalkarakterens

---

¹⁹³ *Nationen* 14.03-1925, samt figur 1.

¹⁹⁴ *Nationen* 13.02-1920. For kortfattede biografiske opplysninger om Beck, se notis i forbindelse med hans 60-årsdag i *Morgenbladet* 1.12-1934.

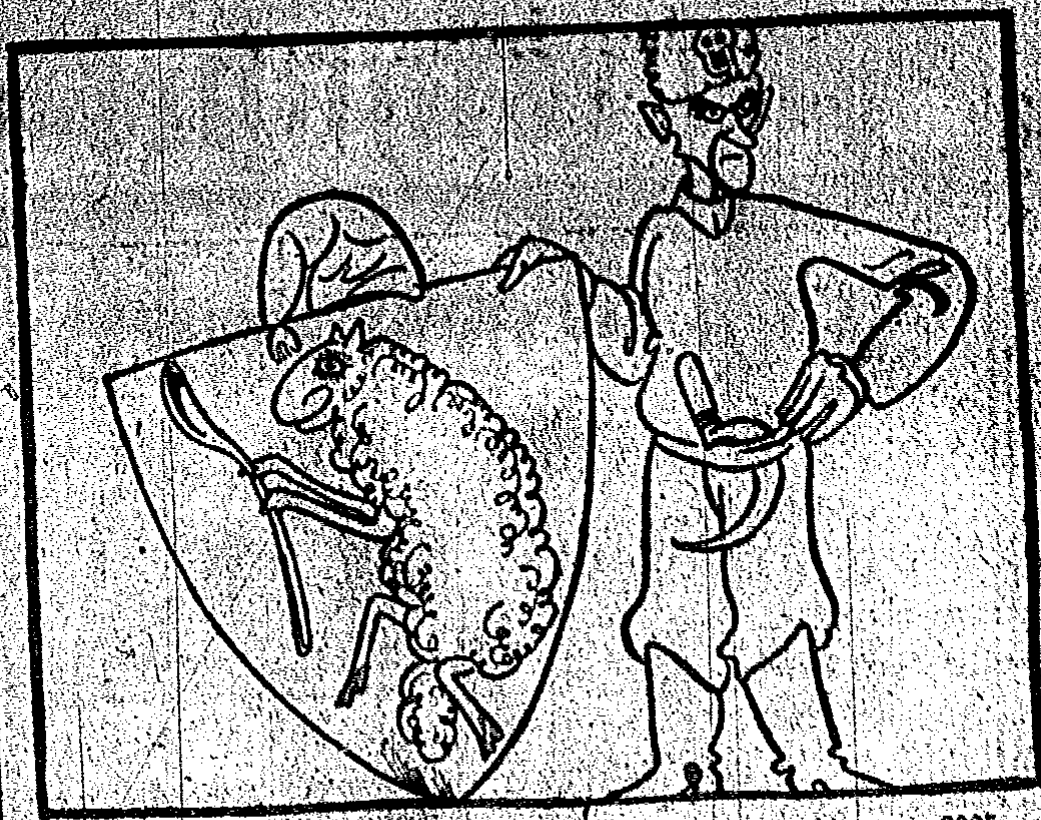
¹⁹⁵ *Nationen* 13.02-1920.

¹⁹⁶ *Ibid.*

¹⁹⁷ *Nationen* 14.01-1921.

Av „Nationen“ om 100 aar.

g
n-
ed
id-
er-
de
og
kal

et
ste
alle

Lørdag den 14. marts 1925.

Leven aa skinfælten.

der
itto
uni,
17. malkomiteen i Oslo faareslaar at ten naarska love i riksaapnet aami-
pyttes met et mere nationalt tyr.

Figur 1: *Nationen* 14.03-1925

historiske følelse, slektsarv og kultur, og som hentet næring fra oppløsningen av nasjonale identiteter.¹⁹⁸

Framstillingen av ”jøden” som et *vrengebilde* av det nasjonale, framgår også tydelig av en artikkel som stod på trykk i *Nationen* i forbindelse med valgkampen høsten 1924. Artikkelen bar tittelen *Kommunismen og den internasjonale storkapital*, og var forfattet fra sentralt hold enten i *Bondepartiet* eller *Bondelaget*.¹⁹⁹ Den rommet innholdsmessig sett en blanding av agrarideologi og nasjonale skremselsbilder. Det norske samfunnet var truet av krefter som strebet etter å bryte ned landet og bringe det ”under fremmed innflytelse”, het det, og som ”vogteren av den nationale tilværelse” spilte bondestanden en nøkkelrolle i kampen mot disse kreftene. Den største faren kom ifølge forfatteren(e) fra *Den tredje internasjonale* i Moskva, som representerte en bevegelse som manglet ethvert drag av idealisme, og som hadde samfunnsoppløsning og nasjonal tilintetgjørelse som sine formål. At denne bevegelsen var av internasjonal karakter var langt i fra tilfeldig:

Det er meget som tyder paa, at det er slik med den kommunisme, som nu sætter alt ind paa at faa fotfæste rundt om i europæiske og utenomeuropæiske land, og som paa bakgrund derav maa sies aa være en bevægelse av international karakter. Det er ingen tilfældighed, at lederne av denne bevægelse tilhører en race som i aarhundreders løp er blitt internationalisert og som igrunnen kun har sit fædreland – eller kanske rettere sagt virkefelt – der, hvor det kan tjenes penger.²⁰⁰

Artikkelen peker dermed på et berøringspunkt mellom bildet av jøden som en negasjon av det nasjonale og den nasjonalistiske argumentasjonen mot arbeiderbevegelsen. Den ”fedrelandsløse jøden” ble brukt som forklaring på arbeiderbevegelsens internasjonale karakter. Dermed ble det oppfattet som logisk at førstnevnte ledet an i sistnevnte.

”Bolsjevikkjøden” og verdenssammensvergelsen

Nationen benyttet med andre ord ”jøden” som redskap i agitasjonen mot den revolusjonære arbeiderbevegelsen, og stemplet på denne måten bevegelsen som en unasjonalt retning. Avisen publiserte samtidig også med jevne mellomrom artikler som inkorporerte antibolsjevismen i mer helhetlige konspirasjonsforestillinger. Allerede i høyesterettsadvokat

---

¹⁹⁸ *Nationen* 24.07-1923. *Nationen* tok her ikke i bruk betegnelsen ”jøde”, men det er etter mitt syn likevel liten tvil om at formuleringen ”rotløse konstruktører” siktet til jødene. Artikkelen ble publisert som en oppfølger til en leder som hadde et helt utvetydig antisemittisk innhold, forfattet av Sverre Bernhard. Se *Nationen* 23.07-1923, samt lenger ned i kapittelet.

¹⁹⁹ *Nationen* 24.09-1924. Artikkelen var usignert, men stod på trykk i flere bondeaviser på samme tidspunkt, også som lederartikkel. Foruten *Nationen*, se *Namdalen* 24.10-1924, *Agder Tidend* 24.10-1924, *Nasjonalbladet* 24.10-1924, *Østlendingen* 25.10-1924 og *Helgelands Blad* 29-10-1924.

²⁰⁰ *Nationen* 24.09-1924.

Becks omtalte kronikk, *Bolsjevikerne og den hvite rase*, falt det en henvisning til de antisemittiske konspirasjonsteoriene ”bibel”, *Zions vises protokoller*. Beck benyttet seg her av en lengre passasje i den nylig utkomne tyske utgaven av falskneriet, *Die Geheimnisse der Weisen von Zion*. Det er i denne sammenheng verdt å legge merke til det tidlige tidspunktet. Becks artikkel stod på trykk bare en måned etter at den tyske høyre-radikale publisisten Müller von Hausen hadde ferdigstilt protokollene i tysk språkdrakt, og et halvt år før de utkom på norsk.²⁰¹

Til tross for sin sterke språkbruk betonte Beck likevel først og fremst *bolsjevismens* påståtte jødiskhet, ikke den revolusjonære sosialismen som et redskap for ”verdensjødedommen”.²⁰² En mer fullstendig versjon av verdenssammensvergelsesmyten forekom i en kronikk som stod på trykk i avisen i begynnelsen av juli 1922, og som omhandlet mordet på Tysklands utenriksministeren Walther Rathenau. Rathenau var av jødisk opphav, og drapet ble begått av en høyreekstrem gruppe, med klare antisemittiske motiver.²⁰³ Artikkelforfatteren, dikteren Andreas Haukland²⁰⁴, gikk likevel til forsvar for ”de nasjonale” krefter i Tyskland i deres kamp mot ”jødefaren”.²⁰⁵ Han hevdet at Rathenau-mordet hadde gitt jødene et påskudd til å gjennomføre en verdensomspennende agitasjon, og at de nasjonalistiske partienes ansvar for ugjerningen var en propagandaløgn som var iscenesatt av den ”jødiske presse-magt”.²⁰⁶ Samtidig som han rettet mye av sitt fokus mot jødens påståtte kontroll over pressen, framhevet Haukland også den russiske revolusjon som et produkt av en hemmelige jødisk plan om å oppnå verdensherredømme:

Naar revolusjonsbølgen drukner alle magthavere, alle som er vant til og kan styre landets egen befolkning, dukker bare jøden et øieblikk under og løfter straks efter sit kolde, klare hode op av massernes vettløse strøm og tar ledelsen, og kort tid efter er det han som har magt over baade fjære og flod.²⁰⁷

---

²⁰¹ *Nationen* 13.02-1920. Annonser fra *Aftenposten* og *Tidens Tegn* tyder på at den norske versjonen av dokumentet første gang utkom i oktober 1920. Se *Aftenposten* 15.10-1920 og *Tidens Tegn* 15.10-1920.

²⁰² Passasjen fra protokollene beskrev ”antallet” jøder i bolsjevikpartiets ledelse. Se *Nationen* 13.02-1920.

²⁰³ Om bakgrunnen for drapet, se Shulamit Volkov: *Germans, Jews and Antisemites. Trials in Emancipation*. (New York: Cambridge University Press 2006), s. 290-297. Drapet og den etterfølgende rettssaken ble omtalt flere ganger i *Nationen*, men utover Hauklands artikkel ble det antisemittiske drapsmotivet bare påpekt ved en anledning. I et Tysklandsbrev skrev dikteren Torstein Høverstad at: ”Dersom disse ungdommarne modig hade stude fram og vitna um sin kjærleik til tyskdom og sit brennande hat til all jødedom, vilde medkjendsla – kanskje og ein fargetone av vyrndad – fylgt dei. *Ein vyrder Brutus, endaa han i mistydd fedrålandselsk drep Cæsar, mannen bergar Romarriket.*” Se *Nationen* 10.10- 1922. Min kursivering, KS.

²⁰⁴ Andreas Haukland var forfatter og lyriker, tysk gift og bodde i 1920-årene periodevis i Tyskland. Biografiske opplysninger foreligger i Tor Hanseth: *Andreas Haukland. Liv og diktning*. (Mosjøen: Helgeland Arbeiderblads trykkeri 1972.)

²⁰⁵ *Nationen* 8.07-1922.

²⁰⁶ *Ibid.*

²⁰⁷ *Ibid.*

Hauklands artikkel var innholdsmessig ekstrem, ikke minst med tanke på at konteksten var et antisemittisk motivert drap. Likevel framstår den ikke som utypisk. Særlig i siste del av den undersøkte perioden publiserte *Nationen* flere bidrag som inneholdt påstanden om at jødene stod bak en internasjonal sammensvergelse. De mest radikale bidragene var gjerne ført i pennen av skribenter utenfra.²⁰⁸ Fra 1923 dukket antijødiske sammensvergelselementer også ved en del anledninger – om ikke særlig ofte – opp på lederplass i avisen.

Den av *Nationens* redaksjonelle artikler som mest ettertrykkelig koplet bolsjevismen til myten om en jødisk verdenssammensvergelse, var en lengre lederartikkel forfattet av journalisten Sverre Bernhard.²⁰⁹ Lederen stod på trykk i avisen i slutten av juli 1923, og omhandlet en samtidig debatt i den norske og internasjonale arbeiderbevegelsen vedrørende kommunistpartienes religionspolitikk. I juni 1923 hadde det tredje plenumsøtet i *Kominterns* eksekutivkomite (EKKI) vedtatt en resolusjon om kommunismens forhold til religionen. Her ble det fastslått at religionen langt ifra var en privatsak blant kommunistpartienes medlemmer, men at det tvert imot var partiets plikt å oppdra sine medlemmer i ”marxismens klare og helstøpte verdensanskuelse som ateisme er en nødvendig bestanddel av”.²¹⁰

Religionsresolusjonen vakte betydelig debatt innenfor *Internasjonalen*, og ble møtt med motstand fra *Arbeiderpartiets* representanter ved *EKKIs* plenum.²¹¹ Likevel trumfet *Komintern* resolusjonen igjennom, og dette som utgjorde rammen for Bernhards lederartikkel. Bernhard fortolket *Kominterns* religionsvedtak som et tegn på at bolsjevikene var i ferd med å gå til krig mot religionen, og de norske kommunistlederne Scheflo og Tranmæl hadde brakt dette triste vedtaket til Norge i sine porteføljer: ”Norge skal avkristnes!

---

²⁰⁸ Foruten Hauklands artikkel, se *Nationen* 27.09-1922, 3.05-1923, 29.06-1923, 7.11-1923 og 17.10-1924. Sistnevnte bidrag var forfattet av Ole K. Skuggevik – landsstyrrerrepresentant i *Landmandsforbundet/Bondelaget* mellom 1916-34, de seks siste årene som organisasjonens nestformann. Se Rovde (1995), s. 303. Skuggevik er også omtalt i kapittel 4.

²⁰⁹ Bernhard var journalist i *Bergen Aftenblad*. En kortfattet biografisk presentasjon foreligger i hans nekrolog i *Bergens Tidende* 25.06-1937.

²¹⁰ Sitert i Maurseth (1987), s. 292. Religionsdebattene brøt først ut i *Sveriges Kommunistiske Parti (SKP)* i 1922. I 1923 gjorde partiets leder Zeth Höglund seg bemerket ved å hevde at religionen burde være en privatsak i forhold til staten og partiet. Höglunds religionssyn ble møtt med skarpe reaksjoner fra *Kominterns* eksekutivkomite, som deretter tok religionsspørsmålet opp til behandling i en skandinavisk kommisjon på *EKKIs* utvidede plenum i juni 1923. Se Trine S. Jansen: ”Med Gud mot kapitalismen. Komintern og den skandinaviske religionsoppfattelse”, i *Arbeiderhistorie 2003. Årbok for arbeiderbevegelsens Arkiv og bibliotek* (Oslo: Forlaget Aktuell 2003), ss. 127-139.

²¹¹ Jf. Jansen (2003), s.134.

Ned med religionen! Det er budskapet fra Moskva.”²¹² Ansvar for avkristningen lå imidlertid ikke på det russiske folk, som stod like fjernt fra vedtaket og bolsjevismen som norske arbeidere:

Herrerne Sinojev og Radek som har været de ivrigste talsmænd for denne forfølgelse av annerledes tænkende er nemlig ikke russere, men jøder. Og det er overmaade karakteristisk at den russiske tjeka – den høieste myndighet under Sovjet – som har faat i opdrag at paase beslutningen overhold av befolkningen, for størsteparten utgjøres av jøder.²¹³

Påstanden om at jødene dominerte statsledelsen i bolsjevikregimet var ikke særlig original, men lederartikkelen inneholdt også en rekke andre interessante momenter. For det første benyttet forfatteren, som en av ytterst få skribenter i *Nationen*, forestillingen om at bolsjevismen i Russland var av jødisk karakter til å mistenkeliggjøre de norske jødene for å nære bolsjeviksympatier.²¹⁴ For det andre ”forklarte” han sammenhengen mellom religionsvedtaket og bolsjevikregimets ”jødiskhet” ved hjelp av forestillinger med opphav i den kristne antijudaismen. Religionsresolusjonen var nemlig ikke bare et resultat av marxismens materialistiske og ateistiske verdensbilde. Bernhard hevdet at den i siste instans var et produkt av et eldgammelt jødisk hat mot de kristne, som nå ble videreført av bolsjevikbevegelsens ledere:

Jødernes kristendomshat er av gammel dato. Man behøver bare at ta for sig historien og man vil se at deres følelser for de kristne er fortrinlig konservert op gjennom tiderne. Er der noget som gir grund til at tro at der er indtraadt forandring i dette forhold? Jøderne skulde pludselig bli forkjæmpere for humanitet og retfærdighet? Jeg synes ikke det!²¹⁵

For det tredje framhevet Bernhard bolsjevismen som en av flere komponenter i en verdensomspennende jødisk sammensvergelse, og han støttet seg i denne forbindelse til den engelskspråklige utgaven av *Zions vises protokoller*, *The Jewish Peril*. *The Jewish Peril* var i følge journalisten avskrifter av protokoller forfattet på de øverste jødiske ledernes kontorer, som ”paa en sensationel maate avslørte det intime samarbeidet som hersket (og hersker) mellom jødiske kapitalister og jødekommunister[...]”²¹⁶. Etter at boken hadde utkommet

---

²¹² *Nationen* 23.07-1923.

²¹³ Ibid.

²¹⁴”Efter forslag av jøden Radek – hans virkelige navn er Sobelsohn – vedtok Det norske Arbeiderpartiet i vinter et ubetinget tillidsvotum til det russiske arbeidsprogram. Efter dette er det vel *bare et tidsspørsmål naar de jødiske synagoger i Kristiania og Trondhejm skal indgaa som egen gruppe i partiet*”. Ibid., min kursivering KS.

²¹⁵ Ibid.

²¹⁶ Ibid. Bernhard hevdet feilaktig at den første engelskutgaven av protokollene utkom før første verdenskrig. *The Jewish Peril* ble publisert først i 1920. Påstandene i Bernhards artikkel ble også møtt med et motinnlegg signert av forhenværende overlærer Ole Johnsen. Johnsen kritiserte journalisten for å framstille jødene som en monolittisk enhet og for å overdrive motsetningen mellom det kristne og det jødiske. Dette var *den eneste*

var så godt som hele opplaget blitt oppkjøpt av jøder, hevdet Bernhard videre: ”Karakteristisk er det, at ikke en eneste jødisk røst har hevet seg mot disse graverende avsløringene. *The Jewish Peril* er blit tiet i hjel”²¹⁷ I tillegg brukte Bernhard et sitat fra boken som var tilskrevet ”verdensjødedommens” ledere:

Særlig arbeiderne vil være vore tjenere, ti disse lar sig bedts lokke av penger, allerhelst under utrygge økonomiske vilkaar. Derfor maa der intet spares for at skape saa meget uro og saa vanskelige tider som mulig for at vi, jøderne, med arbeidernes nakker som stigbret, kan faa ødelegge civilisasjonen, for saa endelig at bygge et nyt jødeland paa ruinhopen av Europa.²¹⁸

I samme periode som hans lederartikkel stod på trykk, bidro Bernhard også med en rekke sterkt antisemittiske artikler i Mikal Syltens ekstremantisemittiske månedsblad *Nationalt Tidsskrift*.²¹⁹ At *Nationen* valgte å publisere innlegget som lederartikkel, viser at avisen aksepterte hovedlinjene i journalistens argumentasjon, men detaljene i de antisemittiske påstandene bør kanskje likevel for en stor del knyttes til Bernhards person.²²⁰

Forestillingen om at bolsjevikrevolusjonen i Russland var et resultat av en internasjonal ”jødebevegelse”, som favnet mer enn kommunismen, ble imidlertid ved enkeltanledninger også framført av redaksjonen selv. Tydeligst framkommer dette i en lederartikkel fra 26. juni 1923. Foranledningen var i dette tilfellet en pågående injuriersak mellom Dagblad-journalist Paul Gjesdahl og høyesterettsadvokat Eivind Saxlund, etter at førstnevnte hadde karakterisert Saxlunds bok *Jøder Gojim* som ”antisemittisk smusslitteratur”.²²¹ *Nationen* hadde ved dette tidspunktet allerede publisert en lengre anmeldelse av tredjeutgaven av *Jøder og Gojim*, ført i pennen av den anonyme signaturen *dr. Anonymous*, der Saxlunds bok ble hyllet som en brannfakkell mot det forfatteren

---

gangen i løpet av perioden mellom 1920 og 1925 at det ble tatt til motmæle mot antisemittiske ytringer i *Nationen*. Se *Nationen* 25.07-1923.

²¹⁷ *Nationen* 23.07-1923.

²¹⁸ Ibid.

²¹⁹ I juni- og julinumneret av tidsskriftet bidro han med fire slike artikler. Se *Nationalt Tidsskrift* 1923, henholdsvis s. 65-66, s. 70, s.72 og ss. 83-84. Om Sylten og *Nationalt Tidsskrift*, se Brattelid (2004).

²²⁰ Redaksjonen påpekte ved enkeltanledninger at den ikke nødvendigvis gikk god for alt innholdet i signerte ledere. I midten av juli 1923 oppstod det en polemikk mellom *Nationen* og venstreavisen *Dagbladet* som hadde sitt utgangspunkt i en lederartikkel i *Nationen* signert Albert Balchen. *Nationen* understreket at det fantes ting i advokatens artikkel den ikke stod ”færdig til at underskrive” og latterliggjorde *Dagbladet* som en avis ”som aldrig har mot til at servere andre end sine egne smaa meninger i politiske spørsmåal”. At avisen aksepterte Balchen – og i vår sammenheng Bernhards – hovedbudskap bør likevel være hevet over enhver tvil. Se *Nationen* 13.07-1923.

²²¹ Saxlunds bok *Jøder og Gojim* utkom første gang i 1910, og kom i nye opplag i 1911, 1922 og 1923. Boken var det første skriftlige uttrykket for en raseideologisk antisemittisme i Norge. For en mer uførlig framstilling av rettsaken og pressereaksjonene på denne, se Christensen (1998), ss. 99.-109. Christensens hovedoppgave inneholder også en gjennomgang av innholdet i Saxlunds bok. Flere opplysninger om Saxlund foreligger også i denne oppgavens kapittel 5.

karakteriserte som jødernes planer om verdensherredømme.²²² Under rettssaken gikk avisen ut med støtte, ikke bare til Saxlunds sak, men også til *Jøder og Gojims* antijødiske innhold. Det er i denne sammenheng verdt å legge merke til at bondeorganet, sammen med Syltens *Nationalt Tidsskrift*, var den eneste av hovedstadsavisene som forsvarte høyesterettsadvokaten:

Den store jødebevægelse som langsomt, men sikkert tar strupetak paa Europa, har heller ikke i vort land mange farlige motstandere. Hittil har vi ikke lagt merke til andre end advokat Saxlund som i en aarrække har staat alene paa skansen og av den ærligste overbevisning kjæmpet en racekamp, som det norske folk en dag vil beklage bittert at ha staat utenfor. Hans bok *Jøder og Gojim* har været utførlig omtalt her i bladet. Den kan selvfølgelig indeholde paastande den kolde likegyldige vitenskapsmand ikke staar færdig til at underskrive, men som maa forstaaes naar de føres i marken av en mand med åbent blik for farerne og for den ufattelige slaphet almenheten utviser overfor spørsmålet.²²³

Konspirasjonstenkningen framgår også av en polemikk mellom *Nationen* og *Aftenposten*, som omhandlet *Bondepartiets* programpost om å forby revolusjonær agitasjon på Stortinget.²²⁴ Det interessante her er ikke kontroversens bakgrunn, men *Nationens* syn på kommunismen. I en passasje som tematiserte muligheten for kommunismens undergang innen 1931, beskrev avisen den internasjonale bolsjevismen som en *leiesvenn* for andre, mektige internasjonale krefter. Selv om den kommunistiske bevegelsen falt til jorden, ville de oppløsende og nedbrytende kreftene som *virket* gjennom kommunismen fortsatt representere en fare for samfunnet og nasjonen. Avisen koplet her antikomunismen til en generell motvilje mot det internasjonale. Og bak samfunnets internasjonalisering lurte jødiske kapitalkrefter som opptrådte i stadig nye former:

Den internasjonale jødekapital som staar bak kommunismen og kræver kaos i Europa, gir sig ikke, om dens første leiesvende visner paa roten. Næste gang kommer den igjen i ny skikkelse, og det skulde vel ikke være nødvendig aa henvise til hvor lite landegrænser, hær og flaae i vor tid betyr som vern mot fremmed indflytelse. Vi gaar ind i en periode, da verdens folkeslag nærsagt daglig befinder sig i samtale med hverandre, og det er næsten ikke for fremskridt aa regne, om de mest virkningsfulde valgøgne ved næste valg broadcastes fra Moskva. Det er ikke kommunismen i dag eller til høsten eller næste sommer Bondepartiet frygter. Det er meget som tyder at den allerede har sett sine beste dage. Men Bondepartiet forlanger at samfunnet skal ruste sig mot de kræfter, som skapte kommunismen og som fortsætter i al fremtid med nye eksperimenter, det ene farligere end det andet.²²⁵

---

²²² *Nationen* 27.09-1922.

²²³ Siteret i *Nationen* 26.06-1923. Avisen publiserte i samme nummer også en karikatur som forestilte høyesterettsadvokaten i skolerett positur overfor tre dommere, hvorav to var tegnet som "jøder".

²²⁴ Se Angell (1994), s. 57, og denne oppgavens kap.2.

²²⁵ *Nationen* 5.09-1924.

Med tanke på påstandenes radikale innhold, er det paradoksalt at *Nationen* bare framførte dem ved enkeltanledninger. Religionsviteren Asbjørn Dyrendal hevder at et vesentlig trekk ved forestillingen om en jødisk verdenssammensvergelse og andre grandiose konspirasjonsteorier er at de innehar et *totaliserende* forklaringspotensiale:

Informasjon er aldri tilfeldig, forbindelser er aldri arbitrære. [...] Konspirasjonsteorier er ikke bare sammenhengende og forståelige, de er langt mer sammenhengende, konsistente og 'økonomiske' enn det verden er. De viser tiltro til at ting lar seg forklare og sammenfatte i et mønster.²²⁶

Selv om *Nationen* viste en tendens til å omfavne antijødiske sammensvergelsestemaer, synes avisen dermed ikke å ha trukket forestillingen ut i sine altomfattende, "logiske" konklusjoner. Antisemittiske sammensvergelsesmyter forekom i avisen, men de ble aldri løftet opp til altomfattende eller sentral forklaringsmodeller på den revolusjonære sosialismen eller andre samtidsfenomener. Det er likevel hevet over tvil at avisen identifiserte jødene med truende internasjonale krefter, hvorav bolsjevismen inngikk som en vesentlig bestanddel. Dette framgår tydelig av dens egne lederartikler, men også av artikler ført i pennen av forfattere utenfra, som ikke ved en eneste anledning ble møtt med motreaksjoner fra redaksjonen.

***Namdalen*: Den "jødiske radikalisme" og "verdensjødedommen"**

Antisemittismen i *Namdalen* framstår generelt sett på en annen måte enn antisemittismen i *Nationen*, både i kronologisk og omfangsmessig henseende. Her forelå det et tydelig brudd, i den betydning at de jødefiendtlige innslagene i en avgrenset tidsperiode var merkbart framtreddende. Mellom 1920 og august 1922 publiserte avisen bare et begrenset antall som inneholdt antisemittiske påstander. Fra høsten 1922 økte omfanget av antijødiske artikler derimot merkbart i avisen, og fram til vinteren 1924 utgjorde kampen mot "jødefaren" en av dens sentrale kampsaker. Den utløsende faktoren kan ha vært en foredragsturné om boken *Den nye verdenskeiser*, som ble holdt i Namdalsdistriktet av forfatteren og teologen Martha Steinsvik²²⁷ nettopp i september 1922. To av de første lederartiklene i *Namdalen* som tok for

---

²²⁶ Asbjørn Dyrendal: "Denne verdens herskere. Konspirasjonsteorier som virkelighetsforståelse", i Pettersen og Emberland (red) (2003), s. 28.

²²⁷ Steinsvik holdt en rekke foredrag om *Zions Viser Protokoller* i begynnelsen av 1920-årene. Dette framgår blant annet av et intervju i *Aftenposten* i mai 1925, hvor hun advarte mot en "jødisk-jesuitisk verdenskonspirasjon", og tok til orde for å gjeninnføre jøde- og jesuittparagrafen i Grunnloven. Se *Aftenposten* 6.05-1925.

seg ”jødespørsmålet” på helhetlig basis, sammenfalt kronologisk med foredragsturnéen, og den siste av dem henviste direkte til Steinsviks foredrag i Namsos.²²⁸

I kjølvannet av de antijødiske innslagenes omfangsmessige økning, ble også koplingen av ”jøden” til bolsjevisme, radikalisme og revolusjonær virksomhet mer framtredd. I 1920-21 har undertegnede bare funnet to referanser til ”bolsjevijkjøden”, hvorav den ene var i en kortfattet nyhetsnotis.²²⁹ Mellom 1922-24 ble forestillingen om bolsjevismens ”jødiskhet” derimot et sentralt element i avisens polemikk mot arbeiderbevegelsen, og framført ved en rekke anledninger.

*Namdalen*s variant av ”revolusjonsjøden” avgrenset seg imidlertid ikke bare fra *Nationens* ved å være særlig manifest i en distinkt periode. Mens forestillingen om jødebolsjevismen i bondebevegelsens hovedorgan som oftest ble tatt i bruk som et politisk våpen i agitasjonen mot arbeiderbevegelsen, knyttet *Namdalen* denne antisemittiske beskyldningen uløselig til forestillingen om en større jødisk verdenssammensvergelse. ”Jødebolsjevismen” var i følge avisen et av flere redskaper i hendene på den overmektige og internasjonalt organiserte ”verdensjødedommen”.

Framstillingen av bolsjevismen og novemberrevolusjonen som *et av flere elementer* i et ”jødisk verdenskomplott” framgår allerede av lederartikkelen som innledet kampanjen mot ”jødefaren” høsten 1922. Artikkelen bar tittelen ”Jøde-tjenere”, ble publisert 25.september 1922, og var i sin helhet viet det avisen oppfattet som jødernes formidable makt over verden. Jødene kontrollerte i følge *Namdalen* tre fjerdedeler av verdenskapitalen, som de hadde tatt i bruk for å slynge ”verdens kulturfolk” ut i en nedbrytende verdenskrig. Bolsjevismen var i sin tur et produkt av en lang og logisk jødisk historie, som hadde ”jødisk verdensherredømme” som sitt slutt mål:

[...] jøden Lenin, med alle sine jødiske hjelpere forsøker at hverve arbeidermassene som soldater i jødernes verdenskamp, ved at optræ som de undertryktes høvding og mobilisere til kamp for den jødiske kommunisme ved at appellere til den fængbare klassefølelse. Det fængsles og brændes, der pines og halshugges, der røves og ranes. Men alt sker i Jehovas navn. [...] Og de norske kommunister brænder i sin tro på mammonjødernes seir over verden.²³⁰

---

²²⁸ Den første av lederartiklene stod på trykk 25.09-1922. Dagen etter publiserte signaturen Ing. Berre et innlegg i avisen hvor han oppfordret *Namdalen*s befolkning til å besøke Steinsviks foredrag. Se *Namdalen* 25.10-1922 og 26.10-1922. Den andre ble trykt 16.10-1922 og viste direkte til et Steinsvik-foredrag i Namsos i regi av *Bondeungdomslaget*. Avisen publiserte også annonse i forkant og referat i etterkant av dette foredraget. Se *Namdalen* 12.10, 14.10 og 16.10-1922. I referatet ble det oppgitt et oppmøte på over 100 personer. Dette er selvfølgelig et tall som må tas med en klype salt.

²²⁹ Se *Namdalen* 16.06-1921 og 1.08-1921. Den første av artiklene var skrevet som en reaksjon på Storstreiken.

²³⁰ *Namdalen* 25.09-1922.

En enda mer gjennomgripende framstilling av jødernes ”verdensmakt” forekom i en serie lederartikler som stod på trykk i avisen i desember samme år.²³¹ Artiklene omhandlet de sosiale, politiske og økonomiske krisene i etterkrigstidens Tyskland. *Namdalen* framhevet her det ”tyske folkelegemetets sykелighet”²³² som et produkt av jødisk innflytelse. Jødene satt i følge avisen ikke bare inne med tysk finansmakt, industri og de største verdensbankene.²³³ De hadde også slått seg opp i politikken – hvor de besatte det store ”flertal av de fremste pladser i Tysklands ledelse”²³⁴, og kontrollerte mesteparten av verdenspressen. Makten over pressen hadde utrustet dem med et redskap for gjennomføre en voldsom agitasjon i årene før første verdenskrig. Denne agitasjonen utgjorde den bakenforliggende årsaken til krigsutbruddet:

Sammenbruddet efter vaapentilstanden og revolutionen, det er et verk av jødisk list, og efter jødisk plan, like saa vel som selve verdenskrigen var det. Det jødiske dobbeltspill før krigen forklares bedst ved den indflydelse verdenspressen øvet. De ledende presseorganer i de landene som kom til at delta i krigen hadde det længe travelt med at yppe til mistro og kaprustning mellom folkene, og siden til deltakelse i krigen. (...) de krigførendes landes ledende pressebyråer, som Agence Haves i Paris, Reuter i London, Wolf i London og Agenzia Stefani i Rom eiedes av jøder. Og den amerikanske storpresseNotcliffes (sic!) presse i England (lord Nothcliffes var jøden Stern før han ble adelsmand) og ca. 90 % av den tyske storpresse, alt dette var på jødiske hænder. Og jøderne skaper folkemening (Sic!) i landene efter eget ønske.²³⁵

Det vesentligste redskapet i jødernes hender var likevel arbeidermassene, som hadde blitt stimulert til misnøye av ”jødiske profitører” og av den ”tysk-jødiske presse”.²³⁶ Den tyske revolusjonen av 1919 var et produkt av ”den jødiske vilje til makt”, fastslo *Namdalen*. Bolsjevismen i Tyskland var dermed av like jødisk karakter som bolsjevismen i Russland, konkluderte avisen:

Under det tyske socialdemokratiet skjulte bolsjevismen sig. Og her møter man den blodige ironi deri, at de tyske arbeidere, som dannet socialdemokratiets tyngd, og da væsentlig industriarbeiderne, de hadde næsten ikke en eneste jøde inden sin stands rækker. Men sinde politiske førere rekrutterte de overveiende fra jøderne. [...] revolusjonen var i Tyskland som i

---

²³¹ Artikkelserien bestod av tre lederartikler, og bar tittelen *Den germanske livsfare*. Se *Namdalen* 4.12, 5.12 og 6.12-1922.

²³² *Namdalen* 4.12-1922.

²³³ *Namdalen* 5.12-1922.

²³⁴ *Namdalen* 4.12 og 5.12-1922.

²³⁵ *Namdalen* 4.12-1922.

²³⁶ Ibid.

²³⁶ *Namdalen* 5.12-1922. ”Med et økonomisk sammenbrudd følger det altid mismot. Det skadelidte vil gjerne ha tak i nogen som kan være soneoffer. Og det faldt derfor let for den tysk-jødiske presse at stimulere masserne til revolution. [...] allerede i de første krigsaar sørget jøderne for at faa hånd over levnetsforsyningene ved at hisse op masserne ved suksessivt at øke det tyske folks hunger efter mat.”

andre land det eneste fuldt effektive middel til at åpne adgangen for de magtsyke jøder til fuld haand over landets ledelse [...] Partier som socialister, demokrater og fritenkere er kun en jødisk maktviljes verktøi. Og det såkalte "proletariatets diktatur" er i Tyskland som i Russland i hovedsak et jødernes diktatur.²³⁷

Det er her verdt å legge merke til at *Namdalen* ikke bare koplet jødene til bolsjevismen, men også til andre radikale bevegelser: sosialdemokrater, liberalere og "fritenkere", som ble framhevet som redskaper for bolsjevismens "jødiske ledere". Ved siden av forestillingen om bolsjevijkjøden genererte avisen med andre ord et bredere fryktbilde av en nedbrytende jødisk radikalisme.

"Den radikale jøden" som politisk våpen

"Bolsjevijkjøden" og "den radikale jøden" inngikk, som følge av sammensvergelsesmytenes vesentlige omfang i et langt mer helhetlig rammeverk i *Namdalen* enn de antisemittiske innslagene som forekom i bondebevegelsens hovedorgan. I perioden mellom 1922-24 antok *Namdalens* antisemittisme etter min oppfatning klare drag av det den tyske historikeren Reinhart Rürup kaller en "verdensanskuelse" – en sentral forklaring på uønskede trekk ved moderniseringen.²³⁸ "Jøden" ble koplet til politisk radikalisme, overnasjonal kapital²³⁹ og bondesamfunnets oppløsning²⁴⁰. Med andre ord fungerte han som en personifisering av ulike samtidsfenomener som ble oppfattet som truende av bondebevegelsen i sin helhet.

Samtidig som forestillingen om "revolusjonsjøden" inngikk som et element i en slik helhetlig agitasjon mot "jødefaren", fylte den også konkrete funksjoner i polemikken mot bondebevegelsens motstandere på den politiske venstrefløyen. Et interessant eksempel er en lederartikkel som ble publisert i desember 1922, og som omhandlet *Arbeiderdemokratenes* leder Johan Castberg, og dennes holdninger til radikalismen i Sentral-Europa. Castberg hadde vært på studiereise i Tyskland, Østerrike og Tsjekkoslovakia, og uttalt seg i positivt om de radikale bevegelsenes stilling i disse landene. *Namdalens* kritikk gikk ut på at han ikke hadde redegjort for radikalismens egentlige, "jødiske innhold":

---

²³⁷ *Namdalen* 6.12-1922

²³⁸ Reinhart Rürup: *Emanzipation und Antisemitismus. Studien zur 'Judenfrage' der bürgerlichen Gesellschaft* (Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 1975), ss. 74-94. I likhet med Rürup vil jeg sette verdensanskuelse i anførselstegn. Poenget er ikke å tilskrive *Namdalen* en *enhetlig antisemittisk ideologi*, men å tydeliggjøre at avisen tok i bruk "jøden" som *en sentral* forklaring på det den oppfattet som negative tendenser i samtiden.

²³⁹ Se kapittel 4.

²⁴⁰ Se kapittel 5.

[...] fra jødemagts gryende morgen i Tyskland som i andre land, har den hele tiden utviklet sig i skin av radikalisme og social idealisme. Og det manglet ikke paa løfter om radikal socialpolitik da den tyske revolution dreves frem til virkelighet.²⁴¹

Artikkelen er særlig interessant fordi den koplet bildet av den radikale jøden direkte til klassekampen på landsbygda. I årene rundt 1920 hadde *Arbeiderpartiet* fattet økende interesse for å vinne småbøndene, som var organisert i *Noregs Bonde- og Smaabrukarlag*, over til den kommunistiske sak. Nettopp i 1922 vokste båndene mellom organisasjonene seg spesielt sterke. *Arbeiderpartiet* utformet dette året et kriseprogram som gikk ut på å gi store løyver til bureising og gjeldsmoratorium. En liknende bureisningsplan ble også formulert av *Småbrukerlagets* sekretær Nils Lieng, som dessuten forkynte sin tilslutning til kommunistenes parole om enhetsfronten.²⁴²

Angrepet på Castberg var formulert som en advarsel mot den tiltakende kryssutvekslingen mellom radikale elementer i byene og på landsbygda. *Namdalen* brukte i denne sammenheng bolsjevikjødestempelet til å brennmerke tre politiske motstandere i ett og samme åndedrag. Kommunistenes jordpolitikk hadde i følge avisen som sitt siktemål å ta jorda fra bøndene, *Småbrukerlaget* diltet etter kommunistene og Castbergs parti var et støtteparti for småbrukerne. Og bak kommunismen stod ”verdensjødedommen”, som strebet etter å rive i stykker folkenes tilhørighet til jorden:

En av den voksende jødemagts sterkeste hjelpemidler har været at bryte folkenes bånd til jorden. Svækkelsen av eiendomsretten til jord har det ogsaa været arbeidet trut paa her i landet. Og denne aksjon har overalt været betegnet som saare radikal. Men Castberg kan neppe fraskrive sig medbefatning med denne radikalisme. Og det er vel helst dette arbeid som har tiltalt han i Tyskland. Her i landet holder begeistring for Castbergs nedbrytende jordpol. (Sic!) på at lammes bl. (sic!) av mennesker med nasj. (sic!) værdier. Men med frisk magt rykker kommunistene frem i linje under piskeslag fra Moskva. Jo – Johan Castberg har grund til at glæde sig over den ”radikale politik”, baade ute i Europa og hjemme i Norge.²⁴³

Sammenblandingen mellom antisosialisme, antisemittisme og agrarnasjonalisme framgår her tydelig. Avisen identifiserte bondesamfunnet som en nasjonal kraft, som gjennom sin blotte eksistens utgjorde et bolverk mot de ”rotløse jødernes” innflytelse. Dette peker i sin tur i retning av et tydelig berøringspunkt mellom *Namdalen* og *Nationen*: konstruksjonen av ”revolusjonsjøden” som et *nasjonalistisk* skremselsbilde.

---

²⁴¹ *Namdalen* 15.12-1922.

²⁴² Se Sigvart Tøsse: *Norsk bonde- og småbrukerlag 1913-28. Bakgrunn og verksemd*. Hovedoppgave i historie ved Universitetet i Trondheim (1976), s. 216.

²⁴³ *Namdalen* 15.12-1922.

Nasjonale og unasjonale revolusjonære

Bruken av antisemittiske temaer i forbindelse med klassekampen på landsbygda forekom bare ved en enkelt anledning i *Namdalen*. Langt vanligere var det at forestillingen om jødebolsjevismen ble aktivert i debatter som omhandlet forholdet mellom norske kommunister og Moskva.

Namdalens kampanje mot ”jødefaren” sammenfalt kronologisk med en opphetet fraksjonsstrid innenfor *Arbeiderpartiet*. Stridens motpoler var de såkalte Tranmæl- og Scheflo-fløyene i partiet, og uenigheten mellom disse fraksjonene hadde røtter tilbake i ideologiske motsetninger fra tiden før ”den nye retnings” partiovertakelse i 1918.²⁴⁴ Fra senhøsten 1921 blusset de latente motsetningene opp med fornyet styrke, og de ble etter hvert stadig mer konsentrert om *Arbeiderpartiets* forhold til *Komintern*.²⁴⁵ Scheflo-fløyen representerte den mest rendyrkede leninistiske og moskvavennlige orienteringen. Tranmæls tilhengere forfektet på sin side en mer føderalistisk inspirert linje, og næret en sterk skepsis til *Internasjonalens* krav om sentralisme og partidisiplin. I november 1923 kom det til et endelig brudd mellom *Arbeiderpartiets* flertall og *Internasjonalen*. Dette ledet etter hvert til at Scheflo-fløyen brøt ut av partiet og dannet *Norges Kommunistiske Parti (NKP)*.²⁴⁶

Omtalene av fraksjonsstridene, er interessante fordi de synliggjør *Namdalens* synspunkter på kommunismens natur. I flere lederartikler fra perioden framgår det nemlig at avisen fortolket fraksjonsstridene ut i fra et nasjonalistisk, og til dels rasebasert utgangspunkt. I en lederartikkel fra midten av oktober 1922 beskrev den for eksempel Tranmæl-fløyens opposisjon mot *Komintern* som et produkt av en gryende nasjonal vekkelse, rettet mot ”jødemakten i Moskva”:

Den kamp som for tiden utkjempes i *Det norske Arbeiderparti* – utvilsomt sterkere i det skjulte end offisielt – gir [ogsaa] løfter som man ingen lunde skal undervurdere. [...] naar det nu kræves for fuldt alvor og med slag i bordet, at de norske kommunister versaagod skal stille sig lydige og umælende under det russiske jødediktatur – uten ytringsfrihet, uten selvbestemmelsesret, uten herredømme over sin egen presse og uten myndighet til at bestemme sin egen organisasjonsform [...] saa viser det sig at *det i det minste hos enkelte av de norske arbeiderledere findes blod som er tykkere end vand*.²⁴⁷

---

²⁴⁴ Jf. Maurseth (1987), s. 254 og Bjørnson (1990), ss. 519-535.

²⁴⁵ Maurseth (1987), s. 254.

²⁴⁶ Om bruddet mellom *Arbeiderpartiet* og *NKP*, se *ibid.*, ss. 292-299. Årsakene til bruddet har de seneste årene frambrakt kontrovers blant arbeiderbevegelsens historikere. For ulike perspektiver, se Åsmund Egge: ”Hvorfor ble Arbeiderpartiet splittet i 1923?”, i *Historisk tidsskrift* (nr. 3 2003), ss.229-262; Jorunn Bjørgum: ”Hvorfor ble Arbeiderpartiet splittet i 1923? En kommentar til Åsmund Egge”; Finn Olstad: ”Tradisjon og fornyelse. Tilsvar til Åsmund Egge og Åsmund Egge: ”Tilsvar til Jorunn Bjørgum og Finn Olstad”, i *Historisk tidsskrift* (nr.2 2004), ss. 279-306, ss. 307-314 og ss. 315-326.

²⁴⁷ *Namdalen* 21.10-1922. Min kursivering, KS.

Bruken av dikotomien ”jødiskhet” – ”norskhet” som forklaring på motsetningene framgår også av avisens omtale av et møte i *Arbeiderpartiets* landsstyre, som fant sted i januar 1923. Det forelå allerede ved dette tidspunktet utsikter til en splittelse mellom partiet og Moskva, men landsstyret vedtok likevel fortsatt tilknytning til *Komintern* – for en stor del takket være dyktig politisk manøvreringsarbeid av *Internasjonalens* representant, Karl Radek.²⁴⁸ *Namdalen* betegnet Tranmæl-fløyen som ”kommunistpartiets nasjonale gruppe”²⁴⁹, og framhevet landsstyrevedtaket som en ”norsk voteringsseier for Moskvajøderne”.²⁵⁰ Avisens omtale av møtet inneholdt også sterke innslag av raseretorikk. En lederartikkel i forkant av landsstyrets sammenkomst bar tittelen ”*Socialismen og de germanske raceegenskaper*. Her ble oppløsningstendensene i *Arbeiderpartiet* beskrevet som en logisk følge av sosialismens ”unasjonale” karakter – den krevde ”brud paa nasjonale baand” og var uforenelig med ”germansk tænkning og kultur”.²⁵¹ Påstandene fra Tranmæl-fløyen om at den bare motsatte seg måten medlemsskapet i *Komintern* fungerte på var bare tom retorikk – i virkeligheten dreide det hele seg om å være for eller imot sosialismen som grunnprinsipp.

Riktignok sier de som nu steiler imot mot den kommunistiske internasjonale, at det un[sic!] er måten for medlemsskapet til denne det er delte meninger om, og at forholdet til kommunismen for øvrig er uforandret. Men her er netop det avgjørende punkt for eller imot selve socialisme, i det øieblik en marxsocialist ikke kan gi avkald paa nasjonal og personlig selvbestemelsesret, er han ikke socialist. Det germanske racekrav gjør sig da gjældende ved større respekt for de nasjonale menneskeverdier end de internasjonale (semitiske) siferværdier. [...] at socialismen med sine ubrutte principper nogen gang faar ledende politisk magt her i landet, tror vi ikke. Dertil tror vi de germanske, raseegenskaper er for fremtrædende her. Men at den vil fortsætte sin udvikling muligens ogsaa med norske tilhængere, tviler vi ikke paa. Dens seir er dog avhængig av den germanske races undergang.²⁵²

Socialismen ble med andre ord *definert* som et ”semittisk” vrengebilde av ”germansk” respekt for nasjonale verdier. Dermed kunne *Namdalen* også forklare arbeiderbevegelsens internasjonalistiske orientering med henvisning til ”den internasjonale jøden”. Dette framgår også av avisens behandling av selve partisplittelsen. Her ble det hevdet at Tranmæl, gjennom sitt brudd med Moskva hadde lidd et knusende politisk nederlag. *Det norske arbeiderparti* ønsket å være et revolusjonært kommunistparti. Ved å

---

²⁴⁸ jf. Maurseth (1987), ss. 279-281

²⁴⁹ *Namdalen* 10.01-1923

²⁵⁰ Ibid.

²⁵¹ *Namdalen* 5.01-1923

²⁵² Ibid.

tenke og føle nasjonalt hadde partiet fjernet seg fra kommunismens prinsipper og de kommunistiske framgangslinjer:

De vil ikke underkaste sig et internasjonalt diktatur, det eneste middel hvormed kommunistisk magt er mulig. Fordi at de tænker og føler nasjonalt og kræver respekt for den personlige opfatning. Dermed har de stillet sig i strid med det internasjonale racegrundlag hvorved de kommunistiske ideer er bygget hvorved de ogsaa har bevist at deres maal er et andet end det som tilsigtes med kommunismen. *Nasjonal kommunisme kan i det hele ikke eksistere.*²⁵³

Selv ikke Olav Scheflo kunne ut i fra dette utgangspunktet klassifiseres som kommunist i egentlig forstand: "Han er jo raceren nordmand".²⁵⁴

"Jøden", bolsjevismen og hatet mot kristendommen

Fortolkningen av fraksjonsstriden i *Arbeiderpartiet* ut fra nasjonale og rasemessige kategorier, vitner dermed om at motstanden mot det internasjonale utgjorde et sentralt element både i *Namdalens* jødefiendtlighet og i avisens antikommunisme. Den internasjonale kommunismen ble identifisert med "den fedrelandsløse "jøden", og begge disse størrelsene ble stilt opp mot nasjonale verdier. Nærmere bestemt framstod "jødebolsjevismen" som en tosidig trussel – mot den hjemlige nasjonen, og mot nasjonene. Det sistnevnte framgår tydelig av en lederartikkel som omhandlet *Den kommunistiske Internasjonals* syn på den fransk-belgiske okkupasjonen av Ruhr og andre økonomiske nøkkelområder i det tyske grenseområdet, som hadde blitt iverksatt i januar 1923.²⁵⁵

Sandheten er at kommunisterne baade i Tyskland og Frankrike er avgjorte fiender av nasjonalismen. Og hvilket grundlag eier de jødiske arbeiderførere i Tyskland og Frankrike for nasjonale følelser? I begge land er ogsaa de kommunistiske arbeidere utvilsomme tjænere for Ruhr-okkupasjonens hovedmænd, hva enten disse er ansvarlige franske statsmænd, fransk-tyske bankjøder eller ledere for den kommunistiske internasjonale med bopæl i Moskva. [...] Tyske, franske eller norske kommunister – det kommer ut paa ett i Ruhrsspørsmålet. De er alle brikker i det store spil hvormed de store nasjonale guldverdier skal spildes over i jødeinternationalens hænder, og er dermed rendyrkede fiender av tyske, franske og alle andre nasjonale interesser.²⁵⁶

Den nasjonalistiske argumentasjonen mot "jødebolsjevismen", ble samtidig flettet sammen med religiøse begrunnelsesformer. Jeg har tidligere påvist at *Nationen* – nærmere bestemt Sverre Bernhard – beskrev bolsjevikenes ateistiske oppfatninger som et produkt av

---

²⁵³ *Namdalen* 9.11-1923. Min kursivering, KS.

²⁵⁴ *Ibid.*

²⁵⁵ Okkupasjonen av Ruhr, samt den politiske polariseringen og de økonomiske krisene som fulgte i dens kjølvann, er behandlet i Eric D. Weiz: *Weimar Germany. Promise and tragedy* (Princeton, N.J.: Princeton University Press 2006), ss. 102-103.

²⁵⁶ *Namdalen* 26.03-1923.

et jødisk hat mot kristendommen. Liknende beskyldninger kom også til uttrykk i *Namdalen*. I begynnelsen av juli 1923, i forbindelse med de nevnte debattene om *Kominterns* religionsresolusjon, publiserte avisen to lederartikler som tematiserte forholdet mellom bolsjevismen og religionen. Den første stod på trykk 2. juli, og omhandlet religionsresolusjonens konsekvenser for den norske arbeiderbevegelsen. Et iøyenfallende trekk her er sammenblanding mellom kristne begrunnelsesformer, rasebegreper og antikommunistisk argumentasjon. *Namdalen* framførte et av grunnmotivene i den kristne antijudaismen – bildet av jøden som kristusmorder – og tok denne i bruk som ”forklaring” på de russiske kommunistenes kamp mot religionen:

Da hedningen Pontius Pilatus paa sin maate appellerte til folket at gi frælseren fri, brølte jøderne sit ”korsfæst”. Senere har dette ”Guds utvalgte folk” sunget sit ”korsfæst” ind i sin stamme fra slektled til slektled. Hatet mot kristendommen er blit denne stammes viktigste livsgrundlag. Kristus fik de korsfæstet. Men deres store drøm er at faa ”korsfæstet” hele kristenheten. [...] det er neppe kun en taaket antagelse, at kommunismen med sin jødiske oprindelse netop er et av de midler hvormed verden skal underlægges den nye verdenskeiser. [...] det kan pekes paa kommunismens konsekvente og altid dominerende materielle principper. Men enda tydeligere beviser synes at ligge i kommunismens avgjorte stilling mot kristendommen.²⁵⁷

I samme åndedrag trakk avisen opp en forbindelse mellom ”jødens” kristendomshat og kommunismens historiefilosofi. Dens materialistiske lære hadde sitt motstykke i ”semittenes materialistiske rasekarakter”:

Paa materialismen er denne races forgjættelse bygget, og paa materialismen grunder den sin fremtidsdrøm. Og netopp, fordi disse forgjættelser [sic!] og denne drøm var, er og altid vil bli uforenelig med Kristi evangelium, blev ogsaa Kristus korsfæstet og et uutslettelig hat til kristenheten sunget ind i den semitiske races slegter for alle tider. [...]. Dit er det altsaa kommet at nordmænd ogsaa stemmer i naar jøderne denne gang brøler sit ”korsfæst”. Og dog tør det endnu være tidsnok at gjøre sig fortløig med hva kommunismen i virkeligheten er – ikke en klassekamp for ”frihet, likhet og broderskap”, men en rasekamp for en materialistisk, verdensmæktig Messias.²⁵⁸

I den andre lederartikkelen, som ble trykt fire dager senere, ble disse antijødiske forestillingene knyttet til debatten om kristendommens posisjon i skolen. *Namdalen* tok her til motmæle mot forslag om å redusere religionsundervisningens omfang i undervisningen. Disse forslagene hadde ifølge avisen sin opprinnelse hos *Arbeiderpartiet*, som i en årrekke hadde arbeidet for å svekke kristendommens stilling, og som hadde lyktes i en slik grad at

---

²⁵⁷ *Namdalen* 2.07-1923. Også i *Namdalen* 16.10-1922 ble kommunismen ”forklart” med henvisning til ”jødenes kristendomshat”.

²⁵⁸ *Ibid.*.

det var i ferd med ”at bli borgerlig tilatelig at gi efter i religionsspørsmål [...]”.²⁵⁹ Både kommunistenes aksjoner og nedtoningen av kristendomsundervisningen var i følge produkt av ”jødesynet” som lå til grunn for både sosialdemokratiet og kommunisme. At forslagene om å svekke religionsundervisningen kom samtidig som eksekutivkomiteen i *Komintern* påla *Arbeiderpartiet* om å gå til kamp mot religionen var dermed langt i fra tilfeldig:

[...]saavel den stille undervisning av den germanske opfatning i religionsspørsmålet som den nye kommunistiske aksjon i samme retning, har sit naturlige utspring i de Marx-ske jødeteorier, hvorfra saavel kommunisme som socialdemokrati regner sit utspring. Sammentræffet er derfor ingenlunde tilfældig, det kommer i kraft av systematisk arbeide.²⁶⁰

Ved siden av den nasjonale argumentasjonen, utgjorde med andre ord vern om kristendommen et element i *Namdalens* agitasjon mot ”den jødiske bolsjevismen”. Likevel framgår det også at det ikke var en tradisjonell kristendomsoppfatning avisen forfektet, men en religiøs orientering som var påvirket av nasjonale og rasebaserte tankestrømninger. Antisemittismen i avisen framstod i denne betydningen som et konglomerat av tradisjonelle og moderne forestillingslementer.

Avslutning:

Hvilke forbindelser fantes mellom revolusjonsfrykt, antisemittisme og konspirasjonstenkning i *Nationen* og *Namdalen*? På flere felter framstod de to avisene som forskjellige. I *Nationen* inngikk ”bolsjevik”- eller ”revolusjonsjøden” i første rekke som en forsterkende komponent i en bred polemikk mot kommunismen og arbeiderbevegelsen. Avisen publiserte ved flere anledninger også artikler som koplet jødene til mer helhetlige sammensvergelsesmyter, men uten at forestillingen om den jødiske konspirasjonen ble gjort til en sentral forklaring på samtidige problemer. Det framgår likevel tydelig at avisen identifiserte jødene med internasjonale trusselkrefter, hvorav bolsjevismen utgjorde en integrert bestanddel. I *Namdalen* eskalerte antisemittismen kraftig fra høsten 1922. I kjølvannet av dette ble også omtalen av bolsjevismens ”jødiskhet” mer framtrødende. Mye av avisens fokus i de påfølgende årene rettet seg mot det avisen oppfattet som en internasjonal sammensvergelse iscenesatt av ”verdensjødedommen”, og myten om jødebolsjevismen utgjorde en integrert del av dette skremselsbildet.

---

²⁵⁹ *Namdalen* 6.07-1923

²⁶⁰ *Ibid.*

Til tross for ulikheter, fantes det også tydelige berøringspunkter mellom de to avisene. Begge tok i bruk "bolsjevikjøden" for å sverte radikale krefter i Norge. Samtidig synes det i begge avisene å ha foreligget en sammenheng mellom det jeg betegner som det nasjonale elementet i antikommunismen og jødefiendtlige beskyldninger. Forestillingen om at kommunismen var av jødisk karakter ble aktivert i debatter som framhevet bolsjevismen som motkraft til det norske og nasjonale. "Jødebolsjevismen" ble imidlertid ikke bare konstruert som en trussel mot den hjemlige nasjonen. Det ble også trukket opp en forbindelse mellom kommunismens internasjonalisme og jødernes påståtte fedrelandsløshet. Denne fedrelandsløsheten ble i sin tur framhevet som en trussel mot alle nasjoner.

Et spørsmål i denne sammenheng er om "bolsjevikjøden" som et nasjonalt skremselsbilde var et særegent produkt av bondebevegelsens orientering, eller om tilsvarende tendenser gikk igjen som et generelt element innenfor samtidens antikommunistiske miljøer. På bakgrunn av nåværende forskningsstatus, er det umulig å besvare dette spørsmålet sikkert. Med tanke på at bondebevegelsens orientering, hvor begreper som "unasjonal" og "internasjonal" utgjorde ideologiserte antonymer,²⁶¹ framstår det likevel som sannsynlig. Denne antakelsen blir også forsterket av et annet aspekt ved antisemittismen i *Nationen* og *Namdalen*: koplingen av jødene til den overnasjonale kapitalen. Her framgår også koplingen til bondeorganisasjonenes ideologi og politikk helt utvetydig.

---

²⁶¹ Ohman Nielsen (1997), s. 134.

Kapittel 4: ”Vor anden frihetskamp”: Forestillingen om den jødiske kapitalen.

Ved Stortingets trontaledebatt i februar 1924 lot *Bondepartiets* gruppefører Mellbye det falle en uttalelse med tydelige antisemittiske undertoner. Mellbye advarte mot å øke satsene for direkte skatt i det norske samfunnet. En slik skatteøkning ville medføre ”den rene formuekonfiskation”. Dette ville i sin tur kunne ødelegge produktive former for kapitalisme i landet:

Og hvæm arbeider vi i hænderne paa den maate? Vi arbeider netop storkapitalen, den internasjonale jødekapital i hænderne, og ved siden derav faar vi en indenlandsk snigkapital, som forstaar at unndra sig beskatning, som ikke fremmer nogen virksomhet, eller hjælper noget frem hverken ved arbeide eller forbruk. Og vi fremmer netop derved kronens fald og kapitalflugten, og vi hjælper disse saakaldte valutahyæner, de som spekulerer i vaar egen valutas nedgang. Er det den vei vi skal slaa ind paa?²⁶²

Mellbyes beskrivelse av den internasjonale kapitalismen som jødisk, var ingen isolert hendelse. Flere forskere har påpekt at klisjeer om den jødiske kapitalen hadde et betydelig nedslagsfelt nettopp innenfor bondebevegelsen. Johansen framhever *Bondepartiet* som det partiet i mellomkrigstiden som var særlig opptatt av ”jødekapitalen”.²⁶³ Lorenz beskriver likeledes bondeorganisasjonenes ”Vorstellung vom ”internationalen Judenkapital” som en sentral bestanddel i deres jødeskeptiske grunnholdninger.²⁶⁴

Sammenkoplingen mellom kapitalismekritikk og antisemittisme innenfor bondebevegelsen reiser problemstillinger som er av betydning for denne oppgaven: Hvilke nedslagsfelt hadde klisjeer om den ”jødiske kapitalen” i henholdsvis *Nationen* og *Namdalen*? Og, på bakgrunn av Mellbyes dikotomi mellom produktive og ”jødiske” former for kapitalisme: hvilke *spesifikke elementer* i det kapitalistiske systemet ble brennmerket som jødiske i de to avisen

---

²⁶² Mellbye sitert i *Stortingstidende* 1924 7A, s. 128. Trontaledebatten var verken første eller eneste gang Mellbye advarte mot ”jødekapitalen”. Liknende formuleringer forekom i flere av hans taler og artikler fra begynnelsen av 1920-tallet. Se for eksempel *Namdalen* 10.10-1921 og *Østlendingen* 8.08-1923. Ikke alle bondebevegelsens historikere har rettet oppmerksomhet mot denne siden ved Mellbyes politiske engasjement. I sin bok om *Bondepartiets/Senterpartiets historie fra 1920-1970*, beskriver Bjørn Vidar Gabrielsen bondebevegelsens formann på følgende måte: ”Et mer fredelig, harmonisk og nobelt menneske enn Johan E. Mellbye lot seg ikke uten vanskeligheter oppspore i kongeriket. Han var ingen kampens mann, ingen fighter som elsket strid. Av gemytt nasjonalromantiker – tydelig preget av arven fra historikeren P.A. Munch, som var hans morfar [...] Norges storhetstid på 1200-tallet – Norgesveldets dager – gav næring til hans nasjonalfølelse, som aldri var sjåvinistisk og utfordrende, men inderlig og ekte, ja, stillferdig i sin form”. Gabrielsen(1970), s. 15, min kursivering., KS.

²⁶³ Johansen (1984), s. 60.

²⁶⁴ Lorenz (2007), s. 235

Kapitalen inkarnert: Et idéhistorisk omriss

Identifikasjonen av jødene med pengemakt og profittbegjær har lange røtter i den europeiske kulturen. Andersson hevder at det stereotype bildet av pengejøden i siste instans kan skrives tilbake til Kirkens demonisering av det jødiske folket og den jødiske religion. Den arketypiske jødiske ågerkarlen er i følge Andersson forræderen Judas Iskariot, som solgte Kristus for tretti sølvpenger. Lastene som ble tillagt Judas i evangeliene – grådighet, gjerrighet og upålitelighet – ble overført på jødene, og ”den bild av judarna som på detta sätt uppstod fördes sedan vidare i litteraturen och konsten.”²⁶⁵

Sjablonger om jødernes pengebundethet og profittthunger ble forsterket i løpet av høymiddelalderen. Kirken forbød ved dette tidspunktet kristne å befatte seg med pengeutlån mot rente. Sammen med endrede økonomiske rammebetingelser ledet dette til at jødene med middelalderhistorikeren Joshua Trachtenbergs ord ”for a very short time (they) enjoyed an advantageous position as moneylenders”.²⁶⁶ Jødernes framtrede rolle innen kredittmarkedet vedvarte bare en kort periode i det 12. og 13. århundret, men de antijødiske sjablongene levde likevel videre. ”Jøden” forble i følge Trachtenberg selve *ågreren* i massenes bevissthet: ”Even when Christian Usurers where under attack, the Jews could not escape [...] the harshest criticism of Christian Usurers[...] was that they were “worse than Jews”.”²⁶⁷

I kjølvannet av den moderne kapitalismens framvekst i det 19. århundret, gjennomgikk disse tradisjonelle antijødiske klisjeene en modernisering. Forestillingen om at den moderne kapitalismen var av jødisk karakter vant i denne perioden fotfeste i både radikale og konservative politiske kretser. Blant den tidlige franske sosialismens teoretikere – Charles Fourier, Auguste Blanqui, Saint-Simon, Pierre-Joseph Proudhon og Alphones Toussenel – forekom det en lang rekke antijødiske uttalelser.²⁶⁸ Charles Fourier betraktet jødene som en inkarnasjon av kapitalismen og karakteriserte dem som parasittiske, lunefulle, forræderske og uproduktive. Blanqui fordømte jødedommen som religion og jødisk

---

²⁶⁵ Andersson (2000), s. 172. Anderssons resonnement bygger på religionsviteren Hyam Maccobys arbeid om Judas-legendens betydning for Kirkens syn på jødene. Se Hyam Maccoby: *Judas Iscariot and the Myth of Eternal Jewish Evil* (London: P. Halban, 2000).

²⁶⁶ Jf. Joshua Trachtenberg: *The Devil and the Jews. The Medieval Conception of the Jew and Its Relation to Modern Anti-Semitism* (Philadelphia and Jerusalem: The Jewish Publication Society 1983), s. 188 og Trond Berg Eriksen: ”Diaspora” i Berg Eriksen, m.fl (red) (2005), s. 36.

²⁶⁷ Trachtenberg (1983), s. 190.

²⁶⁸ Se Nancy L. Green: ”Socialist Anti-Semitism, Defence of a Bourgeois Jew and the Discovery of the Jewish Proletariat. Changing Attitudes of French Socialists before 1914,” i *International Review of Social History* 30 (1985), 374.

ågervirksomhet.²⁶⁹ Proudhon beskrev jøden som et bedragersk og parasittisk vesen, hvis økonomiske politikk alltid hadde vært udelt negativ og ågrenende.²⁷⁰ Også innenfor den marxistiske arbeiderbevegelsen fantes det i det 19. århundret en viss tendens til å identifisere jødene med det kapitalistiske systemet, selv om de store sosialdemokratiske partiene utgjorde en viktig motkraft mot de organiserte antisemittiske bevegelsene.²⁷¹ I pamfletten *Zur Judenfrage* fra 1843-44 framstilte Marx selv jødedom og kapitalisme som to sider av samme sak, og hevdet at jødernes religionsutøvelse og verdslige virksomhet var styrt av egoisme og mammondyrkelse.²⁷²

Beskyldningen om at jødene stod bak kapitalismen forekom på ingen måte bare på den politiske venstresiden, men utgjorde en fast bestanddel i agitasjonen til antisemittiske organisasjoner og forbund.²⁷³ Grunnleggeren av den antisemittiske liga i Tyskland, Wilhelm Marr, beskrev antisemittismen som en sosialistisk bevegelse av en ”renere” form enn den sosialdemokratiske²⁷⁴. Den franske antisemitten Eduard Drumont – forfatter av bestselgeren *La France Juive* – rettet skytset mot ”jødisk” velstand og finansmakt.²⁷⁵ Liknende forestillinger vant også fram i konservative kretser og på landsbygda. Historikeren Peter Pulzer argumenterer for at antisemittismen fant forankring nettopp blant yrkes- og samfunnsgrupper som følte seg truet av samtidens modernisering og industriutvikling.²⁷⁶ *Det kristensosiale partiet* i Tyskland, som ble grunnlagt av hoffprost Adolph Stöcker i 1878²⁷⁷, argumenterte for eksempel for en tilbakevending til en kristen og tysk økonomi.²⁷⁸ I Tyskland fantes det samtidig en tradisjon for å kople sammen forherligelsen av bøndene med sjablonger om pengejøden og jødekapitalen. Det utkom i andre halvdel av 1800-tallet en rekke bonderomaner som omhandlet hvordan jødiske ”ågrere” rev opp livsgrunnlaget for den

---

²⁶⁹ Ibid., s. 374.

²⁷⁰ Jf. Anderson (2000), ss.174-175. Andersson siterer Proudhon fra pamfletten *Cécarisme et Christianisme*, som ble utgitt posthumt i 1883.

²⁷¹ Se Einhart Lorenz: ”Arbeiderbevegelsen og antisemittismen” i Berg Eriksen, m.fl. (red) (2005), s. 476. Antisemittismens nedslagsfelt innen sosialistiske kretser er omstridt. Historikeren Edmund Silberner hevder at det fantes en sterk antisemittisk tradisjon innenfor den europeiske sosialismen fram til 1914. Se Edmund Silberner: *Sozialisten zur Judenfrage* (Berlin: Colloquium Verlag 1962). Andersson (2000), ss. 173-175 bygger for en stor del på Silberners framstilling. Andre forskere har betonet den sosialdemokratiske og kommunistiske bevegelsen som motkrefter til den organiserte antisemittismen. Se eksempelvis Peter Pulzer: *The Rise of Political Antisemitism in Germany and Austria* (London: P. Alban 1988), spes. ss. 252-263.

²⁷² *Zur Judenfrage* er å finne i Karl Marx: *Verker i utvalg, bind I* (Oslo: Pax forlag 1970), ss. 55-86.

²⁷³ Avraham Barkai: ”Der kapitalist”, i Schoeps og Schlör (red) (1995), s. 268.

²⁷⁴ Jf. Pulzer (1988), s. 45.

²⁷⁵ Jf. Green (1985), s. 376. Green påpeker også at Drumont forfektet sin egen variant av ”sosialisme”, med det uttalte mål å bygge et bolverk mot ”den jødiske kapitalens” negative innflytelse.

²⁷⁶ Se Pulzer (1988), ss. 42-46.

²⁷⁷ Se Ibid., ss. 83-97, spes. ss. 87-88.

²⁷⁸ Jf. Ibid., s. 44.

ærlige tyske bondebefolkningen.²⁷⁹ I 1880-90-årene frambrakte en antikapitalistisk og antijødisk agitasjon blant bøndene i Hessen den politiske antisemittismens første egentlige suksess i det tyske Keiserriket.²⁸⁰

Etterkrigstidens kriser

Sjablongene om pengejøden og den jødiske kapitalen hadde altså lange historiske røtter, men deres nedslagsfelt og betydning varierte likefullt ut fra omskiftelige samfunnsmessige forhold. Fein hevder at antijødiske myter, stereotypier og kollektive beskyldninger sterkest tenderer til å influere sosiale oppfatninger i krisetider ”when there is lack of objective and authoritative methods to determine the source of the crisis: what is seen and inferred, and who is blamed.”²⁸¹ I Tyskland og Østerrike blusset antisemittismen således opp som en politisk kraft særlig etter de såkalte gründerkrakkene, som fant sted i 1873.²⁸²

Det norske samfunnet gjennomgikk i 1920-årene i flere henseender nettopp en serie med kriser. Etter en kortvarig økonomisk oppgangsperiode etter verdenskrigens slutt, snudde de internasjonale konjunktorene høsten 1920.²⁸³ I det påfølgende tidsrommet mellom 1920 og 1923 oppstod det en etterkrigskrise, som ble preget av eksportsvikt, synkende engrospriser og svekket industriproduksjon.²⁸⁴ Særlig i 1921 ble krisen akutt. Årsverkene i industrien sank dette året med 41 000,²⁸⁵ og fra vinteren oppstod det massearbeidsløshet.²⁸⁶ I den samme fasen meldte det seg også alvorlige vanskeligheter innenfor offentlig sektor og i bankvesenet, riktignok med andre kulimineringspunkter. Stats- og kommunengjelden steg i dette tidsrommet fra 1914 og fram til midten av 1920-tallet fra 357 og 400 til 1800 og 1500 millioner kroner.²⁸⁷ Bankkrisen meldte seg for alvor i perioden mellom 1920-22, og ble forverret i de seks påfølgende årene – med 1923-24 som et bunnpunkt. En rekke banker

---

²⁷⁹ Mosse (1964), s. 24.f.

²⁸⁰ Jf. David Peal: “Antisemitism by Other Means? The Rural Cooperative Movement in Late Nineteenth Century Germany” i Herbert A. Strauss (red): *Hostages of Modernization. Studies in Modern Antisemitism 1870-1933/39, vol. 3/1. Germany, Great Britain, France* (Berlin: de Gruyter 1993), s. 128.f.

²⁸¹ Helen Fein: “Explanations of the Origin and Evolution of Antisemitism”, i Fein (red) (1987), s. 9.

²⁸² Jf. Pulzer (1988), spes. s. 83 f. og s. 122 f.

²⁸³ Maurseth (1987), s. 13. Det eksakte tidspunktet for kriseutbruddet varierte fra land til land. I Norge kom omslaget i september.

²⁸⁴ Furre (1991), s. 88.

²⁸⁵ Ibid. Antall årsverk var i følge Furre henholdsvis 132 000 i 1920 og 91 000 i 1921.

²⁸⁶ Se Maurseth (1987), s. 338.

²⁸⁷ Se Furre (1991), ss. 85-88. I 1923 ble det også vedtatt en lov som gjorde det mulig å sette kommunene under offentlig administrasjon. Dette kunne skje enten etter kommunenes egne ønske, eller ved tvang fra statens side.

måtte innstille sine betalinger og søke beskyttelse mot sine kreditorer hos myndighetene, og ble som en konsekvens av dette underlagt offentlige administrasjonsstyrer.²⁸⁸

Hvilke virkninger hadde etterkrigs krisen på landsbygda og for jordbruksnæringen i første halvdel av 1920-årene? Furre beskriver perioden fra verdenskrigens slutt og fram til midten av 1930-årene som en sammenhengende krisetid for jordbruket, som var preget av ”tyngende gjeld og fallande prisar”²⁸⁹. Denne påstanden er på kollisjonskurs med spesialiserte undersøkelser. Rovde hevder at det er få grunner til å tale om en allmenn priskrise for jordbruket i første halvdel av 1920-årene. Konjunkturuomslaget i 1920 medførte et prisfall på nærmere 40%, men sett i forhold til det bøndene solgte og det de måtte kjøpe, kom jordbruket relativt godt ut av det i perioden, fordi prisindeksen på kjøpevarer falt mer.²⁹⁰ Gjeldskrisen i landbruket ble presserende først *etter* 1925, selv om gjeldsproblematikken tiltok allerede i begynnelsen av tiåret. Som en følge av den såkalte paripolitikken fant det i denne perioden sted en rask oppjustering av den norske kronekursen²⁹¹ – og ettersom prisnivået sank og kronen steg i verdi, økte også realverdien av bøndenes gjeld. Året 1926 viste markant økning av det samlede antallet tvangsauksjoner, og fram til 1929 ble dette tallet omtrent fordoblet.²⁹²

Nationen: ”Jødekapitalen” som etablert sannhet

For landbrukets del kom det følgelig med økonomihistorikeren Øystein Hvedings ord ikke til ”noen egentlig krisetilstand før under deflasjonen fra og med 1925”²⁹³. Dette gjør likevel ikke at en analyse av sammenhengen mellom kapitalismekritikk og antisemittisme i bondepressen i første halvdel av 1920-årene framstår som lite relevant. Bondepressen måtte på den ene siden, i sin egenskap av å være avisorganer, forholde seg til økonomiske utviklingstrekk – derav også krisefenomener – som ikke rammet bøndene direkte. På den andre siden hadde stereotypiene om pengejøden en grad av overlevelseskraft i den

---

²⁸⁸ Jf. Helge W. Nordvik: ”Bankkrise, banksstruktur og bankpolitikk i Norge i mellomkrigstiden”, i *Historisk Tidsskrift* (nr. 2 1992), s. 173.

²⁸⁹ Furre (1991), s. 92.

²⁹⁰ Rovde (1995), s. 246. Se også Se Øystein Hveding: *Landbrukets gjeldskrise i mellomkrigstiden* (Oslo: Statens Landbruksbank 1982), s. 19. Om prisutviklingen under etterkrigs krisen konkluderer Hveding på følgende måte: ”Jordbruket som solgte sine produkter innenlands, ble på grunn av forskjellige beskyttelsestiltak i mindre grad rammet av prisetallet enn andre næringer i 1921. Men de jordbrukerne som hadde fiske og skogdrift som binæringer fikk merke nedgangen i disse yrkene som var avhengig av eksportprisene. Landbruket fikk noen vanskelige år, men man talte ikke om noen egentlig krise”.

²⁹¹ Om paripolitikken, se Tore Jørgen Hanisch: ”Om virkninger av paripolitikken”, i *Historisk tidsskrift* (nr. 3 1979), ss. 239–268.

²⁹² Hveding (1982), s. 44.

²⁹³ *Ibid.*, ss. 38-39.

europiske kulturen som i seg selv gjør at deres karakter og utbredelse er verdt å undersøke. For det tredje foreligger det ikke noe nødvendig samsvar mellom objektive kriseforhold og den subjektive følelsen av krise. Bondebevegelsens agrarnasjonalisme kan på mange måter sies å ha hatt sin bakgrunn nettopp i en subjektiv kriseoppfatning – en fornemmelse av at samfunnsutviklingen gikk i bøndernes og i bondesamfunnets disfavør.

Hvilke nedslagsfelt og betydning hadde ulike klisjeer om den jødiske kapitalen i bondebevegelsens hovedorgan, *Nationen*, i tidsrommet 1920-25? Kronologisk sett kan klisjeene om jødernes kapitalmakt sies å ha fulgt omtrent samme mønster som de jødefiendtlige beskyldningene som ble rettet mot arbeiderbevegelsen. Det fantes heller ikke i denne forbindelse distinkte faser, hvor sjablongene minket eller avtok drastisk rent omfangsmessig. Videre forekom det ingen egentlig debatt om jødernes rolle i det kapitalistiske systemet. Likevel kan det noteres en viss omfangsmessig økning av stereotyper i siste halvdel av perioden, spesielt fra 1923. ”Jødekapitalister” ble i denne fasen merkbart vanligere i avisens karikaturspalter, og beskyldningen om jødernes finans- og kapitalmakt dukket også oftere opp i lederartikler og i bidrag forfattet av eksterne skribenter.²⁹⁴

Det som er verdt å merke seg ut i fra disse utviklingsmønstrene, er at det ikke synes å foreligge noen direkte sammenheng mellom antisemittismens omfang og de sosiale forholdene på landsbygda. I 1923-24, hvor klisjeene om jødekapitalen økte omfangsmessig²⁹⁵, var forholdene for jordbruksnæringen objektivt sett bedre enn i de umiddelbare etterkrigsårene.²⁹⁶ Verken kriseutbruddet høsten 1920 eller det store ”ulykkesåret” 1921 synes å ha ledet til noen umiddelbar oppblomstring av antisemittiske beskyldninger.

Selv om beskyldningene om at jødene behersket kapitalismen ikke utgjorde noe framtrædende element i *Nationens* redaksjonelle profil eller noen sentral forklaring på etterkrigs-krisen i sin alminnelighet, er det likevel verdt å merke seg *hvordan* avisen framførte slike forestillinger. Klisjeene om jødekapitalen ble gjennomgående tatt i bruk *uten*

---

²⁹⁴ For lederartikler, se *Nationen* 26.06, 23.07, 16.08-1923, 26.05 og 6.09-1924. Avisen angrep også, som vi skal se mer utførlig i neste kapittel, ved en del anledninger jødiske innvandrere for å forsøke å ”erobre norsk næringsliv”. Se *Nationen* 26.01, 24.05, 12.08-1924. Samtidig forekom det også en hel del referanser til ”spekulanter”, ”jobbere” og pengematadorer som bærer klare assosiasjoner i retning av antisemittiske beskyldninger.

²⁹⁵ Sett bort ifra 1925, hvor paripolitikken begynte å gjøre sin virkning. Det skjedde imidlertid ikke noen markant økning av antisemittisme i 1925 vis-à-vis 1923-24.

²⁹⁶ I følge Hveding var jordbruksprisene i disse årene gunstigere enn i 1921-22, og antallet tvangsauksjoner som følge av gjeldstrykk holdt seg også relativt konstant. Jf. Hveding (1982), s. 43.

noen form for argumentasjon og begrunnelse. Et illustrerende eksempel er en lederartikkel fra august 1923, som omhandlet sparepolitikken. Her fastslo avisen simpelthen at ”hvis hver og en fik nytte anledning, naar det er beleilig for sig, kan skulde det vise sig at staten i langt mindre utstrækning end nu behøvet at ty til den internasjonale jødekapital”.²⁹⁷

Et iøyenfallende trekk i denne sammenheng er også at forbindelsen mellom ”jøden” og kapitalistisk pengemakt for en stor del ble betonet i avisens karikaturer. Et vesentlig trekk ved karikatursjangeren er nettopp at typene som inngår i den lett kan avkodes av publikum.²⁹⁸ I forbindelse med visualiseringen av ”jødekapitalister”, må det antas at *Nationen* forventet at den fysiske koden for ”jødiskhet” var velkjent, og at koplingen av jødene til kapitalismen hadde klangbunn hos leseren. Avisen synes med andre ord å ha betraktet ”jødens” pengebundethet og pengemakt som en vedtatt sannhet.

Kapitalen, antisemittismen og det nasjonale.

Framstillingen av jødernes ledende rolle i det kapitalistiske systemet som en realitet, løsrevet fra begrunnelseskrav og diskusjon, må for en stor del forklares på bakgrunn av pengejødemytenes allmenne kontinuitet og overlevelseskraft i den europeiske kulturen. Denne generelle slutningen sier imidlertid lite om stereotypenes karakter og funksjoner i *Nationen* og bondepressen. For å få et mer nyansert bilde av forbindelsen mellom kapitalismekritikk og antisemittisme i førstnevnte, er det derfor nødvendig å reise nye problemstillinger. For det første: hvilke spesifikke elementer i det kapitalistiske systemet var det som ble framstilt som jødiske i *Nationen*? Og for det andre: Hva var forbindelseslinjene mellom klisjeen om jødekapitalen og bondebevegelsens nasjonalistiske orientering?

Min tese er at ”jøden” i *Nationens* spalter fungerte som en markør på – og ble identifisert med – det avisen oppfattet som kapitalismens mest negative sider. I forlengelsen av dette, inngikk han også her som et negativt stempel i den politiske debatten. Der ”bolsjevikkjøden” ble tatt i bruk som et polemisk våpen i agitasjonen mot arbeiderbevegelsen, inngikk klisjeen om jødekapitalen som et virkemiddel i kritikken mot de borgerlige partiene,

---

²⁹⁷ *Nationen* 16.08-1923. Sparepolitikken var en av bondebevegelsens hovedsaker i mellomkrigstiden. Se for eksempel Gabrielsen (1970), s. 18.

²⁹⁸ Andersson understreker dette poenget i sin undersøkelse av antisemittismen i den svenske vittighetspressen: ”Skämtet och bilderna, kanske i synnerhet de som handlar om 'juden', utgår från fysionomikens logikk och forutsätter därför at betraktaren snabbt och enkelt kan avkoda bilden och därigenom identifiera typen och placera in den i rätt kategori. Utan kännedom om denna blir skämtet obegripligt. Därför krävdes stabila bildformler, att kategorierna stelnade och blev stereotyper. Läsaren skulle aldrig och behövde sannolikt inte heller sväva i tvivel om huruvida den typ han hadde for ögonen var en ”jude” eller ej. Se Andersson (2000), s. 87. Om det Andersson kaller koder for ”jødiskhet”, se også kapittel 1 i denne oppgaven.

først og fremst *Venstre*. Dermed tydeliggjorde ”jøden” også indirekte *Bondepartiets* posisjon, gjennom å personifisere krefter og utviklingstrekk som partiet ønsket å avgrense seg imot.

Hvilke trekk ved kapitalismen var det som ble stemplet som jødiske i *Nationen*? Et viktig utgangspunkt synes i denne sammenheng å være det nasjonale, og også i denne sammenheng finnes det tydelige berøringspunkter med beskyldningene som ble rettet mot arbeiderbevegelsen. Det er blitt påpekt at det nasjonale elementet i antikommunismen spilte en framtreddende rolle i å aktivere forestillingen om jødebolsjevismen. Også klisjeene om jødernes pengemakt, slik de kom til uttrykk i *Nationen*, hadde en tydelig nasjonalistisk komponent. Avisen framhevet ved en del anledninger, som påvist i forrige kapittel, kommunismen nettopp som et produkt av en ”internasjonal jødekapital”, som verken kjente nasjonal lojalitet eller landegrenser.²⁹⁹

Hva skyldtes denne nære forbindelsen mellom økonomisk nasjonalisme og bruken av jødefiendtlige klisjeer? Et viktig utgangspunkt synes å være bondebevegelsens økonomiske grunnoppfatninger i 1920-årene. *Bondepartiet* markerte seg, som allerede påpekt, blant annet gjennom å fremme selvberging som politisk fanesak og proteksjonisme i handelspolitikken.³⁰⁰ Blant bondebevegelsens agitatorer og i bondepressen ble disse politiske målsetningene gjerne formulert i nasjonale selvstendighetstermer. En av retningslinjene for utformingen av *Bondepartiets* første program, som ble vedtatt med 356 mot 9 stemmer ved stiftelsesmøte 19. juni 1920, er illustrerende:

Det programmet N.L.F [Norsk Landmandsforbund] vil forelægge vælgerne, skal bygges paa forbundets gamle grundvold med det ufravikelige maal at fuldføre vort lands selvstændighetsverk. I dette arbeidet for kultur og *økonomisk uavhengighet* maa den nationale linje *hævdes uavkortet* i vort næringsliv med vern om arbeide og produktion [...]³⁰¹

Antisemittismen i *Nationen* inngikk som et element i skremselsbildet av internasjonale og utenlandske kapitalkrefter, som ble hevdet å true norsk økonomisk uavhengighet og selvråderett. Forbindelsen mellom disse momentene framgår tydelig av en artikkel i avisen som var ført i pennen av fylkesskolebestyrer Ole K. Skuggevik – sentral ideolog i bondebevegelsen og mangeårig nestleder i *Bondelaget*.³⁰² Temaet i Skuggeviks artikkel var det ideologiske grunnlaget for bondebevegelsen. Fylkesskolebestyreren

---

²⁹⁹ Se særlig *Nationen* 5.09-1924 og 24.09-1924. Mer utførlig sitering foreligger i kapittel 3.

³⁰⁰ Fure (1996), s. 30.

³⁰¹ Forslaget ble opprinnelig fremmet av Peder Kolstad. Se Ohman-Nielsen (1997), s. 159. Liknende formuleringer forekom også i *Nationen* ved gjentatte anledninger. Under valgkampen 1924 skrev for eksempel avisen på lederplass at det i 1924 ”er den økonomiske selvstendighet det gjælder”. Se *Nationen* 16.09-1924.

³⁰² Opplysninger om Skuggevik, er å finne i kapittel 3, fnt 209.

framhevet ”bondereisningen” som en enestående nasjonal kraft, i en tid preget av tretthet, dekadens og håpløshet. Bønder som hadde valgt å stå utenfor *Norges Bondelag*, oppførte seg unasjonalt, siden de forhindret landets økonomiske gjenreisning og selvberging. Nettopp denne mangelen på nasjonale holdninger gjorde at Norges selvstendighet var i ferd med å glippe taket. Det norske samfunnet var på denne måten i ferd med å bli underlagt jødiske kapitalkrefter som hadde sin base på den andre siden av Atlanteren, konkluderte artikkelforfatteren:

Det er nedadgaende tider, synkende valuta, økende gjæld og nærmest prohibitiv skat. Hvorfor? Fordi folket er unationalt, de hyper-nationale iberegnet. Vi har været det længe. Derfor er vi blit husmænd under jødekapitalen, økonomisk vasallstat under Amerika. Derfor træller individ og stat under en rentebyrde som har skapt en moderne form av livegenskap. Ut av dette uværdige slaveliv! Dette er bondereisningens maal. Et gjenreist økonomisk frit Norge er maalet.³⁰³

Framstillingen av ”jødekapitalen” som en anti-tese til norske nasjonaløkonomiske interesser, framgår også av *Nationens* karikaturer. Et eksempel er en tegning fra vittighetsspalten *Av ”Nationen” om hundre aar*, som stod på trykk i slutten av mai 1922. Karikaturen inngikk – til forskjell fra Skuggeviks ideologiske betraktninger – mer direkte i den dagsaktuelle økonomiske debatten, og var relatert til bondebevegelsens krav om tollpolitisk likestilling mellom landbruket og industrien³⁰⁴. Det konkrete utgangspunktet var en interpellasjon til Stortinget fra Mellbye, som omhandlet tolltariffkommisjonens arbeid. *Bondepartiet* og Mellbye krevde ved dette tidspunktet en midlertidig forhøyelse av tollene på landbruksprodukter, i påvente av en helhetlig revisjon av tollsatsene. I mai ble det klart at kommisjonens innstilling ikke ville foreligge før året etter, og Mellbyes stortingsinnlegg begrunnet nettopp nødvendigheten av å handle øyeblikkelig for å forhindre et skjevt forhold mellom næringene og en stigende avhengighet av utlandet.³⁰⁵

Karikaturen forestilte Mellbye og daværende statsminister Anton Blehr (V), som for anledningen var plassert på hver sin vekt.³⁰⁶ De representerte i denne sammenheng hvert sitt parti og hver sin næring: henholdsvis landbruket og industrien. Vekten vippet i Blehrs favør, men dette skyldtes ikke at statsministeren hadde størst tyngde. Under Mellbye befant det seg nemlig en ”jøde”, som presset Bondelagslederen oppover, og som dermed forhindret likevekt. Karikaturens budskap synes følgelig å ha vært at likestillingen mellom landets

---

³⁰³ *Nationen* 6.02-1924.

³⁰⁴ Om bakgrunnen for kravet: Se Rovde (1995), spes. ss. 150 -163.

³⁰⁵ Jf. Ohmann Nielsen (1997) ss. 270. Mellbyes interpellasjon er også referert i *Nationen* 24.05-1922.

³⁰⁶ Blehr hadde hevdet at en forsering av tolltariffkommisjonens arbeid ikke var mulig. Denne uttalelsen synes å utgjøre den konkrete bakgrunnen for rollen han ble tildelt i karikaturen. Se Ohman Nielsen (1997) s. 270.

næringer ble forhindret av internasjonale kapitalkrefter, som hadde støtte i *Venstres* unasjonale og jordbruksfiendtlige økonomiske politikk. Disse kapitalkreftene ble tydelig klassifisert som ”jødiske”, også ved hjelp av den språklige koden for ”jødiskhet”. Av underteksten framkom koplingen til den aktuelle debatten om tolltariffkommisjonens arbeid: ”Stortinket fik ikaar prakt paa tet rene, at taallpolitisk likestillink mellem lannpruk aa intustri striter mot tynktelaaven. Taalltariffkommissjonen pesluttetes aapløst.”³⁰⁷

Motsetningsforholdet mellom norsk økonomi og utenlandske kapitalinteresser, og identifiseringen av sistnevnte med jødene, framgår også av en tegning i lørdagsspalten *Ukesnotiser* fra begynnelsen av august 1923. *Nationen* rettet ved dette tidspunktet kritikk mot *Vinmonopolet* for å svekke norsk vinproduksjon vis- a- vis utenlandske vinimportører.³⁰⁸ En av tegningene i spalten forestilte en gestikulerende ”jøde”, som var plassert bak en vinkrukke. Tegningen var også ledsaget av en ironisk tekst, med tittelen ”lovbeskyttet forhandler av norsk vin”:

Efter grundig overveielse er myndighetene kommet til det resultat at den norske vinproduktion bør ødelægges. Den innenlandske vin er nemlig for billig og det er av den grund faa som vil kjøpe og ingen som vil sælge. Alle, like fra a.s Vinmonopolet og til kelner Rødnæs paa Sjappa er interessert i at prisen er saa høi som mulig, og det er derfor ingen anden raad end, hvad man saa ofte maa gjøre, naar det gjælder drikkendes, gaa en omvei. Og omveien kan denne gang [...] som saa ofte, gaa om Hamburg. Kan man bare få sendt norsk vin til en og anden jøde i Hamburg og faa denne til at sælge den til Vinmonopolet ledsaget av tysk nota er den norske produktionen reddet.³⁰⁹

Skremselsbildet av jødekapitalen som en trussel mot norsk økonomisk selvråderett – og dermed reell nasjonal selvstendighet – hentet også næring fra et frykttkompleks med røtter i den økonomiske debatten som oppstod i kjølvannet av Unionsoppløsningen i 1905. En betydelig andel av norske naturressurser var ved dette tidspunktet på utenlandske kapitaleieres hender. I de første årene etter selvstendigheten bredte det seg dermed, i følge historikeren Jostein Nerbøvik, ”ei frykt for at utenlandsk kapital skulle få hånd om norske naturressurser”.³¹⁰ Både i 1906, 1909 og i 1917 ble det vedtatt konsesjonslover som begrenset utlendingers adgang til de sistnevnte.³¹¹

Bruken av konsesjonsdebatten som en historisk referanseramme for samtidens økonomiske skremselsbilder, framgår av en artikkel i *Nationen* fra senhøsten 1923, som var

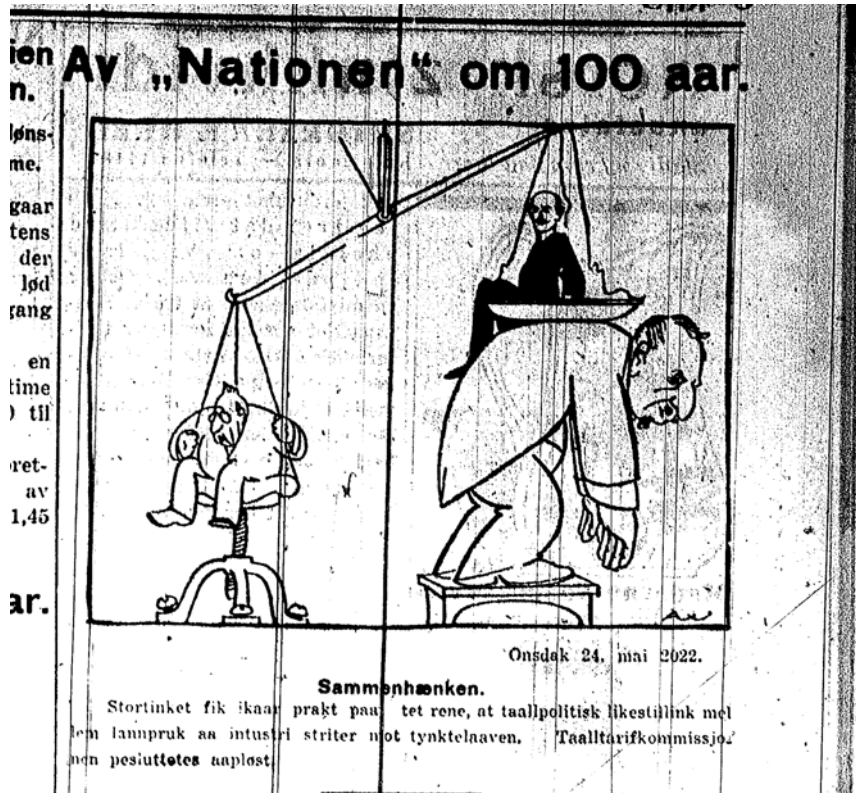
³⁰⁷ *Nationen* 24-05-1922, samt figur 2.

³⁰⁸ Se *Nationen* 31.07-1923.

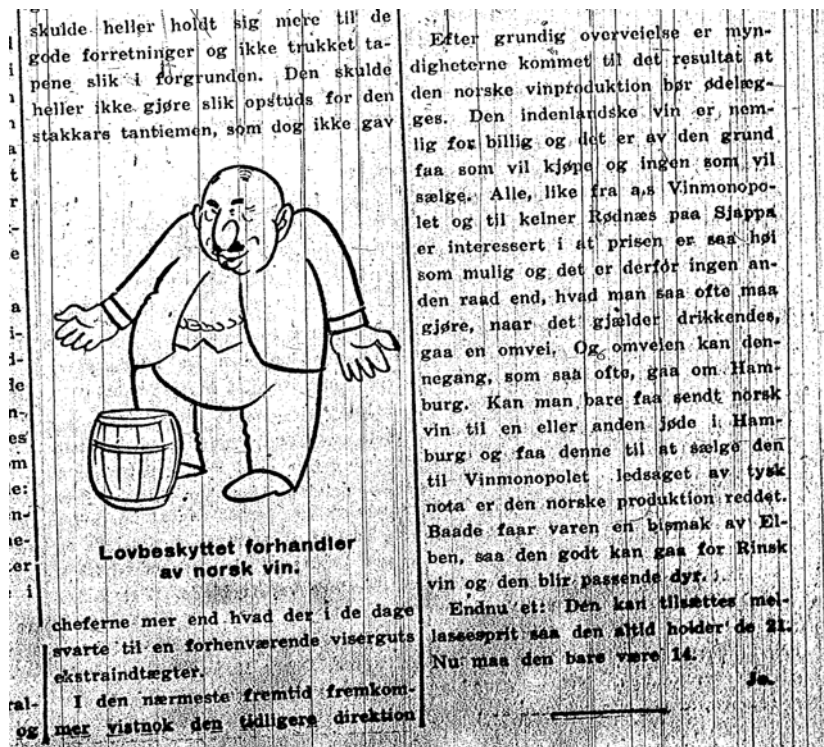
³⁰⁹ *Nationen* 4.08-1923, samt figur 3. Min kursivering, KS.

³¹⁰ Jostein Nerbøvik: *Norsk historie 1860-1914. Eit bondesamfunn i oppbrot* (Oslo: Det norske samlaget 1999), s. 247. En offentlig rapport fra 1906 hevder at 77% av kraften i alle utbygde fosser ved dette tidspunktet var på utenlandske hender. Se *ibid.*, s. 246.

³¹¹ Furre (1991) ss. 42-43.

Figur 2: Nationen 25.05-1922

Figur 3: Nationen 4.08-1923

forfattet av en av bondebevegelsens veteraner, Emil Frøen. Frøen angrep *Landmandsforbundets* tidligere formann, Kleist Gedde, for å ha en altfor positiv innstilling til Venstre-politikeren og industrigründeren Gunnar Knudsens rolle i norsk politikk.³¹² Det talte riktignok til Knudsens fordel at han hadde spilt en sentral rolle i å innføre konsesjonslovene, men han var samtidig også delaktig i å reversere lovenes virkning. Venstrebevegelsen var nemlig – på grunn av utenlandslån og manglende sparepolitikk – i ferd med å pantsette norske naturressurser til utenlandske – ”jødiske” – kapitalkrefter:

K.Gs [Kleist Gedde] vurdering av G.Ks [Gunnar Knudsen] fortjeneste av at ha reddet fædrelandets naturherligheter kan jeg kun delvis være med paa. Kjernepunktene i konsesjonspolitikken var selvfølgelig utmerkede, det inndrømmer jeg gjerne, men pantsættelsen av vore herligheter *ved de uhyre laan hos utenlandske jødekapitalister*, dem har G.K ogsaa den fulle ære av.³¹³

I *Nationens* karikaturspalter dukket ”konsesjonsjøden” opp i slutten av perioden som er omfattet i denne undersøkelsen. Liknende temaer ble i denne fasen også framført i andre bondeaviser.³¹⁴ Et mulig bakteppe synes å være at *Bondepartiet* i Stortingsperioden som etterfulgte valget i 1924 ble tydeligere i sine krav om å regulere kapitalens frihet. Et utslag av dette var at partiet ønsket å stille mer omfattende krav i forbindelse med utdeling av konsesjonsbevilgninger.³¹⁵

En debatt mellom *Venstre* og *Bondepartiet*, som oppstod under valgkampen 1924, gir et interessant innblikk både i sammenkoplingen mellom konsesjonstemaer og antisemittisme, og i bruken av klisjeen om jødekapitalen i polemikken mot *Venstre*. Debatten hadde sitt utgangspunkt i en diskusjon om forholdet mellom norske naturressurser og utenlandske kapitalkrefter. Venstreleder Gunnar Knudsen hadde i en foredragsserie advart om at *Bondepartiets* politikk ville kunne medføre at norske naturressurser ble lagt i hendene på utenlandske kapitalkrefter. *Nationen* slo kontra, og hevdet at det tvert imot var *Venstre* som utgjorde den fremste trusselen i så henseende. Partiet hadde ifølge *Nationen* gitt konsesjon til selskaper som i følge navnene var norske, men som i virkeligheten var eid av ”fremmede pengemænd”, deriblant på leie av over en million turbinhestekrefter.³¹⁶

---

³¹² Kleist Gedde var fabrikkeier, jordbruker og tidligere leder av *Norsk Landmandsforbund* (1906-1909) og hadde bakgrunn som Venstremann. Se Wilhelm Dietrichson: ”Julius Fredrik Kleist Gedde” i *Norsk biografisk leksikon bd 4* (Oslo: Aschehoug & co 1929), ss. 409-411 og Rovde (1995), s.88 ff. Også Emil Frøen var veteran i forbundet. Ved grunnleggelsen i 1896 satt han i organisasjonens arbeidsutvalg, blant annet sammen med senere formann Mellbye. Se Rovde (1995), s. 14. Se også hans nekrolog i *Nationen* 25.03-1929.

³¹³ *Nationen* 14.11-1923. Min kursivering, KS.

³¹⁴ Se for eksempel *Agder Tidend* 20.01-1925 og 9.07-1925.

³¹⁵ Ohman Nielsen (1997), s. 362.

³¹⁶ *Nationen* 6.10-1924.

I to av *Nationens* karikaturer, som begge stod på trykk i spalten Av ”*Nationen*” om hundre aar, ble disse fremmede ”pengemændene” ettertrykkelig identifisert som jødiske. Den første tegningen forestilte to kapitalister som bar på en kraftturbin – hvorav den ene var iført et nærmest arketypisk ”jødisk” utseende.³¹⁷ Den andre stod på trykk i begynnelsen av januar 1925, og kontrasterte Venstre-regjeringens faktiske økonomiske politikk mot deres nasjonale retorikk under valgkampen.³¹⁸ Tegningen forestilte en kø utenfor Venstre-statsminister Johan Ludvig Mowinckels kontor. Foran i køen stod en ”jøde”, som statsministeren ga et borgerbrev. Koplingen til debatten om råderett over norske økonomiske ressurser går tydelig fram av underteksten: ”For ikke aa komme i kaanfликт met sit prokram har regjerinken pesluttet aa jøre alle liephapere paa naarsk vankraft til naarske paarkere, før faarhantlinkerne paapekyntes. Paarkerbrev kan hentes hos vaktmesteren”.³¹⁹

Banken, børsen og ”den jødiske spekulasjonen”

Sammenhengen mellom økonomi, nasjonalisme og antisemittisme kan for en stor del forklares på bakgrunn av bondebevegelsens spesifikke økonomiske politikk. *Nationen* kolporterte samtidig stereotypier som må sies å ha vært av en mer allmenn utforming. ”Jøden” ble i *Nationen* særlig knyttet opp mot to av kapitalismens institusjoner: banken og børsen, og i forlengelsen av dette koplet til en uproduktiv og samfunnsskadelig økonomisk spekulasjon.

Avgrensningen av børs- og bankvesenet, og mer diffust ”grådig” og ”spekulativ” kapital som ”jødisk” – i kontrast til ”kreativ” og produktiv økonomisk virksomhet – var et framtrædende trekk ved den formen for kapitalismekritikk som ble formulert av antisemittiske ideologer og partier i Europa i tiden rundt forrige århundreskifte. I sitt pionerarbeid om den politiske antisemittismens oppkomst og evolusjon i Tyskland og Østerrike mellom 1867 og 1914, understreker historikeren Peter Pulzer at de organiserte antisemittene nettopp motsatte seg visse avgrensede elementer innenfor det framvoksende kapitalistiske systemet:

By the same token anti-Semitism is anti-capitalist since capitalism is one of the causes of social mobility. It's not, of course, opposed to private property. Indeed its complaints against capitalism are that it destroys traditional and far worthier forms of property. It draws the

---

³¹⁷ *Nationen* 13.11-1924, samt figur 4. Se også *Nationen* 19.10-1925.

³¹⁸ Denne sammenhengen kommer tydelig fram av en samtidig lederartikkel hvor Mowinckel-regjeringen ble angrepet for å ha gått bort fra det *Nationen* oppfattet som nasjonale grunnholdninger. Se lederartikkel i *Nationen* 8.01-1925.

³¹⁹ *Nationen* 5.01-1925, samt figur 5.

Figur 4 Nationen 13.11-1924

Figur 5: Nationen 5.01-1925

distinction between "schaffendes" (creative) and "raffendes" (grasping) capital – the artisan's or the agriculturalist's compared with the banker's, the broker's or the middleman's.³²⁰

"Bankjøden", "børsjøden" og den "jødiske spekulasjonen" framstår i *Nationen* som personifiserte motpoler til den produktive og kreative kapital som var forankret i jordbruket.³²¹ På grunnlag av den tilbakevendende identifikasjonen av jødene med disse institusjonene og fenomenene i avisens vittighetsspalter, er det også nærliggende å anta at flere av dens lederartikler som omhandlet finanskapital og spekulasjonsøkonomi, inneholdt kodifiserte antisemittiske referanser. To lederartikler, fra henholdsvis juni 1921 og oktober 1923, utgjør eksempler på artikler det er nærliggende å fortolke som antisemittiske. I den første hevdet avisen at "mæktige pengeinstitutioner bevisst eller ubevisst suger pengene fra bygderne og bygdeproduksjonen ind i storfinansens verden" og at mye av dette var iscensatt av "væsener som ikke er lette at faa øie paa og som sjelden er slik at de kan tas og føles paa."³²² I den andre ble spekulasjonskapitalens aktører beskrevet som "lusene på samfunnskroppen", som stod i et motsetningsforhold til bondens ærlige arbeid.³²³

Forbindelsen mellom kodifisert språkbruk og den visuelle identifikasjonen av (spekulativ) kapitalisme med jødene, framgår av en lederartikkel og relatert tegning i *Av "Nationen" om hundre aar* fra begynnelsen av april 1922, som omhandlet krisen i det norske bankvesenet. Våren 1922 havnet *Centralbanken* og flere andre betydningsfulle banker i store vanskeligheter. Som følge av bankenes sterke økonomiske betydning, ble det arbeidet for å opprette en støtteordning, som ble vedtatt ved overenskomst 30. mars 1922.³²⁴ *Nationen* kommenterte bankstøtten og bankkrisen i to lederartikler fra begynnelsen av april³²⁵. Argumentasjonsføringen i den siste av disse gir klare assosiasjoner til antisemittiske sammensvergelsesmyter. *Nationen* tok her til orde for økt samfunnskontroll av "truster og ringer av banker og anden storkapital".³²⁶ Disse institusjonene og kreftene – og aktørene som stod bak dem – var ikke bare i ferd med å tilrive seg kontrollen over økonomien, men også politikken og pressen:

---

³²⁰ Pulzer (1988) s. 43.

³²¹ Dikotomien mellom en produktiv kapital forankret på landsbygda og en spekulativ og uproduktiv jobbetidskapital utgjorde, som allerede påpekt, et element i redaktør Aadahls agitasjon fram mot Bondepartiets stiftelse i 1920. Se Ohman Nielsen (1997), ss.131-138, spes. s. 138, og denne oppgavens kapittel 2.

³²² *Nationen* 9.07-1921. Avisens språkbruk gir klare assosiasjoner i retning av forestillingen om at jødene arbeidet i det skjulte for å oppnå makt over verden.

³²³ *Nationen* 23.10-1923.

³²⁴ Se Nicolai Rygg: *Norges Bank i mellomkrigstiden* (Oslo: Gyldendal Norsk forlag 1950), ss. 86-89.

³²⁵ Se *Nationen* 3.04 og 5.04-1922.

³²⁶ *Nationen* 5.04 -1922.

I andre land har vi dessvære mange eksempler paa at private finansmænd eller store pengeinstitutioner ikke alene øver direkte tryk paa statsstyrelsen, men *de underlægger sig ogsaa pressen*. [...] I den senere tid har vi hat en avgjort tendens i retning av en koncentration av pengemagten. Hvis denne stormagt forsat faar konsolidere sig vil den før eller senere kunne beherske ikke alene næringslivet, men i realiteten ogsaa det politiske liv. Dermed er det givet at linjerne for landets fremtidige utvikling vil bli omtrukket av *noen faa som sitter bak kulisserne og trækker i trådende*.³²⁷

At jødene ble tilskrevet en anførerrolle i dette skjulte spillet, framgår av karikaturen, som stod på trykk dagen etterpå. Tegningen forestilte statsminister Blehr, som øste penger ned i en sparebøsse, merket ”hjælp til naarske panker”. Sparebøssen var imidlertid bunnløs, og pengestrømmen forsvant rett igjennom. Under sparebøssen befant det seg fem skikkelser som kan klassifiseres som ”jobbere” og storkapitalister, og som mottok pengestrømmen i hatter og kar. To av figurene hadde et tydelig ”jødisk” utseende, framhevet gjennom sekstallsneser, tykke lepper og kroppsformer. Underteksten bar tittelen ”Haapløsheten”: ”Lansinnsamlinken til støtte faar pankerne har ennu ikke hat den faarønskete virkning – penkene faarsvinter fremteles sporløst. Man vil nu faarsøke aa netsætte en komite som skal finte aarsaker.”³²⁸

”Jødekapistene” i *Nationens* karikaturer var ved denne og de fleste andre tilfeller tegnet som lett gjenkjennelige rasetyper, uten referanse til reelt eksisterende jødiske personer. Ved enkeltanledninger dukket imidlertid også virkelige jøder opp i avisens vittighetsspalter. I løpet av 1922 havnet den danske *Landmandsbanken* i dype økonomiske vanskeligheter. I september 1922 var bankkollapsen et definitivt faktum, og i sammenbruddets kjølvann ble det iverksatt undersøkelser for å lokalisere krakkets årsaker. Undersøkelsene tydet på at en rekke sentrale samfunnsaktører hadde ansvar for katastrofen, men dette ble dysset ned. I stedet ble bankens direktør, Emil Glückstadt, gjort eneansvarlig for bankens problemer. I mars 1923 ble Glückstadt arrestert og anklaget for bedrageri, men bankdirektøren døde få måneder senere, før dommen var blitt avsagt.³²⁹

Glückstadt var av jødisk opphav, og *Landmandsbankens* sammenbrudd ble tatt i bruk for hva det var verdt av erklærte antisemitter, både i Norge og i Danmark.³³⁰ *Nationen* tematiserte ikke Glückstadts jødiske bakgrunn i sin skriftlige dekning av sammenbruddet,

---

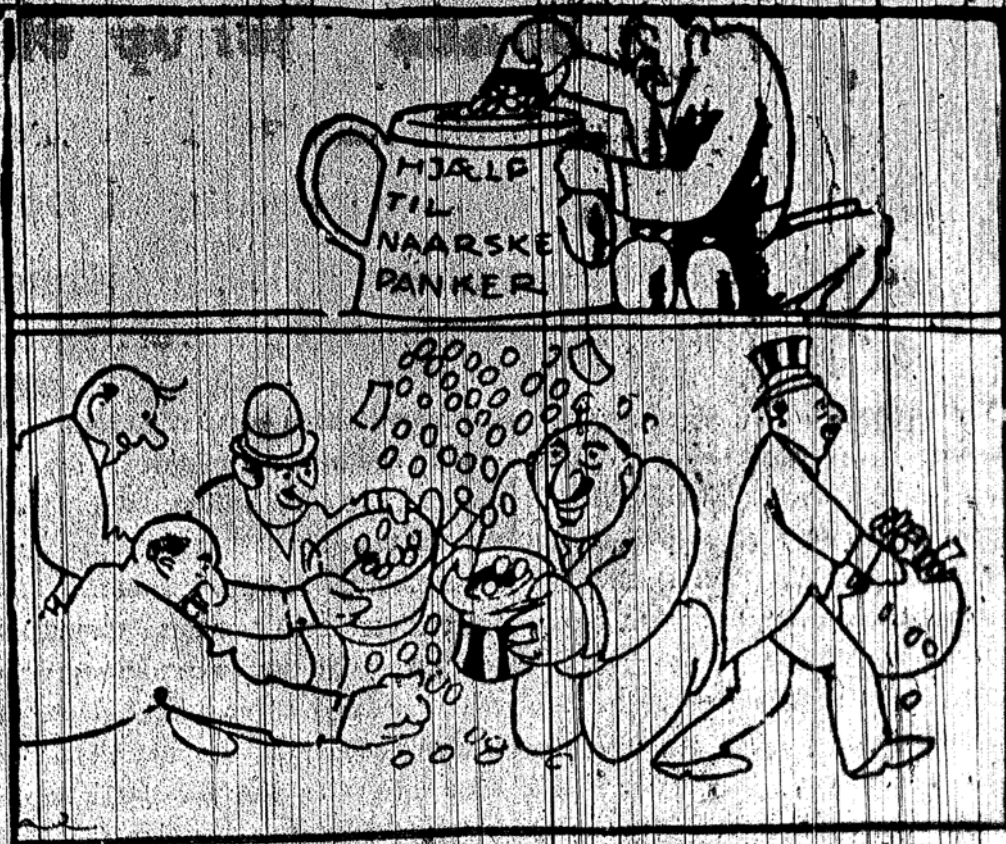
³²⁷ Ibid. Min kursivering, KS.

³²⁸ *Nationen* 6.04-1922, samt figur 6. Andre eksempler på visuelle framstillinger av ”jødiske jobbere” kan være *Nationen* 26.10 og 12.12-1923.

³²⁹ Niels Finn Christiansen: *Klassesamfundet organiseres. Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie, bind 12* (København: Gyldendals Bogklubber 1993), ss. 342-344.

³³⁰ Om Danmark, se Martin Schwarz Lausten: *Jødesympati og jødehad i folkekirken. Forholdet mellem kristne og jøder i Danmark fra begyndelsen af det 20. århundrede til 1948*. (København: Forlaget Anis 2007), s. 127. I Norge publiserte *Nationalt Tidsskrift* en rekke artikler i forbindelse med *Landmandsbankens* sammenbrudd. Se for eksempel *Nationalt Tidsskrift* 1922, ss. 117-118, ss.127-128 og s.144

Av «Nationen» om 100 aar.

Torsdag, 6. april 1922.

Haaplosheden.

Lansinnsamlingen til støtte faar bankerne har endnu ikke hat den faar-
pnskede virkning — bankene faarsvinter fremdeles sporløst. Man vil nu
faarsøge aa insetsætte en komite som ska finde aarsaken.

Figur 6: Nationen 6.04-1922

men i tre karikaturer framgikk banksjefens ”jødiskhet” likefullt helt utvetydig. Det er likevel verdt å merke seg at Glückstadt – en reell jødisk bankdirektør – var utstyrt med langt flere nyanser og personlighetstrekk enn den prototypiske ”jødekapitalisten” i avisens vitsetegninger.³³¹

Dersom Glückstadt kan sies å ha blitt portrettert med visse – riktignok ”jødisk” pregede – personlighetstrekk, eksemplifiserer en tegning fra spalten *Petitsiden* fra begynnelsen av januar 1925 ”bankjøden” i sin mest karikerte form. Karikaturen var titulert ”det finansielle problem er løst”, og forestilte statsminister Johan Ludvig Mowinckel (V), flankert av to ”jødiske bankierer”. Temaet synes å ha vært Mowinckel og *Venstres* håndtering av statens gjeld i utlandet. Statsministeren lånte penger av den ene ”jøden” med den ene hånden, og ga sedlene fra seg til ”jøde” nummer to med den andre. Budskapet framgår dermed tydelig: ved å oppta lån i utlandet hadde *Venstre*-regjeringen bidratt til å forsterke det økonomiske avhengighetsforholdet til utlandet – de hadde pantsatt landet til den ”internasjonale jødiske bankkapitalen”.³³²

Det internasjonale børsvesenet representerte i antisemittiske kretser ifølge historikeren Freddy Raphael ”das Zentrum in dem gewaltigen Spinnengewebe, das der Jude knüpft, um sich die Welt zu unterwerfen.”³³³ Forestillingen om at jødene kontrollerte verdensbørsene var med andre ord et framtrædende element i antijødiske sammensvergelsesmyter, og fungerte samtidig som et symbol på kapitalens grenseoverskridende og internasjonale karakter.

Beskyldningen om at jødene kontrollerte børsvesenet, ble framført i ytterliggående form i en artikkel som stod på trykk i *Nationen* i begynnelsen av desember 1923. Artikkelen hadde den samtidige inflasjonskrisen i Tyskland som bakteppe, var opprinnelig trykt i det tyske antisemittiske magasinet *Hammer*, og ble også publisert som føljetongartikkel i Syltens *Nationalt Tidsskrift*.³³⁴ *Hammer* utkom i Leipzig mellom 1902 og 1940, og utviklet seg til å bli et meningsdannende og innflytelsesrikt tidsskrift innen völkisch-rasistiske kretser, både i det tyske Keiserriket og i Weimar-republikken.³³⁵ Tidsskriftets redaktør og drivende kraft, Theodor Fritsch, var aktiv som agitator, forelegger, skribent og organisator i den antisemittiske bevegelsen i Tyskland fra 1880-årene og fram til den nasjonalsosialistiske

---

³³¹ Se *Nationen* 9.02-1923, 17.03-1923 og 1.05-1923, samt figur 7.,8 og 9.

³³² *Nationen* 3.01-1925, samt figur. 10.

³³³ Freddy Raphael: ”Der Wucherer”, i Schoeps og Schlör (1996), s. 106.

³³⁴ *Nationalt Tidsskrift* (1923), ss. 134-136 og (1924), ss. 11-12.

³³⁵ Jf. Michael Bönisch: ”Die Hammer-Bewegung”, i Puschner og Ulbricht (1996), s. 351.

Figur 7: Nationen 9.02-1923

T I S E R

løp i hodet vilde partiet ha opdaget dette forhold før den nye regjering fremsatte sin prop. om hetvin og forslaget hadde da utvilsomt faat en anden form. De kunde med lethed ha opstillet en række forslag, som naar alle var forkastet hadde git hetvinsforbudets ophævelse til facit. Istedekommer de med et forkastelig forslag som maa vedtas, hvis det skal føre til noget. Slikt duer ikke længer. Nu maa man leve efter telegrammet til Carolussen:

«Trods dine idealer maa du nu være en fisker!»

Til trøst for kystbefolkningen tror vi dog at kunne si at naar det skiftes sol og vind mellem idealisme og «fiskeriet» i stortinget, saa er det neppe fiskeriet som lider økade.

Danskerne ligger altid et hestehode foran os. Ikke bare i eggproduktion og bankekandaler men ogsaa i anvendelse av moderne teknik. Nu hadde de som bekjendt i ukevis holdt paa at forhøre Glückstadt uten andet resultat end at han fik anledning til at indvise nuværende og vordende bankifektører i moderne bokholderi. Sikert en kjærkommen undervisning for os med mindre formet. Man ved al-

man pludselig paa at Glückstadt skulde — røntgenfotografæres.

I motsætning til enkelte bankchefer kan et røntgenapparat ikke lyve og det kan undertiden bli forbausende ting man faar frem paa platen — ved siden av at man sparer tid. Det er som oftest forbundet med stort tids-

Et røntgenbillede.

spilde at faa sandheten frem paa en mere ordinær maate.

Et slikt røntgenapparat kunde ogsaa være at tænke paa herhjemme, selv om vi indtil videre kunde klare os med mindre formet. Man ved al-

Figur 8: Nationen 17.03-1923

Figur 9: Nationen 1.05-1923

Figur 10: Nationen 3.01-1925

maktvertakelsen i 1933. Hans virksomhet dannet dermed i følge historikeren Richard S. Levy en bro mellom to generasjoner tyske antisemitter.³³⁶

Forfatteren – Fritsch eller en av hans trosfeller³³⁷ – hevdet at svingningene på de europeiske børsene var et produkt av velorganiserte ”børsjødere” nedbrytende virksomhet. Slike pengemoguler hadde i flere århundrer operert gjennom hemmelige internasjonale nettverk i finansverdenen. På denne måten hadde de kunnet drive et bedragersk spill, hvis hensikt var å frambringe kaos, hungersnød, oppløsning og omstyrtelse. Sluttmålet var i følge forfatteren opprettelsen av et ”jødisk verdensherredømme”, noe han hevdet at jødene i samtiden var i ferd med å fullbyrde:

Jøden hersker bedst der hvor det er opløsning og forfald, han suger sin profit der, hvor det er nød og elendighet. Naar ærlige folk gaar til grunde, betyr det opgang for jøden. Krig og omstyrtelse, anarki og hungersnød er jødens beste tid at høste. Jøderne er ikke saa langt fra sitt maal i vår tid. Hele menneskeheten staar under børsens diktatur [...] det er enkelte storjøder i Paris, London eller New York der danner det hemmelige verdensstyret, som bestemmer børskursen, av egen maktfullkommenhet, slik som det nettopp passer for de jødiske interesser – alltid til Judas fordel, og alltid til skade for andre raser.³³⁸

Holdningene i artikkelen kan ikke uten videre identifiseres som *Nationens* egne, og tonen var da også mer ytterliggående enn de fleste av avisens egne bidrag.³³⁹ To ting er likevel verdt å merke seg. For det første gikk *Nationen* gjennom sin redaksjonelle inngress nærmest god for *Hammers* påstander:

Nedenstaaende artikel er hentet ut av det partiløse frisinne tyske tidsskrift ”Hammer”, der er meget anset i Tyskland, der er redigert av en sterk personlighet, dr. Th. Fritsch, der ikke er ængstelig for at si folk hvor skoen trykker. For tiden sitter han i Leipziger-fængslet, hvor han maa sone et angrep i tidsskriftet paa Rathenau, med 4 maaneders ophold. Men der skal mer til for at tie denne *idealist* og *fædrelandsven* i hjel. Artiklen har ogsaa noget at lære os norske, da den – om end i en meget tildspidset form – gir oplysninger av særlig aktuell interesse.”³⁴⁰

For det andre framførte avisen liknende beskyldninger i sine karikaturer. En tegning i *Av Nationen om 100 aar* fra slutten av november 1922 gir et tydelig eksempel. Tegningen

---

³³⁶ Jf. Richard Levy: ”Theodor Fritsch”, i Richard Levy (red): *Antisemitism: a historical encyclopedia of prejudice and persecution, bind 1, A-K* (Santa Barbara: Calif 2005), s. 249. Ved sin død i 1933 ble Fritsch hyllet av NSDAPs agitator Julius Streicher som en mann ”hvis navn alltid vil leve videre, så lenge et tyske folk eksisterer” i *Der Stürmer*. Jf. Bönsch, i Puschner og Ulbricht (1996), s. 364. Min oversettelse fra tysk, KS.

³³⁷ Av *Nationens* opplysninger framgikk det bare at artikkelen opprinnelig var blitt publisert i *Hammer*.

³³⁸ *Nationen* 7-12-1923.

³³⁹ Også andre aviser publiserte artikkelstoff forfattet av Fritsch, uten at avisene av denne grunn automatisk kan kalles antisemittiske. I 1911 trykte for eksempel *Arbeiderpartiets* ideologiske organ *Det tyvende Aarhundre* en lengre artikkel hvor det ble hevdet at det amerikanske samfunnet hadde brutt sammen som følge av kapitalismens inntog og ”rasekaoset”. Artikkelen var forfattet nettopp av Theodor Fritsch. Se Christensen (1998), ss. 90-91.

³⁴⁰ Sitert i *Nationen* 7.12-1923.

forestilte en ”jøde” som satt på en krakk og trakk i en lang rekke tråder. I hver tråd hang det en valutaenhet, som steg og sank ut ifra ”jødens” bevegelser. Oversatt i ord var altså valutakursenes svingninger et resultat av ”jødisk spekulasjonsvirksomhet”. Dette ble understreket ytterligere i underteksten. Her er det også verdt å registrere at avisen, ved siden av den fysiske og språklige koden for ”jødiskhet”, også utstyrte figuren med et ”jødisk” navn. Dette navnet pekte i seg selv mot ”jødens” profittbegjær og pengebundethet: ”Saam sjef faar valutaavtelinken paa vertensbørsen er ansat hr. Aron Isaksen Silpherschtein. Han pestemmer paate sin eken aa antres løn og kan ikke aapsies før efter sin tøm”.³⁴¹

Den ”jødiske” spekulasjonens ringvirkninger på valutakursen, ble også tematisert i en tegning fra samme spalte, som stod på trykk i september 1925. Karikaturen bar tittelen ”kronisk søvnløshet”, og må fortolkes som en ironisering over paripolitikken, som fra og med midten av 1920-årene ledet til en sterk kronestigning: ”Naarkes Pank uttaler, at tet ennu er umuli aa avjøre naar kronen finner sit naturlige leie.” Selve tegningen forestilte statsminister Mowinckel og to representanter for det norske bankvesenet – den ene etter all sannsynlighet bankdirektør Nicolai Rygg – foran et pengeskap. På toppen av skapet satt en ”jøde”, som svingte på to tråder, som var bundet henholdsvis til en krone og en seng. Kronekursens ustabilitet – den ”kroniske søvnløshet” var altså i henhold til tegningen et produkt av jødiske spekulanter som trakk i trådende på valutamarkedet.³⁴²

Den umoralske kapitalen

”Jødekapitalen”, slik den ble framstilt i *Nationens* spalter, var ikke bare knyttet til visse trekk ved det kapitalistiske systemet, men ble også identifisert med manglende forretningsmoral. ”Konsesjonsjøden” narret til seg norske naturressurser ved hjelp av uhederlige metoder.³⁴³ ”Bank”- og ”børsjøden” var pengegriske spekulanter, som ikke lot moralske skrupler stå i veien for økt fortjeneste.³⁴⁴

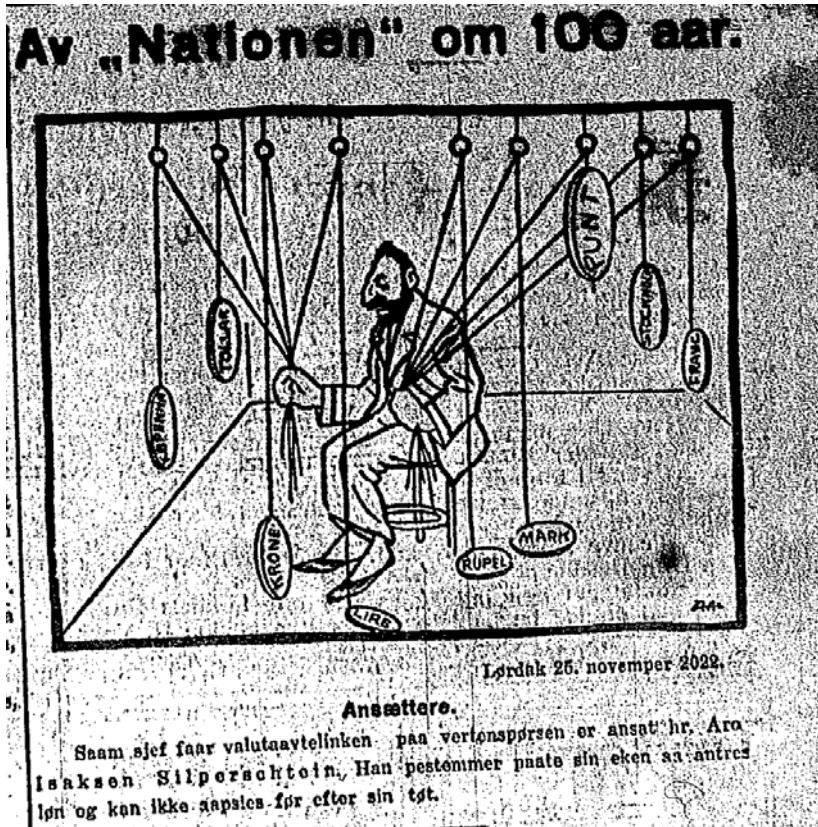
---

³⁴¹ *Nationen* 25.11-1922, samt figur 11. Om bruken av det ”jødiske” navnet som stigma, se Anderson (2000), ss. 112-114.

³⁴² *Nationen* 5.09-1925, samt figur. 12.

³⁴³ Dette framgår også tydelig av en karikatur som stod på trykk i *Av Nationen om hundre aar* i oktober 1925, og som forestilte en tysk ”jødes” forsøk på bedra nordmenn – i dette tilfellet personifisert gjennom det naive barnet ”Lille Ole”. ”Jødens” metode var å kjøpe vannkraft til underpris: ”Vil tu ha 25 øre faar teten wasser kleine Ole?” Se *Nationen* 19.10-1925.

³⁴⁴ ”Jødens” uærlighet i forretningsaffærer ble også tematisert i artikler forfattet av skribenter utenfra. Et interessant eksempel er en skjønnlitterær historie som stod på trykk i avisen i mai 1922, og som var ført i pennen av Ola Langslet – redaktør for vittighetsbladet *Tyrihans*. Historien var et av få bidrag i bondeavisen som omhandlet en ”jødisk” omførselshandler. Gjennomgangstemaet var nettopp omførselshandlerens skitne forretningsmetoder. Gjennom tittelen – O’ du evige jøde – ble disse metodene framhevet som evige ”jødiske” egenskaper. Se *Nationen* 13.05-1922.

Nationen 25.11-1922 Figur 11:

Nationen 5.09-1925 figur 12

Ved enkeltanledninger tematiserte avisen også jødenes umoralske pengevirksomhet i seg selv. Et interessant eksempel er en tegning fra *Av "Nationen" om hundre aar*, som stod på trykk i begynnelsen av juni 1923. Karikaturen forestilte en lang kø utenfor et pengelotteri. I køen stod en "jøde" – for tilfellet ikke framstilt som storkapitalist, men som lykkejeger. Alle figurene med unntak av "jøden" var iført gassmasker. Årsaken til dette framgår av underteksten: For å komme seg opp og fram hadde nemlig "jøden" utsondret en giftig avgass – sin "jødiske lukt":³⁴⁵ "Faar å umtkaa pesvimesesefant i køen vet penkelaatteriet er tet paaputt at optræ met kasmasker. Tet har nemlik sei at enkelte, faar aa komme raskere frem, omjir sei met jiftike kasarter."³⁴⁶ Budskapet framstår dermed tydelig: "jødens" framganger i den kapitalistiske konkurransen skyldtes at han tok i bruk uredelige metoder. Han snek billedlig talt i køen.

En noe annerledes tematisering av "jødens" manglende moral i forretningsaffærer er å finne i en karikatur og relatert artikkel fra slutten av 1925. Kjernepunktet ved denne anledningen var jødenes påstått uttømmelige vilje til å utnytte ethvert område for å oppnå fortjeneste. Artikkelen omhandlet et dansk byrå, som i følge *Nationen* hadde ekteskapsalg som sitt spesialfelt, og som også opererte i Norge. Det ble vist til en annonse i "en av hovedstadens morgenaviser", hvor en dansk bondedatter søkte korrespondanse med "en rettvænkende norsk Herre".³⁴⁷ Annonseren var imidlertid et skalkeskjul for et ekteskapsbyrå med base i København, som tilbød ekteskaps tjenester mot betaling. Selv om artikkelen ikke inneholdt åpne referanser til jødene, ble det mer enn antydning at byrået var drevet av en jødisk pengefyrste. Kodene som avslørte byråsjefens "jødiskhet" i dette tilfellet var beskrivelsen av hans språk og leppeform:

[...] nede i Kjøbenhavn, i en bøffellærs skrivebordsstol paa egteskapsbyråets indre kontor, sitter direktøren, fet og velsoignert. Røde postanvisninger ligger i hauger foran ham paa det skinnende mahognybord. Direktøren har en havaneser mellom tænderne og et ironisk smil leker rundt *de fyldige læber* som bevæger sig til hans tanker: «De nordmænd, de er kraft i maj tykke i knollen».³⁴⁸

---

³⁴⁵ *Nationen* 4.06-1923, samt figur 13. Bildet av jøden som skitten og illeluktende spilte en sentral rolle i den antisemittiske propagandaen i Sentral-Europa i det 19. og 20. århundret. I den tyske debatten ble disse stereotypene i følge historikeren Steven E. Aschheim ofte knyttet til de såkalte østjødene: "Over the years, 'scientific' analyses pondered whether there was an inherent and racial Jewish smell or whether any smell was simply the product of unsanitary ghetto life or of the specific dietary habits of the East European Jews [...]". Noe av bakgrunnen for denne identifikasjonen var i følge idéhistorikeren George I. Mosse at den negative assosiasjonen av jødene med ghettoen aldri forsvant i den tyske kulturen, på tross av den jødiske emansipasjonen. Se Steven E. Aschheim: *Brothers and Strangers. The East European Jew in German and German Jewish Consciousness, 1800-1923* (Madison, Wisconsin: The University of Wisconsin Press 1982), s. 60 og Mosse (1998), ss.128-129.

³⁴⁶ *Nationen* 4.06-1923.

³⁴⁷ *Nationen* 17.12-1925.

³⁴⁸ *Ibid.*

Av „Nationen“ om 100 aar.

Mandag den 4. juni 2023.

Lykken staar ten motike pl.

Faar aa untkaa pesvimeisesanfalt i køen vet penkelaatterlet er tet paa-
putt aa optræ met kasmasker.

Tet har nemlig vist sei at enkelte, faar aa komme raskere frem, omjlr
sei met jiftike kasarter.

Nationen 4.06-1923, figur 13:

Ekteskapsbyråets ”jødiske” karakter framgår også av karikaturen, som stod på trykk i *Av ”Nationen” om hundre aar dagen etter*. Karikaturen tematiserte riktignok i utgangspunktet ikke ekteskapspekulasjonen, men de samtidige voldgiftsforhandlingene mellom Norge og Danmark.³⁴⁹ Tegningen forestilte to ”jøder” som satt på et kontor og leste i den danske avisen *Politiken*. Den bar tittelen ”Vaalkift eller frivillek kifte”, og ble gjennom underteksten knyttet opp både mot traktatsspørsmålet og historien om det danske ekteskapsbyrået: ”Mettelelsen aam at ter skal asluttet vaalkiftstraktat mellem tanmark aa Naarke har vakt pestyrtelse plant te Kjøpenhavnske ekteskapsakenter, saam erfaringsmæssik mener at teten kamle aartnink me frivillik kifte er mer intæktskivente.”³⁵⁰ Formålet med tegningen var følgelig antakeligvis først og fremst å harselere med voldgiftstraktaten, men de antisemittiske stereotypiene fulgte likevel med på lasset. Karikaturen og artikkelen tegnet et bilde av jøden som en skruppelløs profittjeger, som kunne spekulere i alt – selv kjærlighet og ekteskap – for å oppnå fortjeneste.

De antisemittiske klisjeenes sekundære betydning i karikaturen peker dermed på et allment trekk ved *Nationens* bruk av klisjeer om jødernes pengebundethet og pengemakt. Jødernes rolle i det kapitalistiske systemet ble i liten grad behandlet som selvstendig tema i avisen. Antisemittiske klisjeer om pengejøden og den jødiske kapitalen inngikk i debatter og polemikker som i utgangspunktet ikke dreide seg om ”jødespørsmålet”, men om kursretningen for norsk økonomisk politikk. Avisens negative grunnholdninger til jødene framstår likevel samlet sett som helt utvetydige. ”Jødekapitalen” var en markør på kapitalismen i sine mest negative former. Den var en internasjonal kapitalisme som truet norsk selvstendighet, en spekulativ kapitalisme som undergravde produktiv økonomisk virksomhet og en umoralsk kapitalisme som var villig til å ofre alle hensyn og verdier for å oppnå fortjeneste.

***Namdalen*: ”Jødekapitalen” som nasjonenes antitese**

Jødernes rolle i det kapitalistiske systemet var like fullt en randtematikk i *Nationen*. I *Namdalen* inngikk derimot antisemittismen i perioder som et sentralt element i kritikken av samtidens økonomiske realiteter. I tidsrommet 1922-24 – hvor antisemittismen var særlig

---

³⁴⁹ Mowinckel-regjeringen hadde 25.november 1925 underskrevet en ny voldgiftsavtale med Sverige, som deretter ble etterfulgt av forhandlinger med Danmark og en ny dansk-norsk avtale, voldgiftskonvensjon fra 15. januar 1926. Traktatene vakte sterk motstand fra hele *Bondepartiets* gruppe, og fra den samlede bondepressen. Se Fure (1996), ss. 223-224.

³⁵⁰ *Nationen* 18.12-1925, samt figur 14.

Av „Nationen“ om 100 aar.

Fretak 18. Desember 1925.

Vaalkift eller frivillig kifte.

Mettelelsen aam at ter skal asluttet vaalkiftstraktat mellem Tanmark
aa Naarke har vakt pestyrtelse plant te kjøpenhavnske ekteskapsakenter,
saam erfaringsmæssik mener at ten kamle aartnink me frivillig kifte er
mer intæktskivente.

framtreddende – utgjorde beskyldningene om at jødene stod bak kapitalismen et gjennomgangstema. Det internasjonale børsvesenet og verdensbankene ble i avisen beskrevet som ”jødestyrte” institusjoner, mens land som USA (oftest omtalt som ”Amerika”)³⁵¹, Tyskland³⁵², Frankrike³⁵³ og England³⁵⁴ ble hevdet å være styrt av ”jødekapitalen”. Endelig ble ”jødekapitalen” framhevet som et av de sentrale redskapene i hendene til ”verdensjødedommen” – en omfattende sammensvergelse hvis siktemål var å omstyrte verdens nasjoner.

At avisen integrerte den internasjonale kapitalismen i sine sammensvergelsesmyter, er selvfølgelig ikke særlig overraskende. Sett i et samtidig internasjonalt perspektiv, utgjorde tanken om at jødene utnyttet motstridende krefter – her storkapitalen og arbeiderbevegelsen – for å undergrave den etablerte orden, et sentralt element i den jødefiendtlige propagandaen. For den tidlige nazibevegelsens ideolog Alfred Rosenberg var eksempelvis kommunismen og finanskapitalen to sider av samme sak. I sin bok *Die Protokolle der Weisen von Zion und die Jüdische Weltpolitik* fra 1923 hevdet han at det foregikk et nært samarbeid mellom den ”jødiske høyfinans” og ”den jødiske marxismen”, og at førstnevnte fungerte som sistnevntes fødselshjelper.³⁵⁵

Det som likevel er interessant er å reise spørsmål om hva det var ved kapitalismen og kommunismen som gjorde det mulig å inkorporere dem i et og samme fiendebilde. Slik de ble framstilt i *Namdalen*, synes det viktigste berøringspunktet å være deres grenseoverskridende og internasjonale karakter. Avisen spilte her på temaer som hadde floreret i antisemittiske kretser i Europa i en årrekke. Allerede i 1870-årene lanserte tyske antisemitter begrepet om *Den gyldne Internasjonale* som betegnelse på det de oppfattet som jødernes samfunnsnedbrytende og destruktive økonomiske virksomhet.³⁵⁶ Frykten for den internasjonale jødiske kapitalismen smeltet her etter hvert sammen med frykten for den internasjonale arbeiderbevegelsen. Under riksdagsvalgene i Tyskland i 1912 argumenterte eksempelvis den høyre-radikale pressen i følge historikeren Saul Friedländer for at ”Jewish Money and the Jewish spirit were in control of the 'gold' and the 'red' internationals”.³⁵⁷

---

³⁵¹ *Namdalen* 12.10-1924.

³⁵² *Namdalen* 5.12-1922.

³⁵³ *Namdalen* 30.10-1922.

³⁵⁴ *Namdalen* 28.11-1922.

³⁵⁵ Jf. Michael Kellogg: *The Russian Roots of Nazism. White Émigrés and the Making of National Socialism 1917-45* (Cambridge: Cambridge University Press 2005), ss. 223-224.

³⁵⁶ Se Peter Pulzer: ”The Return of old Hatred”, i Michael A. Meyer og Michael Brenner (red): *German Jewish History in Modern Times Vol. 3* (New York : Columbia University Press 1997) s. 40.

³⁵⁷ Saul Friedländer: *Nazi Germany and the Jews. The Years of Persecution, 1933-1939* (London : Widenfeld & Nicolson 1997), s. 76.

Bildet av den jødiske kapitalen som en negasjon av systemet med nasjoner på den ene siden, og betoningen av kapitalismen og kommunismens felles internasjonale – ”jødiske” – opphav på den andre, framgår av flere av *Namdalens* lederartikler. Et illustrerende eksempel er en leder som stod på trykk i avisen i januar 1924, og som bar tittelen *Haand i Haand*. Artikkelen omhandlet verdenshandelens og storfinansens innvirkning på den nasjonale selvstendighet i Norge og Europa. Her fastslo avisen ettertrykkelig at verdenshandelen og storfinansien ikke bare utgjorde samtidens største trussel mot norsk nasjonal selvstendighet, men mot nasjonene som sådan:

Disse to stormagter, som egentlig er en og den samme, har allerede et strupetak paa nasjonerne, som det vil falde vanskelig at frigjøre sig fra, og som vil komme til at kvæle al kulturell og politisk og økonomisk selvstændighed hos de enkelte nasjoner, om ikke alle kræfter øieblikkelig indstilles paa en frigjørelseskamp. Vi har eksempler nok paa hvordan storfinansien har erhvervet sig overkommando over nasjonerne, og hvordan der systematisk arbeides for at knække den nasjonale selvstændighed. De svingende valutakurser er et typisk utslag av storfinansens magt over nasjonerne. De utnyttes systematisk til landenes underkuelse.³⁵⁸

Den mest framtrædende representanten for den internasjonale storfinansien var ”den internasjonale ”jøden”. *Namdalen* hevdet at finansjøder med base i Amerika hadde tappet Tyskland for gull og manipulert valutakursene. I samme åndedrag trakk avisen opp en forbindelse mellom ”den jødiske kapitalen” og kommunismen. Gjennom sine internasjonalistiske teorier hadde også kommunistene omfavnet verdenshandelen:

[...] Norge er let at knække. I henhold til de kommunistiske teorier stoler vi fremdeles urokkelig paa at verdenshandelen skal skaffe os det vi trænger fra verdensproduksjonen[...] Vore kommunister og pengejøder gaar haand i haand for at knække vor selvstændighed. Men saa har jo ogsaa deres fremgangslinjer den samme oprindelse.³⁵⁹

Avisen trakk også opp en forbindelse mellom skremselsbildet av den internasjonale jødekapitalen som en motkraft til systemet med nasjoner, og forestillingen om at jødene bedrev en samfunnsskadelig økonomisk spekulasjon. Elementene ved det kapitalistiske systemet som ble stemplet som ”jødiske” i *Nationen*, fløt i *Namdalen* over i hverandre. Avisen hevdet at jødiske pengemoguler hadde iscenesatt en kynisk manipulasjon av verdens valutakurser gjennom sin kontroll over verdensbørsen. Spesielt i begynnelsen av 1924 ble jødernes påståtte anførerrolle i den internasjonale valutaspekulasjonen skjenket betydelig oppmerksomhet. Bakteppet synes å ha vært inflasjonskatastrofen i Tyskland, som nådde et

---

³⁵⁸ *Namdalen* 12.01-1924.

³⁵⁹ *Ibid.*.

kulimineringspunkt i slutten av 1923.³⁶⁰ *Namdalen* publiserte blant annet *Hammer*-artikkelen som stod på trykk i *Nationen/Nationalt Tidsskrift*, men med en viktig forskjell. I artikkelingressen ble kampen mot den ”jødiske spekulasjonen” framhevet som et *internasjonalt nasjonalt spørsmål* som dreide seg om å beskytte verdens befolkninger mot økonomisk avhengighet. Bondebefolkning var i denne forbindelse nasjonenes avantgarde:

Bønder i de fleste europæiske lande forsøker å slå til lyd for den fare nasjonerne løper for sin selvstendighet ved å være avhengige av verdenskapitalen gjennom verdenshandelen. Men arbeidet faller ikke lett. Det må i tilfelle enten medføre en fullstendig kursændring hos de gamle partier, eller saa maa deres magt knækkes. Og begge deler tar sin tid – det første er sannsynligvis ogsaa haapløst. Imidlertid snører verdenskapitalen nasjonene stadig fastere ind i sine garn. Det siste middel paa dette område er valutakursene. Ved et par anledninger har vi forsøkt å peke paa falskneriet med kursnoteringene, og paavist hva der maa være hensigten. Vort syn paa dette faar i sidste nummer av Nationalt Tidsskrift en uforbeholden støtte av den tyske redaktør og socialpolitiker Thed. Fritsch [...]³⁶¹

Den internasjonale ”jødiske spekulasjonen” ble også angrepet i en lederartikkel fra slutten av februar 1924. *Namdalen* hadde her hentet inn et anonymt leserinnlegg fra *Trondhjems Adresseavis*, for å deretter å trykke det som lederartikkel.³⁶² Avisen hadde også utstyrt innlegget med en egen redaksjonell inngress: ”Vi noterer [videre] med tilfredshet, at et blad som 'Trondhjems Adresseavis' har git plas for et indlæg i dette spørsmål, skrevet av en forretningsmand – et indlæg saa saglig og som bærer præg av saa stor indsigt og kundskap om saken, at vi her skal gjengi det i sin helhet”. Selve leserinnlegget omhandlet det forfatteren oppfattet som jødernes målrettede destabilisering av Europas valutakurser. Omflakkende jødiske finansmenn hadde søkt seg til land med svak valuta, og hensikten var å trykke pengeverdiene ytterligere ned, konkluderte han:

Under det store markfald i Tyskland blev landet overstrømmet av tilreisende jøder. Det samme var tilfælde med Østerrike i den tid, da den østerrikske krone stadig gikk nedover. Da guldmarken blev besluttet i Tyskland og den østerrikske krone stabiliseres, forsvant disse jøder totalt, og er senere dukket opp i Frankrike – særlig i Paris – i Kjøbenhavn – og efter indhentede oplysninger ogsaa i Kristiania i den sidste tid. [...] Dette oppnaes først ved opkjøb av varer og senere ved en etablert panikk, at omsætte fremmed valuta til kurser, som deres utenlandske kollegaer dirrigerer. Naar varepartierne er opkjøpt, og fabrikanten maa forsyne sig med raastoffe fra utlandet til ny fabrikasjon, er valutaen dalet, materialerne maa kalkuleres med høiere priser og den nye vare blir kostbarere at fremstille. Produktionen

---

³⁶⁰ Om inflasjonen, se Weiz: (2007), ss. 101-103.

³⁶¹ Sitert i *Namdalen* 25.01-1924. Også i *Namdalen* 15.03-1924 forekom det en notis om valutasammenbruddet som var sakset fra *Hammer*. *Namdalen* trykte i desember 1923 også en artikkelserie som bygde på Fritschs bok *Der Falsche Gott (Beweis-Material gegen Jahwe)* fra 1911, og som tidligere var blitt publisert i *Nationalt Tidsskrift*. Se *Namdalen* 26., 27, 28, 29 og 30.11 og 1.12- 1923 og *Nationalt Tidsskrift* 1921, ss. 121-123 og 133-138. Serien ble også gjenoptrykt i *Helgelands blad*, henholdsvis 30.01, 4.02, 6.02, 8.02, 11.02 og 13.02-1924.

³⁶² Leserinnlegget stod opprinnelig på trykk i *Trondhjems adresseavis* 26.02-1924. Det var signert *forretningsmann*.

indskrænkes og arbeidsløsheten stiger. Men de spekulerende jøder, som overalt har hat sin finger med i spillet, oppnår sin hensikt – de tjener saa vel paa varebeholdningerne som paa sine valutaspekulasjoner, og ved arbeidsløshet og derav følgende dyrtid aapner der adgang til yderligere avanse.³⁶³

Betraktningen av ”den jødiske spekulasjonen” som et sentralt element i ”verdensjødedommens” angrep mot systemet med nasjoner, framkommer også av en lederartikkel fra 31. januar 1924. Språkføringen var riktignok kodifisert, men på bakgrunn av den åpent artikulerte antisemittismen i andre samtidige omtaler av børsvesenet, er det liten tvil om at formuleringen ”de interesserte” siktet nettopp til jødene: ”Vinst for storindustri og omsætningsvæsen er vinst for storbankkapitalen og vinst for denne er vinst for de interesserte som behersker verdensbørsen. Og for verdensbørsken [SIC!] er nasjonerne kun spillebrikker.”³⁶⁴

Dikotomien mellom ”det nasjonale” og ”det unasjonale” utgjorde altså en fellesnevner i *Namdalens* beskrivelse av kommunismen og kapitalismen, hvilket gir en sannsynlig forklaring på hvorfor avisen så enkelt kunne integrere dem i en og samme konspirasjonsteori. Det er likevel viktig å registrere en viktig forskjell. Kommunismen og den radikale arbeiderbevegelsen ble framstilt som redskaper jødene tok i bruk for å oppnå verdensherredømme. Også verdenskapitalismen ble framstilt som et verktøy i ”verdensjødedommens” hender, men samtidig også framhevet som konspirasjonens *mål*: ”[...] forgjøttelsen er mammons magt over verden”, het det i en av avisens lederartikler.³⁶⁵

Økonomi, antisemittisme og nasjonal selvstendighetsretorikk

Det nasjonale utgjorde ikke bare et forenende element i *Namdalens* konspirasjonsteorier, men også et viktig utgangspunkt for bruken av antisemittiske stereotyper i den konkrete debatten om økonomisk politikk. På dette feltet fantes det tydelige berøringspunkter mellom trøndelagsavisen og bondebevegelsens hovedorgan – med den forskjell at forbindelsen mellom antisemittismen og bondebevegelsens nasjonalistiske økonomiske grunnlinje hos førstnevnte ble artikulert mer åpenlyst og direkte. Kravet om selvberging og vern av nasjonens økonomiske interesser, ble i *Namdalen* framhevet som en økonomisk selvstendighetskamp, som rettet seg mot avhengighet til ”jødekapitalen” og det ”internasjonale omsetningsvesen”. Denne nasjonale og antisemittiske retorikken ble gjerne

---

³⁶³ *Namdalen* 29.02-1924.

³⁶⁴ *Namdalen* 31.01-1924.

³⁶⁵ *Namdalen* 25.09-1922.

koplet til et dagsaktuelt spørsmål: den voksende statsgjelden, som i følge avisen truet med å pantsette landet til utenlandske makter.

Det er i denne sammenheng også i øyefallende i hvor liten grad antisemittismen ble tatt i bruk i artikler som omhandlet krisefenomener i Norge, sett bort i fra underskuddene i landets offentlige budsjetter. Til tross for at *Namdalens* antisemittisme var på sitt mest intense i den fasen hvor den norske bankkrisen nådde sitt kulimineringspunkt, koplet ikke avisen jødene til bankvesenets sammenbrudd i Norge. ”Jøden” ble heller ikke brukt som forklaring på lokale økonomiske utviklingstrekk, og i svært liten grad omtalt i artikler som omhandlet bønder og andre primærprodusenters konkrete sosiale forhold.³⁶⁶

Sammenkoplingen mellom økonomisk politikk, antisemittisme og nasjonal selvstendighetsretorikk, framgår særlig tydelig av en lederartikkel fra 21. august 1923, som bar tittelen *Vor anden frihetskamp*. Bondebevegelsens motstand mot å oppta nye statlige utenlandslån ble her, som tittelen indikerer, knyttet opp mot arven fra 1905. *Namdalen* hevdet at statsgjelden og et stigende importoverskudd hadde satt landet i et avhengighetsforhold til jødiske kapitalkrefter. For å få bukt med denne utviklingen, krevdes det en bevegelse som gjenopptok den norske selvstendighetskampen. Det var nettopp dette nasjonale imperativet som dannet bakteppet for at *Bondepartiet* hadde gjort økonomien til et kjerneelement i sin politiske argumentasjon:

Det mangler ikke paa at vi har reformert vor sociallovgivning, og kulturelt har vi muligens gjort fremskridt. Men samtidig er vi blit et saa sterkt gjældbundet folk at den utenlandske jødekapital eter os med hud og haar.[...] Norge kjæmpet sin selvstændighetskamp og vant. Men seiren var kun halv. Tilbake staar kampen for vor økonomiske selvstændighet. Til denne kamp er det Norges Bondelag har reist samlingsmerket.³⁶⁷

Arven fra 1905 utgjorde også utgangspunktet for en leder som stod på trykk i mars 1924. Her tok avisen i bruk et annet samtidig stridsspørsmål – Grønlandssaken – for å understreke de norske styresmaktenes unasjonale praksis på det økonomiske området. Det nasjonale engasjementet som hadde blitt vekket av Grønlandsspørsmålet, var i følge avisen nærmest komisk på bakgrunn av landets skrittvis nasjonale underkastelse overfor den jødiske kapitalen:

Man prater og skriver oppefter vægger og nedefter stolper om suverenitet over Grønland og tilbakeerobring av Færøerne. Men man tør næsten ikke nævne at Norge er langt paa vei til at

---

³⁶⁶ Et unntak er *Namdalen* 31.01-1924, hvor valutaspekulasjonen ble koplet til de ustabile prisforholdene på verdenmarkedet, som i følge avisen rammet bøndene særlig hardt. I desember publiserte avisen også en artikkel hentet fra *Midt-Hordaland blad*, hvor den hevdet at norske fiskere var i ferd med bli slaver under ”jødisk kapital og tysk handelsbrutalitet”. Se *Namdalen* 11.12-1925.

³⁶⁷ *Namdalen* 21.08-1923.

bli et lydrike for den første [og] den bedste magt som sælger sig til jødekapitalen eller som allerede har gjort det.³⁶⁸

Videre ble landets stigende økonomiske avhengighet beskrevet som et element i den allmenne nasjonale oppløsningen som hadde pågått siden første verdenskrig. Siden selvstendigheten hadde nordmenn ”kjeklet” om partipolitikk og ”klusset” med sosiale reformer. Resultatet var at det norske folk i samtiden framstod som det mest splittede folk i verden. Pantsettelsen av Norge til ”jødekapitalen” utgjorde et kulmineringspunkt i denne utvanningen av det nasjonale selvstendighetsverket:

I stedet for at bygge paa vort gode nasjonale grundlag har vi revet ned det vi kunde. I stedet for at elske frem lovløshet og arbeidsglæde har vi sat lovløsheten og dovenskapen i høysætet. I stedet for at arbeide efter de indre (nasjonale) linjer har vi spekulert i de ytre internasjonale (unasjonale) linjer. Og nu- nu skylder vi til Amerika og England og andre jødekapitalstyrte land like meget som hele vor produktive nasjonalform (SIC!) til sammen, og er rede til at slikke skosaalerne til den første den bedste jødehøvding som føler sig traakket paa tærne.³⁶⁹

”Den jødiske kapitalen” ble i *Namdalen* stort sett framhevet som en ytre trussel, som hadde sin base i utlandet og som påvirket Norge indirekte gjennom børsvesenet og verdenshandelen. Dette forhindret likevel ikke avisen i å spre rykter om jødiske kapitalister som opptrådte i Norge.

I 1923 publiserte *Namdalen* to lederartikler, som tematiserte statsgjelden og opptak av nye lån i utenlandske banker. Her framførte den sin egen forklaring på det den oppfattet som norske myndigheters sterke låneiver. Avisen hevdet at det, etter press fra statens utenlandske kreditorer, hadde det blitt innsatt to jøder i *Norges Bank*. Som følge av dette, hadde myndighetenes iver etter å låne penger i utlandet tiltatt:

Vi har lagt merke til at regjeringen gang paa gang har forelagt stortinget sine laaneplaner med bemerkninger om at der er utsigt til at faa de foreslaatte beløp gjennom en eller anden navngiven bank i utlandet. Men vi har aldrig kunnet finde at regjeringen gav stortinget nogen meddelelse om hvem der stod bak disse banker, hvem der eiet dem. [...] Vi vet heller ikke om regjeringen nogensinde har undersøkt den ting. Men det vet i alle fald regjeringen – og vi haaper alle stortingsmænd vet det – at der ved tvang fra statens kreditorer er innsatt to jøder i ledelsen for Norges Bank. Og efter at dette er skedd, har den norske stat atter laant mellem 70 og 80 millioner kroner gennem jødebanken Hambro Bank i England.³⁷⁰

Problemet var følgelig ikke bare at det satt jøder ved sentrale poster i *Norges Bank* – noe *Namdalen* for øvrig betraktet som ensbetydende med at banken litt etter litt ville gå

---

³⁶⁸ *Namdalen* 8.03-1924.

³⁶⁹ *Ibid.*

³⁷⁰ *Namdalen* 31.01-1923.

”over i jødeledelse”.³⁷¹ Like alvorlig var det i følge avisen at ”den internasjonale jødekapital” hadde lykkes i å fange norske myndigheter i sitt garn. Bare gjennom en kompromissløs sparepolitikk kunne trusselen om økonomisk pantsettelse og nasjonal underminering nedkjempes:

Selvfølgelig er det surt at måtte gi avkald paa de mange timelige goder som de laante jødemillioner kan skaffe os. Og med disse millioner kan vi nok foreløpig lure os forbi forskjellige ubehagelige savn. Men tar vi betragtning hva andre nasjoner nu maa betale for at de i letsindig stormandsgalskap og for at stille tilfreds en stadig stigende velværetrang solgte sine land for jødepenger, skulde vi allikevel ha grund til at tænke alvorlig over, om vi ikke heller burde være kvit en del av goderne og i stedet ta nogen savn. Vi anser det bedre at folket selv avgjør den ting end at det senere skal avgjøres av fremmede magter. Et folk har jo ogsaa ansvar for kommende slegter.³⁷²

Oppfølgerartikkelen stod på trykk i september samme år, og bar simpelthen tittelen *To jøder i Norges Bank*. Her er det spesielt verdt å merke seg at tilstedeværelsen av jøder i seg selv ble framhevet som en garanti for en unasjonalt økonomisk politikk. Uavhengig av hvilke oppgaver de var satt til, ville jødene ubønnhørlig operere ut ifra de utenlandske finansinteresser, hevdet *Namdalen*. Sett med norske øyne hadde deres tilstedeværelse dermed i seg selv negative konsekvenser:

For tvilende og andre som maatte finde grund til at tænke over saken skal vi tillate os at minde om noget vi berørte for snart et aar siden. Vi offentliggjorde den gang et rykte om at de utenlandske finansinteresser i Norge hadde sørget for at faa en jøde plassert i Norges Bank. [...] Nu vil vi atter ta den frem, og denne gang med en uforbeholden paastand om, at der sitter to jøder i Norges Bank, og at disse er kommet der i forbindelse med et av vore sidste statslaan i utlandet. Hvilke oppgaver disse to herrer har, eller hvad de er sat til at ivareta, har vi ingen nærmere kjendskap til. Men vi andser det foreløpig tilstrækkelig at de sitter der. De vil ogsaa visserlig sørge for at ivareta de interesser som har besørget deres plassering.³⁷³

Ved denne anledningen argumenterte *Namdalen* faktisk også for at jødene til en viss grad burde frakjennes ansvaret for Norges vanskelige situasjon. De utenlandske låneyttere og deres representanter i Norge gjorde bare det de kunne for å verne sine interesser og framtidslinjer. Det lå på den norske stats og det norske folks skuldre å finne ”en nærliggende grund til at overveie om utviklingen er riktig”.³⁷⁴

---

³⁷¹ Ibid.

³⁷² Ibid.

³⁷³ *Namdalen* 5.09-1923. Min kursivering, KS.

³⁷⁴ Ibid.. Denne formildende formuleringen bør etter mitt syn likevel ikke tillegges altfor stor vekt. Ut i fra sammenhengen synes den først og fremst å ha blitt brukt som et retorisk grep for å oppfordre nordmenn og norske velgere til å gjennomføre en politisk kursendring langs ”den nasjonale linje”. Sitatet i sin helhet lyder: ”Det er ingen grund til at bebreide vore utenlandske laaneydere eller deres representanter her i landet noget for dette. De gjør kun hvad de finder nødvendig for at værne om sine interesser og for at finde brukbare linjer frem mot sine maal. Men de [Sic!] norske folket – den norske stat – burde her finde en nærliggende grund til at

”Jødekapitalen” som politisk definisjonsredskap

Klisjeen om ”jødekapitalen” inngikk følgelig også i *Namdalen* polemikk mot *Bondepartiets* politiske konkurrenter. Avisen hevdet nærmere bestemt at *Høyre* og *Venstre* stod for en politisk orientering som hadde klare berøringspunkter med kommunismen. Bindeleddet var også her nasjonalismen, eller nærmere bestemt skepsisen til det internasjonale. *Bondepartiets* borgerlige motstandere bekjente seg i følge avisen – på samme måte som kommunistene – til internasjonale, ”jødiske”, prinsipper. Bare *Bondepartiet* stod for en nasjonal politisk linje, som kunne videreføre den nasjonale arven fra unionsoppløsningen.

Denne argumentasjonsføringen kom eksplisitt til uttrykk i en lederartikkel fra 2. januar 1924, hvor avisen skisserte opp den politiske situasjonen for valgåret 1924. Valgkampen var i følge *Namdalen* ikke bare en maktkamp mellom konkurrerende partier. Den viktigste kampen stod mellom to vesensforskjellige grunnlinjer – den nasjonale og den unasjonale retning:

Vi kan ikke frigjøre os for den opfatning, at kampen vil bli staaende mellem to fremtidsgrundlinjer: Norge som et selvstændig og uafhængig rike der nordmenn raar, og Norge som en uselvstændig rute i et internationalt schakspil. Det er til en av disse to linjer de forskjellige partier i sine nye programmer skal ta standpunkt. Og partiernes kamp om magten blir en kamp om magten for disse to motstridende standpunkter. Paa den ene side staar det nasjonale demokrati, paa den anden det internasjonale diktatur.³⁷⁵

”Det internasjonale diktatur” hadde ikke bare kommunister som sine tilhengere. Dersom de ikke gjennomførte en kursendring, ville også de gamle borgerlige partiene føre en politikk som medførte at landets framtid ble bygd på omsetningsvesenet og ”den ytre linje”:

Alle som vil bygge landets fremtid efter de ytre linjer, paa omsætningsvæsenet, er likesaa tro tilhængere av det det internasjonale diktatur som de der aapent erkjender sig som tilhængere av det kommunistiske diktatur. Alt som heter omsætningsvæsen er nemlig underlagt et like saa brutalt diktatur som det der har sit sæte i Moskva. Og det moderne omsætningsvæsen er oppbygget efter det samme jødiske princip som kommunismen.³⁷⁶

Hovedproblemet med de borgerlige partiene var med andre ord at de hadde hengitt seg til krefter som opererte ut i fra nøyaktig samme grunnpremiss som kommunismen. Kapitalismens grenseoverskridende karakter truet, på samme måte som kommunismens internasjonalisme, med å rive ned nasjoner så vel som landegrenser. Dermed bekjente også de borgerlige partiene seg til et ”jødisk prinsipp”, siden ”jøden” var internasjonalitetens fremste eksponent og pådriver.

---

overveie om utviklingen er riktig. De norske vælgere burde ha grund til at tænke over om deres stemmer hittil er falt paa den riktige siden.”

³⁷⁵ *Namdalen* 2.01-1924.

³⁷⁶ *Ibid.*

Bruken av dikotomien internasjonal-nasjonal som kjernepunktet i samtidens politiske motsetninger, framgår av et ordskifte mellom *Namdalen* og venstreavisen *Nidaros*, som fant sted i midten av mars 1924. Utgangspunktet var en lederartikkel i *Nidaros*, som rettet kritikk mot *Namdalens* proteksjonistiske økonomisyn og antijødiske holdninger. *Nidaros* hevdet at *Namdalen* stod for en trangsynt økonomisk politikk, og at avisen befant seg på kollisjonskurs med arven fra Henrik Wergeland når det kom til ”jødespørsmålet”: ”Vi skal ikke opholde os ved snakket om 'jødekapsitalisme': om det vil vi bare si at vi 100 aar efter Wergelands tid burde vi være ferdig med å puste til et jødehat som forresten ikke har nogen grobund hos os.”³⁷⁷ I sitt motsvar anklaget *Namdalen* venstrebevegelsen og *Nidaros* for å ha inntatt høyrepartiets posisjon fra 1905 i ”vor tids selvstendighetskamp”, ved å nære en mistro til ”folkets selvbergingssevne”³⁷⁸. Hovedmotsetningen i det politiske samtidsbilde strakte seg i følge avisen nemlig mellom en nasjonal og internasjonal blokk, der begge de gamle borgerlige partiene – i likhet med kommunistene – tilhørte den sistnevnte kategorien. Bare *Bondepartiet* forfektet en sann nasjonal politikk, som sikret Norge uavhengighet fra det avisen karakteriserte som den jødiske verdensimperialisme.

Det er denne mistro til eget lands evne som er den bedste støttepute for den jødiske verdensimperialisme som vore kommunister er talsmænd for. Naar vi så har det nuværende høire som repræsentant for omsætnings- og kapitalinteressene, har vi samlet alle avskyninger i den blok som repræsentærer de internasjonale interesser på bekostning av de nasjonale. Og vi er her ved kjærnen av det som danner hovedskillet i norsk politik i dag. Det er her man finder Bondepartiet som repræsentant for de nasjonale interesser med tro paa folkets evne til at naa frem til selvhævdelse i fuld politisk uavhengighet.³⁷⁹

At *Nidaros* kunne karakterisere *Namdalens* omtaler av jødene som jødehat, skyldtes ifølge sistnevnte kunnskapsløshet om hva som lå bak samtidens økonomiske og politiske realiteter.³⁸⁰

Selv om *Namdalen* skisserte opp dikotomien mellom en nasjonal og en internasjonal – ”jødisk” – retning i forkant av valget i 1924, ble antisemittismen likevel aldri noe sentralt element i avisen under selve valgkampen.³⁸¹ Tvert imot avtok antisemittismens omfang fra våren 1924, og i den påfølgende perioden fram til årsskiftet 1925/26 forekom det bare spredte referanser til jødene og ”jødefaren”. Når det gjelder beskyldningen om jødernes pengemakt og anførende rolle i den internasjonale kapitalismen, kan det synes som avisens

---

³⁷⁷ *Nidaros* 13.04-1924

³⁷⁸ *Namdalen* 17.03-1924.

³⁷⁹ Ibid.

³⁸⁰ Ibid.

³⁸¹ Avisen publiserte riktignok to artikler forfattet fra sentralt hold i bondebevegelsen som hadde tydelig antisemittiske undertoner. Se *Namdalen* 25.09 og 1.10-1924.

språkbruk fra dette tidspunktet ble gitt en mer kodifisert språkdrakt, selv om det også i denne perioden ble framført åpne og grove beskyldninger.³⁸² Sommeren 1925 publiserte for eksempel avisen flere artikler som omhandlet utenlandske selskaper som søkte konsesjonsbevilgninger i Norge.³⁸³ Her gikk den til angrep både på utenlandskapitalen, den internasjonale storfinans og det internasjonale omsetningsvesen – men uten at det eksplisitt ble referert til jødene, slik som i tidligere perioder.

Hvorfor avtok den åpenlyse antisemittismen i dette tidsrommet? Svarene vil nødvendigvis befinne seg på hypotesestadiet. En mulig sammenheng slik jeg ser det, er *Namdalen* og den øvrige bondepressens tiltakende økonomiske problemer i perioden.³⁸⁴ Mediehistorikerne Hans Fredrik Dahl og Henrik G. Bastiansen hevder om Høyrepressen at jo svakere en avis stod i sitt lokale marked, jo sterkere var partikontrollen over avisen.³⁸⁵ Muligens medførte også *Namdalens* økonomiske vanskeligheter at avisen mistet noe av sitt redaksjonelle særpreget – hvorav den store interessen for ”jødespørsmålet” utgjorde en sentral bestanddel.

En annen mulighet er at reduksjonen av jødefiendtlige innslag hadde en sammenheng med antisemittismens internasjonale konjunkturer. *Namdalen* hadde, som det blant annet framgår av avisens bruk av *Hammer*, åpenbart Tyskland som et viktig ideologisk referanseland. Nettopp i løpet av 1924 var den militante antisemittismen som hadde blomstret opp i Weimar-republikkens første fase på retur.³⁸⁶ Kanskje bidro den midlertidige svekkelsen av den radikale antisemittismen på kontinentet til at *Namdalens* sterke engasjement i ”jødespørsmålet” ble redusert, selv om de jødefiendtlige grunnholdningene fortsatt var til stede.

---

³⁸² Se for eksempel *Namdalen* 24.01-1925. og 29.01-1925.

³⁸³ Se *Namdalen* 4.06, 21.07 og 4.08-1925.

³⁸⁴ Ohman Nielsen påpeker at både *Nationen*, *Østlendingen* og *Nasjonalbladet* utover 1920-årene havnet i økonomiske vanskeligheter. Se Ohman Nielsen (1997), ss. 282-284 og ss. 295-296. For *Namdalens* del måtte bladet fra og med desember 1924 innskrenke fra fem til tre nummer i uken.

³⁸⁵ Hans Fredrik Dahl og Henrik G. Bastiansen: *Hvor fritt et land? Sensur og meningstvang i Norge i det 20. århundre* (Gjøvik: Cappelens forlag 2000), s. 95. Denne hypotesen forsterkes på bakgrunn av *Namdalens* profil under valgkampen høsten 1924. En påfallende stor andel av bladets stoff i denne fasen var offisielle valgkampartikler, forfattet fra sentralt hold i *Bondepartiet* og *Bondelaget*. I valgkampens mest intense faser, publiserte avisen denne typen materiale på lederplass annenhver dag.

³⁸⁶ Se Einhart Lorenz: ”Weimar-republikken”, i Eriksen m.fl (2005), ss. 388-391.

Avslutning:

Jødernes påståtte lederrolle i det kapitalistiske systemet, ble både i *Nationen* og *Namdalen* framhevet som en vedtatt sannhet, som verken krevde argumentasjon eller begrunnelse. Avisene skilte seg likevel fra hverandre med henblikk på hvordan klisjeene om jødekapitalen ble framført. I *Nationen* ble stereotyper om jødernes påståtte pengemakt og negative økonomiske virksomhet primært, om ikke bare, kommentert i karikaturer. ”Jøden” ble her knyttet til det bondeavisen oppfattet som kapitalismens mest negative sider. ”Jødekapitalen” var en utenlandsk og internasjonal kapitalisme som truet landets økonomiske selvvråderett. Videre var den en spekulativ form for kapitalisme som stod i motsetning til den produktive kapitalen som virket i jordbruksnæringen og bondesamfunnet. Endelig var den en umoralsk kapitalisme, hvis ledende aktører så seg villige til å ofre nær sagt alle hensyn og verdier for å oppnå fortjeneste. Disse sjablongene inngikk som et negativt tilleggsmoment i den økonomiske debatten og i kritikken mot de borgerlige partiene, først og fremst *Venstre*.

Også *Namdalen* knyttet jødene opp mot det som ble oppfattet som særskilt negative trekk ved kapitalismen. Elementene som ble brennmerket som ”jødiske” i *Nationen*, fløt her sammen i forestillingen om en verdensomspennende jødisk konspirasjon. ”Jødekapitalen” ble, på samme måte som kommunismen, framhevet som en motkraft til det nasjonale som et organiserende prinsipp. Videre ble de antijødiske klisjeene koplet til nasjonal selvstendighetsretorikk. Kravet om å verne landets økonomiske interesser ble formulert som en andre frihetskamp, hvis siktemål var å unngå avhengighet av ”jødekapitalen” og det ”internasjonale omsetningsvesen”. Endelig ble de borgerlige partiene beskyldt for å slutte opp om den internasjonale – ”jødiske” – linje i politikken. Bare *Bondepartiet* stod for nasjonale politiske målsetninger og verdier, og partiet var dermed sanne arvtaker av verdiene fra 1905. *Namdalens* antisemittisme peker dermed både i retning av Holz teori om ”jøden” som en trussel mot nasjonene – en personifisering av muligheten for at ”die nationale Ordnung der Welt zu sammenbrechen könnte”³⁸⁷ – og i retning av bondebevegelsens krav om økonomisk avsondring.

Sammenhengene mellom nasjonalistiske og økonomiske klisjeer kom ikke bare til uttrykk i debattene om økonomisk politikk. De ble også tatt i bruk i agitasjonen mot migrasjonen – innvandringen til og utvandringen fra Norge. I *Nationen* ble jødiske innvandrere beskyldt for å ville erobre norsk forretningsliv. I *Namdalen* ble jødene anklaget for å være pådrivere i emigrasjonen – strømmen av norsk bondeungdom ut av landet.

---

³⁸⁷ Holz, i Braun og Ziege (2004), s. 46.

Kapittel 5: ”En ubestemmelig nationalitet” Jorden, migrasjonen og den nasjonale oppløsning

I november 1920 vedtok representantskapet i *Norsk Landmandsforbund Bondepartiets* første valgprogram i Kristiania. En av programpostene omhandlet det som ble karakterisert som vernet av ”den norske folkestamme”. Her ble det tatt til orde både for å forebygge ”skadelig” innvandring til og utvandring fra landet:

Den norske folkestamme skal vernes mot alt som bryter ned familielivet og folkekarakteren. Innvandring av mindre heldige folkeelementer må således hindres, og skadelig utvandring forebygges ved et kraftig næringsliv. Et sterkt arbeide for folkehelsen og folkehigienien må tas op og støttes.³⁸⁸

At nettopp *Bondepartiet* – som første parti i Norge³⁸⁹ – programfestet en rasemotivert innvandringspost, framstår ikke som overraskende. Partiet markerte seg i mellomkrigstiden sterkt i alle debatter om innvandring, og det var særlig fra bondepartihold at innvandringsmotstanden ble gitt et rasebasert innhold.³⁹⁰ Migrasjonsmotstanden og rasetenkningen inngikk samtidig i et bredere nasjonalt og ideologisk program. Allerede i 1921-programmet fantes det i følge Rovde en nær forbindelse mellom ”det å verne den norske folkestamme, hindre innvandring, forebygge utvandring og styrke bondenæringa”.³⁹¹ Forbundets syndeflodsmyte dreide seg nettopp om flukten fra landsbygda til byene og Amerika, og et av de botemidlene organisasjonen lanserte mot denne utviklingen var nydyrkning. I 1916 skiftet *Selskabet til Emigrationens Indskrænking* navn til *Ny Jord, Selskap for Landets Kolonisation og Emigrationens Indskrænking*, og formann for organisasjonen mellom 1908 og 1948 var Mellbye.³⁹²

Dette kapitlet tar for seg sammenhengene mellom antisemittisme, migrasjons skepsis, forherligelsen av bondesamfunnet og en mer diffus frykt for en nasjonal oppløsning på det åndelige planet. Disse sammenhengene kom imidlertid til uttrykk på ulike måter i de to avisene. I *Nationen* framstår det, på bakgrunn av kildematerialet, som mest nærliggende å ta for seg frykten for en ”jødisk invasjon” – i fysisk og åndelig henseende. I *Namdalen* ble jødene holdt ansvarlig for bondesamfunnets sammenbrudd og framhevet som en rasemessig

---

³⁸⁸ *Landmandsforbundets stortingsvalgprogram*, 1921, post 13.

³⁸⁹ Jf. Rovde (1997), s. 328.

³⁹⁰ Jf. *Ibid.*

³⁹¹ Sitert i *ibid.*, s. 332.

³⁹² Se *ibid.*, s. 326.

antitese til jorden. Denne sammenkoplingen mellom antisemittismen og forherligelsen av bondesamfunnet kom også til uttrykk i avisens behandling av emigrasjonen.

Innvandringen, utvandringen og det nasjonale sammenbrudd

Bondepartiets politiske og ideologiske profil i mellomkrigstiden er, som allerede antydnet, blitt beskrevet som en nasjonal orientering preget av stigmatiserende holdninger med et tydelig biologisk tilsnitt.³⁹³ Bondeorganisasjonene var likevel langt i fra alene om å knytte innvandring og utvandring til skrekksenarioer om et nært forestående nasjonalt og rasemessige sammenbrudd. Fra slutten av 1800-tallet ble den utviklingsoptimistiske grunnstemningen som hadde preget størsteparten av århundret ifølge Kjeldstadli krysset av en stigende sosial og kulturell bekymring. Etter utbruddet av første verdenskrig steg denne bekymringen ”til en fare på ferde holdning”³⁹⁴ overfor krefter som truet ”den hvite rases”³⁹⁵ framtid og nordmenns nasjonale eksistens. Bekymringen gjaldt tre forhold: ”minskning av antallet hvite eller mer avgrenset, antall nordmenn, nedgang i kvaliteten på dem og svekking av det faste samholdet blant dem. Til sammen skapte disse forholdene en ”nedgangstid’ [...] en ’kontraktiv’ tid [...] for rasen og nasjonen.”³⁹⁶

Denne pessimismen ble ledsaget av et endret syn på migrasjonen. Masseutvandringen til Amerika ble – særlig etter 1905 – i stigende grad framstilt som nasjonalt tap av mennesker og arbeidskraft, og de utvandringskritiske argumentene hadde til tider sosialdarwinistiske anstrøk. Utvandringskomiteen, som var nedsatt av Stortinget i 1912, hevdet i sin innstilling fra 1915 at blomsten av ungdommen fra landsbygda forsvant med strømmen over Atlanteren. Tilbake ble de med dårligst arvestoff – ”bundfalder” i storbyene hjemme.³⁹⁷

Engstelsen for at landet skulle tape sine beste folkeelementer gjennom utvandring, ble akkompagnert av en stigende skepsis til innvandring. Ikke bare mistet Norge sine gode elementer i den internasjonale konkurransen om «de bedste befolkningskræfter», ble det

---

³⁹³ Angell (1994), s. 64.

³⁹⁴ Se Kjeldstadli, i Niemi, Jan Eivind Myhre og Knut Kjeldstadli (2003) s. 327.

³⁹⁵ En avklaring angående rasebegrepet: Det hersket ved inngangen til det 20. århundret en allmenn enighet om at det eksisterte raser, og at disse rasene bar på ulike mentale egenskaper. Dette gjaldt også det vitenskapelige etablissementet. Idéhistorikeren Nils- Roll Hansen understreker at de fleste riktignok distanserte seg fra den mer ytterliggående rasehygiene som ble forfektet i kretsen omkring Jon Alfred Mjøen og tidsskriftet *Den nordiske rase*. Like fullt var oppfatninger som vi i dag betrakter som sterkt rasistiske i tiden rundt første verdenskrig ”nærmest å regne for banale sannheter.” jf. Nils Roll Hansen: ”Den norske debatten om rasehygiene” i *Historisk Tidsskrift* (Nr. 3 1980), s. 262.

³⁹⁶ Se Kjeldstadli, i Niemi, Myhre og Kjeldstadli (2003) s. 327.

³⁹⁷ Referert i *ibid.*, s. 332.

hevdet, landet mottok også de dårligste. Innvandringen til Norge kunne slik sett endog skremme flere nordmenn til å utvandre.³⁹⁸

Fra slutten av 1880-årene dreide også den statlige innvandrings- og fremmedpolitikken i en mer restriktiv retning. I 1888 vedtok Stortinget en lov om norsk statsborgerrett basert på det såkalte avstammingsprinsippet³⁹⁹, og i 1901 fikk landet sin første fremmedlov.⁴⁰⁰ Det definitive omslaget kom likevel under første verdenskrig. Verdenskrigen innebar, ifølge Kjeldstadli, ikke bare en skjerping av gamle regler, men ”et nytt kontrollregime, med flere ledd”:

For det første kunne personer nå stanses ved grensa, ved pass, visum og avvisning. Videre kom flere grupper i fokus for kontrollen. Dessuten ble utlendingene kontrollert tettere i tid og rom, med regler om meldeplikt og forbudte soner. For det fjerde ble kontrollredskapene forsterket og rasjonalisert: intensivert meldeplikt, mer pålitelige og sentraliserte registre, standardiserte skjemaer, en egen politisær og militær sikkerhetstjeneste og overvåkning, med større staber.⁴⁰¹

Den innvandringsfiendtlige argumentasjonen og de nye innvandrings- og fremmedlovene rammet også jødene. I løpet av første verdenskrig ble det næret en stigende frykt for en ”invasjon” av øst-europeiske jøder til landet, blant annet innenfor etterretningstjenesten og politivesenet. Johansen, som har undersøkt myndighetenes holdninger til jødene i dette tidsrommet, hevder at denne frykten primært var et utslag av allmenn fremmedfrykt. Den rettet seg mot ”utlendinger i sin alminnelighet, deriblant utenlandske jøder, og dernest mot norske jøder”.⁴⁰²

Nationen: Frykten for en ”jødisk invasjon”.

Johansen påviser også at frykten for jødisk innvandring utgjorde et element i debattene som munnet i en strengere fremmedlovgivning i 1927.⁴⁰³ Det var også i forbindelse med denne loven, og den etterfølgende fremmedloven i 1932, at bondebevegelsens agitasjon i

---

³⁹⁸ Ibid., s. 333.

³⁹⁹ Grunnloven av 1814 inneholdt ingen bestemmelser om statsborgerskap. Den norske statspraksisen på området var fram til 1888 basert på det såkalte domisilprinsippet, som innebærer at statsborgerskap erverves på basis av fast bopel innenfor et statsområde. Utlendinger i det norske samfunnet trengte i denne perioden følgelig ikke å søke om statsborgerskap – de ble betraktet som norske borgere etter å ha bodd i landet i et avgrenset tidsrom. Se Fure (1996), s. 46.

⁴⁰⁰ Ole Kolsrud: ”Framveksten av den norske fremmedlovgivningen”, i *Historisk tidsskrift* (Nr.1 1990), ss. 4-10. Om norsk fremmedlovgivning og fremmedpolitikk i begynnelsen av det 20. århundret, se også Kjeldstadli, i Niemi, Myhre og Kjeldstadli (2003), ss.369-391 og Sander Tufte: *Norsk fremmedpolitikk 1901-1927. Lovgivning og utvisningspraksis*. Hovedoppgave i historie ved Universitetet i Oslo (2000).

⁴⁰¹ Kjeldstadli, i Niemi, Myhre og Kjeldstadli (2003), ss. 383-384.

⁴⁰² Johansen (1984), s. 24.

⁴⁰³ Ibid., spes. s. 73-82.

innvandringsspørsmålet for alvor ble trappet opp.⁴⁰⁴ Dette gjaldt også for *Nationen*. Foskum fastslår at både opptakten til fremmedloven av 1927 og skjerpelsen av lovens innhold i 1932, ble skjenket betydelig oppmerksomhet i bondebevegelsens hovedorgan. Argumentasjonen vekslet mellom det rasebiologiske og sosialpolitiske feltet: avisen advarte både mot rasemessig degenerering, større arbeidsledighet og voksende sosialbudsjetter.⁴⁰⁵ Foskum konkluderer likevel med at innvandringspolitikken og fremmedpolitikken i denne fasen i liten grad ble formulert ut i fra antisemittiske temaer. *Nationens* behandling av fremmedlovgivningen var *allment xenofobisk*, ikke antisemittisk:

Jøder nevnes ikke med ett ord i det *Nationen* tar for seg fremmedloven, dette betyr likevel ikke at jøder ikke var en del av de folkegruppene Aadahl hadde i tankene, da han ønsket en strengere fremmedlov.[...] Jeg vil [likevel] hevde at *Nationen* ikke fremstår antisemittisk under sin behandling av denne saken, de fremstår xenofobiske og innehar et menneskesyn vi ikke vil være bekjent av i dag.⁴⁰⁶

Tesene som er reist av Johansen – som framstiller frykten for en jødisk innvandring som et produkt av allmenn fremmedfrykt, og Foskum – som beskriver *Nationens* synspunkter på fremmedlovgivningen som xenofobiske snarere enn som antisemittiske, er også av interesse for denne oppgaven. Det er for det første nærliggende å anskueliggjøre i hvilket omfang avisen omtalte jødene i forbindelse med innvandringsspørsmålet og fremmedpolitikken i perioden 1920-25. Videre – i forlengelsen av dette – kan det reises spørsmål om den jødiske innvandringen i hovedsak ble beskrevet ved hjelp av antisemittiske eller xenofobiske forestillingselementer.

Til førstnevnte problemstilling må det fastslås at innvandrings- og fremmedpolitikken i allmenn forstand på ingen måte var blant *Nationens* hovedsaker i den nevnte undersøkelsesperioden. Spørsmålene ble likevel viet *økt* oppmerksomhet mot slutten av tidsrommet, spesielt fra 1925. Dette året publiserte avisen flere redaksjonelle bidrag som omhandlet fremmedpolitikk. Her ble det tatt til orde for å begrense innvandringen⁴⁰⁷, og samtidig rettet advarsler mot ”vort folks internasjonalisering”⁴⁰⁸ og tilsiget av usunt og fremmed ”menneskemateriale”.⁴⁰⁹ Det forekom i denne sammenheng også enkeltinnslag

---

⁴⁰⁴ Rovde (1997), s. 328.

⁴⁰⁵ Foskum (2004), s. 73.

⁴⁰⁶ Ibid., s. 76. Foskums konklusjon omhandler perioden mellom 1926 og 1933. Etter hvert som de antisemittiske tiltakene i det nasjonalsosialistiske Tyskland tvang stadig flere jøder på flukt utover 30-tallet, forekom tematiseringen av jøder naturlig nok hyppigere. *Nationen* markerte en sterk motvilje mot å slippe jødiske flyktninger inn i landet. Ibid., ss. 76-80.

⁴⁰⁷ *Nationen* 8.01-1925.

⁴⁰⁸ *Nationen* 22.01-1925.

⁴⁰⁹ *Nationen* 12.01-1925.

med klare antisemittiske undertoner. Det tydeligste tilfellet er en karikatur i *Av "Nationen" om hundre aar* fra november 1925, som forestilte *Oslo filharmoniske orkester*. Samtlige medlemmer i orkesteret – med unntak av paukeslageren – var framstilt som "jøder", flere av dem iført "norske" folkedrakter. Underteksten bar den ironiske tittelen "En faarpetrink" (En forbedring): "A Filharmoniskes aarsperetnink fremkaar tet at 1/3 a aarkestrets metlemmer er naarske staspaarkere. Paukeslakeren er tok fremteles normant."⁴¹⁰ Budskapet framstår dermed til dels som en kritikk av myndighetenes fremmed- og innvandringspolitikk. Karikaturen kan imidlertid også fortolkes som en advarsel mot jødisk innflytelse over kulturlivet.

Skremselsbildet av jødeinvasjonen dukket likevel først og fremst opp i avisen i 1924. Dette året publiserte *Nationen* fire relaterte lederartikler som omhandlet det avisen oppfattet som et skadelig tilslag av jøder over landets grenser. Det ble riktignok ikke fastslått åpenlyst at det ble siktet til *jødiske* innvandrere, men dette framgår likevel tydelig både av artiklenes innhold og av konteksten. To av artiklene var endog direkte relatert til et samtidig ordskifte i hovedstadspressen, som omhandlet nettopp jødisk innvandring. Det må her også understrekes at *Nationen* rettet sitt fokus mot en spesiell innvandrerkategori – temporære jødiske innvandrere – sannsynligvis jødiske handelsreisende, som oppholdt seg i Norge for en kortere periode.⁴¹¹

Det som er verdt å merke seg er først og fremst *hvordan Nationen* beskrev den jødiske innvandringens ringvirkninger og innvandrerens karaktertrekk. Avisen tok nemlig i bruk et sett med helt klassiske *antisemittiske* klisjeer. "Jøden" ble på den ene siden framstilt som en innvandrerstype av en særegen karakter: et rotløst element uten fedrelandstilhørighet. Dernest ble han beskyldt for å virke parasittisk på sine "vertsnasjoner". Endelig hevdet avisen at tilslaget av parasittiske jøder – "internasjonale snyltere paa vareomsætningens omraade" – ville kunne resultere i en jødisk erobring av norsk næringsliv.

De jødiske innvandrerens påståtte mangel på nasjonale røtter ble poengtert særlig tydelig i den første av artiklene, som stod på trykk i *Nationen* i januar 1924. Avisen

---

⁴¹⁰ *Nationen* 9.11-1925, samt figur 15.

⁴¹¹ Martha Gjernes, som har gjennomført en detaljert studie av den jødiske migrasjonen til Kristiania mellom 1851-1942, sonder mellom flere ulike innvandrer kategorier: permanente innvandrere, temporære innvandrere og transmigranter. I dagens offentlige debatter blir innvandrerbegrepet ofte knyttet eksklusivt til den førstnevnte gruppen. Siden forestillingen om en jødeinvasjon dreide seg om frykten for at jødene skulle velte inn over landets grenser i vid betydning, framstår en definisjon tilsvarende den Gjernes bruker som mest fruktbar i denne sammenheng. Se Martha Gjernes: *Jødar i Kristiania. Dei fyrste innvandarane si geografiske og sosioøkonomiske plassering i samfunnet frå 1851 til 1942* (Oslo: HI-Senterets Skriftserie nr. 2, 2007), spes. s. 19.

Av „Nationen” om 100 år.

Mantak, 9. november 2025

En faarpetrink.

A Filharmoniskes faarpetrink fremkaar tok at 1/2 a orkestrets medlemmer er naarske statspaarkore.

Paukeslakeren er tok fremteles normant.

Nationen 9.11-1925, figur 15

kontrasterte her ”invasjonen” av omflakkende jøder mot det den oppfattet som den mer tradisjonelle ”omstreiferplagen”. Sistnevnte var i følge *Nationen* reell nok, men det hadde den senere tiden også ankommet ”en anden rase omstreifere” som ikke var til mindre skade for landet:

Det er de internationale snyltere paa vareomsætningens omraade, agenter og 'reisende', folk av en ubestemmelig nationalitet. [...] Aa begrænse invasionen av den slags omstreifere tror vi vilde bety en langt større vinding end at faa indfanget en del taterfølger[...]⁴¹²

Omstreifernes – les jødernes, manglende nasjonalitet – var intimt forbundet med deres ”parasittisme”. De jaget alltid etter nye virkeområder, og deres profittjakt fant sted på vertsbefolkningens bekostning, hevdet *Nationen*. Bare i Norge hadde de lyktes i å suge millioner av kroner ut av publikums lommer:

Denne klasse av ”handelsmænd” har neppe nogensinde nogen bestemt hjemstavn. De vil altid være aa finde der hvor de for øieblikket mener aa ha størst chance for en job, og de etablerer sig sjelden fastere end at de kan komme avsted i en fart. Naar en beitemark er avnaget, flytter de.⁴¹³

Tråden ble gjenopptatt i en lederartikkel i slutten av mai samme år. Også her ble det rettet fokus mot ”jødeinvasjonens” påståtte skadevirkninger for norsk økonomi. Bakteppet synes konkret sett å ha vært den store jernstreiken, som brøt ut i månedsskiftet oktober-november 1923 og som vedvarte fram til mai-juni 1924.⁴¹⁴ *Nationen* beskrev konflikten som en katastrofe for den norske handelsstanden. Likevel, hevdet avisen, fantes det forretningsmenn – fremmede herrer på ”studiereise – som nøt godt av de dårlige tidene. Grunnen til dette var at de solgte varer og forretningstjenester som var billigere, men også av langt dårligere kvalitet, enn det som var tilfelle med den norske handelsstanden:

De lyder ikke norske navne og de ser heller ikke videre norske ut. De betaler ingen skat, de holder ingen lagre. De sparer utgifter til betjening og husleie og benytter seg av hotellenes telefoner. [...] For disse herrer er tidene meget gunstige. I daarlige tider er nemlig det store publikum av den mening, at alt det kan faa fat paa ad omveie paa en halvskummel maate, er en vinding for privatøkonomien. De fremmede herrer paa studiereise kaprer kunder i mængdevis av dem, som ikke synes de har raad til å kjøpe solide forretninger.⁴¹⁵

Kravet om å stenge landets grenser utgjorde et premiss både i januar- og mai-artikkelen, men disse lederne var likevel ikke formulert som en direkte kritikk mot norske myndigheter. Myndighetskritikken framkom imidlertid av to redaksjonelle bidrag fra

---

⁴¹² *Nationen* 26.01-1924.

⁴¹³ Ibid.

⁴¹⁴ Om jernstreiken, se Maurseth (1987), ss. 451-459. Storkonflikten ble avblåst i månedsskiftet mai-juni 1924.

⁴¹⁵ *Nationen* 24.05-1924.

sensommeren 1924. Foranledningen var et ordskifte om jødisk innvandring som hadde pågått i *Aftenposten* siden begynnelsen av juli, og som hadde sitt utgangspunkt i en kommentarartikkel ført i pennen av den anonyme signaturen *Spaden*.⁴¹⁶ Skribenten kontrasterte her norske myndigheters behandling russiske flyktninger mot det han eller hun oppfattet som en restriksjonsløs politikk overfor jødisk innvandring. *Spaden* hevdet at jødene trengte inn i landet som ”en sildestim”, og at det hersket en fare for at de snart ville være eiere av villaer på vestkanten, og få en fot ”indenfor en avis, en bank, universitetet og nasjonalgalleriet.”⁴¹⁷ Artikkelen vakte flere reaksjoner,⁴¹⁸ en av dem fra *Aftenpostens* redaksjon. I en leder fra slutten av juli rapporterte avisen alarmerende om ”et ekstratog” med 450 jøder fra Sentral-Europa som nylig hadde ankommet landet.⁴¹⁹

Nationen kommenterte ”ekstratoget” fra Sentral-Europa to dager etter at *Aftenpostens* leder stod på trykk, og knyttet denne aktuelle saken sammen med spørsmålet om fremmedpolitikk- og grensekontroll. Hvorvidt de ankomne sentraleuropeerne var kommunister, slik den borgerlige pressen hevdet, eller om de var et ganske alminnelig borgerselskap, slik det ble påstått i arbeiderbevegelsen, var av liten betydning. Hovedsaken var at de helt uproblematisk hadde passert landets grenser, selv om ingen andre enn ”Folkets hus” kjente deres bakgrunn:

Skal vi virkelig være nødt til aa tro at det lar sig gjøre for hvemsomhelst aa trænge ind i dette land uten behørige papirer, bare man er freidig nok? Findes der virkelig ingen som har pligt og myndighet til aa stopp et ekstratog ved grænsen og undersøke om de reisende har sine betyg iorden? [...] Videre er det grund til aa faa bragt paa det rene om den vrimmel av fremmedartede mennesker, som driver erverv i landet for tiden, befinder sig under nogen slags kontrol, eller om disse folk faar regjere som de vil bare de ikke er enfoldige nok til aa fremstille sig hos myndighetene selv?⁴²⁰

Antisemittismen utgjorde ikke noe hovedelement i denne artikkelen, på tross henvisningen til vrimmelen av fremmedartede forretningsmenn. I oppfølgerartikkelen, som stod på trykk i midten av august, ble imidlertid spørsmålet om ”ekstratoget fra Sentral-Europa” helt utvetydig koplet sammen med skremselsbildet om en jødisk invasjon. Avisen skrev her om en masseopptreden av mystiske herrer som søkte å ”erobre” norsk næringsliv. Artikkelen inneholdt også en tydelig kritikk av det *Nationen* oppfattet som norske myndigheters slepphendte kontroll ved landets grenser:

---

⁴¹⁶ *Spaden* skrev flere antisemittiske artikler for avisen i dette tidsrommet. Se for eksempel *Aftenposten* 14.04-1924 og 24.04-1924.

⁴¹⁷ *Aftenposten* 3.07-1924.

⁴¹⁸ Om de ulike reaksjonene, se Mendelsohn (1969), ss. 560-561.

⁴¹⁹ *Aftenposten* 26.07-1924.

⁴²⁰ *Nationen* 28.07-1924.

For en tid siden skrev vi om den masseopptreden av tilreisende handelsmænd, som paa de mest utrolige maater søker aa erobre landets forretningsliv. Hvordan disse mystiske herrer kommer ind i landet, vil det være lettere at forstaa nu efterat myndighetene begyndte aa slippe fuldastede jernbanetog av folk uten papirer over grænsen.[...] Imidlertid er denne historie saa alvorlig – ikke bare for vort eget skatbare forretningsliv, men ogsaa for den almindelige privatøkonomi at noget maa gjøres. Bortset fra det forsmædelige med å være dyngje for Europas avfald paa denne maate, har vi aldeles ikke raad til aa se gjennom fingrene med uvæsenet.⁴²¹

Som det framgår av kildene, bryter *Nationens* framstilling av den jødiske innvandringen med Johansens tese på viktige områder. ”Jødeinvasjonen” ble ikke beskrevet som en invasjon av vanlige fremmede, i betydningen medlemmer av en annen nasjon. Jødene ble snarere beskrevet som en *helt spesiell type* innvandrere, som medlemmer av en ”nicht- identische, anti-Nationale Nation”, som Holz kaller det.⁴²² De passet ikke inn i den nasjonale organiseringen av verden – som *Nationen* selv betegnet det var de en *ubestemmelig* nasjonalitet. Videre ble den jødiske innvandringen beskrevet som en trussel mot norsk næringsliv, på grunn av jødernes påståtte pengebegjær og samfunnsskadelige forretningsmetoder. Bildet av den jødiske invasjonen bør i denne sammenheng derfor, etter mitt syn, betraktes som et *jødebilde*, ikke som et *fremmedbilde*.⁴²³ Forutsetningen var antisemittisme, ikke allmenn utlendingsskepsis. Her må det likevel tas et forbehold. *Nationens* lederartikler ble, som allerede påpekt, rettet mot jødiske handelsreisende som oppholdt seg i landet på temporær basis, og som antakeligvis bedrev handel. Det foreligger på denne bakgrunn også en mulighet for at de spesifikke beskyldningene om jødernes rotløshet og negative pengevirksomhet fikk en større plass enn det ville ha gjort dersom avisen hadde omtalt en permanent jødisk innvandring. På den andre siden kan det stilles spørsmålsteget ved om ”det permanente” overhodet passet inn i redaksjonens tankeverden. Med tanke på den tydelige identifikasjonen av jødene med internasjonale – og unasjonale – krefter som er påvist i dette og i tidligere kapitler, framstår ikke dette altfor nærliggende.

Ved siden av skremselsbildet av jødeinvasjonen i betydningen frykten for jødisk innvandring, synes *Nationen* også å ha knyttet jødene til en invasjon i mer åndelig og diffus forstand, i betydningen fortrenningen av ”norske” til fordel for ”jødiske” verdier.

Forestillingen om at det jødiske utgjorde en åndelig-ideologisk størrelse, som kunne bre seg som et smittestoff blant den ikke-jødiske befolkningen hadde en sentral betydning i antisemittismen i Øst- og Sentral-Europa i tiårene omkring århundreskiftet. Begrepet

---

⁴²¹ *Nationen* 12.08-1924.

⁴²² Holz, i Braun og Ziege (2004), s. 54.

⁴²³ Begrepet fremmedbilde benyttes her i samsvar med Holz’ definisjon. Se kapittel 1.

”forjødning” ble første gang tatt i bruk av den tyske komponisten Richard Wagner i 1850⁴²⁴, og mot slutten av 1860-årene også adoptert av antisemitter i Frankrike.⁴²⁵ Også de erklærte antisemittene i Norge gjorde klisjeen om den smittsomme ”jødiske ånd” til et sentralt element i sin virkelighetsoppfatning. I sin allerede nevnte bok *Jøder og Gojim*, hevdet for eksempel høyesterettsadvokat Saxlund at det forelå en fare for at ”[...] den jødiske beregnende ånd smitter vor egen, angriber vor karakter, forvirrer Vore Moralbegreber, skader vore bedste raceegenskaber, forandrer Folkekarakteren, truer med å gjøre os Alle til ”Jøder”.⁴²⁶ Liknende holdninger er også blitt dokumentert innenfor *Den norske Israelmisjonen*.⁴²⁷

Frykten for at det ”norske” samfunnet stod i fare for å bli ”forjødnet” – smittet av ”jødiske verdier” – framstår som en integrert bestanddel i *Nationens* redaksjonelle linje gjennom hele perioden som er undersøkt i denne oppgaven. På den ene siden inngikk denne åndelig-ideologiske forståelsen av det ”jødiske” som et komponent i forestillingen om jødebolsjevismen. Som påvist i kapittel 3 beskrev avisen i 1921 den bolsjevikiske *idé* som et semittisk vrengebilde av en ”arisk” oppfatning.⁴²⁸ Samme år framhevet Asmund Enger – senere nestleder i *Bondelaget*⁴²⁹ – kapitalismen og sosialismen som semittiske begreper, som hadde materialismen som sin eneherre, og som stod i et kontrastforhold til bondebevegelsens idealisme.⁴³⁰ På den andre siden framgår frykten for en samfunnsmessig ”forjødning” av selve utformingen av den daglige vittighetsspalten *Av ”Nationen” om hundre aar*. Spalten inneholdt ikke bare jevnlig visuelle framstillinger av ”jøden”. Språket i underteksten var *gjennomgående* formulert ut i fra den språklige koden for ”jødiskhet”, også når tegningene i utgangspunktet ikke var av antisemittisk karakter.⁴³¹ Spalten sendte dermed, særlig tatt i

---

⁴²⁴ Paul Lawrence Rose: *Revolutionary Antisemitism in Germany from Kant to Wagner* (New Jersey: Princeton 1990), s. 40. Rose hevder at forestillingen idéhistorisk sett kan spores tilbake til Martin Luther.

⁴²⁵ Jf. Ronald Modras: *The Catholic church and Antisemitism. Poland, 1933-1939* (Amsterdam: Published for the Vidal Sassoon International Center for the Study of Antisemitism (SICSA), The Hebrew University of Jerusalem by Harwood Academic Publishers 1994.), s. 243. Også i polsk antisemittisme spilte frykten for ”forjødning” en framtredd betydning. Innenfor den katolske kirke ble begrepet i mellomkrigstiden synonymt med ulike sekulære fenomener som truet katolske identitet og nasjonale verdier. Jf. Lien (2007), s. 72.

⁴²⁶ Eivind Saxlund: *Jøder og Gojim* (Kristiania: J.Aass’ forlag 1922), s.21.

⁴²⁷ Se Kjørven (2004), spesielt sitat av Bjarne Hexeberg s. 35.

⁴²⁸ *Nationen* 14.01-1921.

⁴²⁹ Enger var en sentral skikkelse i kretsen rundt Johan E. Mellbye, og en av veteranene i bondebevegelsen. Foruten å virke som nestformann i *Bondelaget*, ledet han i 1930-årene også ættegranskningsnemda (opprettet i 1937) – det organet som framfor noe annet befattet seg med raseideologi og rasehygiene. Se artikkel i forbindelse med hans 75-årsdag i *Nationen* 28.09-1956 og Rovde (1995), s. 330.

⁴³⁰ *Nationen* 28.07-1921.

⁴³¹ Spalten ble startet i midten av januar 1920. Allerede etter to dager ble språkføringen ”jødifisert”. Den ”jødiske” språkføringen forble en permanent bestanddel i spalten helt fram til utgangen av 1925, hvor mine undersøkelser avsluttes. Se *Nationen* 13.01 og 15.01-1920.

betraktning av tittelen, ut et tydelig signal: at den norske nasjonen i framtiden – *om hundre år* – stod i fare for å bli gjennomsyret av ”jødiske” karaktertrekk.

”Jødiskhetens” oppløsende virkning på nasjonale egenskaper og verdier, ble også gjort til gjenstand for selvstendig tematisering i avisens spalter, om enn sporadisk. I begynnelsen av august 1923 publiserte avisen en lederartikkel forfattet av bladets faste bidragsyter Hroar Hovden.⁴³² Hovden ironiserte over venstrebevegelsens manglende nasjonale sinnelag, og anklaget i denne forbindelse *Dagbladet* for å nære sympati med jødene. En slik sympati, hevdet han, ville undergrave den norske nasjonalidentiteten: ”Og jødane bør faa den sympati og studnad som trengst for at dei skal bli kjernen og mergen i det norske folket! Det saag visst gjerne 'Dagbladet'. For daa fyrst vilde folket faa den rette teften av nasjonalkjensle og radikalisme”.⁴³³ Forfatterens formulering kan selvfølgelig også fortolkes som en advarsel mot en konkret jødisk innvandring til landet, og en derav følgende biologisk utvanning av ”norske karaktertrekk”. Det er likevel etter min syn mer nærliggende å forstå den som et varsku mot spredningen av unasjonale, jødiske verdier i den norske befolkningen. Som det framgår av sitatet, hevdet Hovden nettopp at økt jødisk innflytelse ville endre *nordmenns holdninger* til nasjonalisme og radikalisme. Den ville nemlig medføre at ”det jødiske” ville trenge inn i – ”bli kjernen og mergen i” – det norske folket.

Det konstruerte motsetningsforholdet mellom ”norske” respektive ”jødiske” verdier ble her tatt i bruk for å underbygge en politisk kritikk av *Venstre*. Dette gjaldt også en tegning i *Av "Nationen" om hundre aar* fra midten av juli 1922, som forestilte statsminister Anton Blehr. Blehr danset pardans med en ”jøde”, og begge figurene var for anledningen påkledd norsk folkedrakt. Av underteksten het det at: ”Tet internasjonale politiske tansesestevne asluttetes ikaar med partans, vorunter stevnets vakreste par var jenstand faar stor aapmerksomhet.”⁴³⁴ Karikaturens budskap framstår som flertydig: På den ene siden var tegningen og underteksten utformet som en politisk kritikk av *Venstre*, og dets påståtte knefall overfor det internasjonale. Den *internasjonale* ”jøden” i *norsk* nasjonaldrakt ble benyttet som selvmotsigelse for å understreke dette poenget. På den andre ble det også antydnet at Blehr og *Venstre* satte selve ”norskheten” i fare. Ved å adoptere internasjonale prinsipper, var de i ferd med å fylle det norske – her nasjonaldrakten – med et ”jødisk” innhold. Dette peker tilbake mot hovedtesen i denne oppgaven: at identifikasjonen av jødene

---

⁴³² Det har vist seg vanskelig å finne biografiske opplysninger om Hovden som har relevans for hans virke i *Nationen* i 1920-årene. Enkle biografiske opplysninger foreligger likevel i *Bio-bibliografiske opplysninger bd. 8, 1931/35, Nasjonalbiblioteket*. Hovden oppgir her offiser som yrke.

⁴³³ *Nationen* 2.08-1923.

⁴³⁴ *Nationen* 10.07-1922, samt figur 16.

Nationen 10.07-1922. Figur 16.

med det internasjonale utgjorde en kjernefaktor i *Namdalen* og *Nationens* antisemittisme, og at ”jøden” ble benyttet som et negativt stempel for å sverte bondebevegelsens politiske motstandere.

***Namdalen*: ”Jødeinvasjonen” som randtematikk**

Hvilken rolle spilte så frykten for en jødisk invasjon i *Namdalen*? Allerede i mai 1921 – før *Bondepartiets* første valgdeltakelse – publiserte avisen en lederartikkel som omhandlet posten om vernet av den norske folkestamme. Her ble det hevdet at norske byer siden verdenskrigens slutt var blitt fylt med ”jøder og russere og polakker og hvad de nu var for noget alle sammen”⁴³⁵. Artikkelen omhandlet likevel først og fremst innvandringen av *svenske anleggsarbeidere*, som i følge avisen hadde en folkekarakter ”av raaere slags” enn nordmenn.⁴³⁶ Den må dermed betraktes som allment xenofobisk, snarere enn antisemittisk.

En mer rendyrket omtale av ”jødeinvasjonen” forekom i en lederartikkel fra begynnelsen av januar 1925. *Namdalen* rapporterte i denne sammeng om en rettssak mot en russisk jøde ved navn Rottmann – i følge avisen en notorisk kriminell som opererte med støtte ”av den israelitiske hjelpekasse”. Saken utgjorde i avisens øyne et eksempel på konsekvensene av norske myndigheters naive gjestfrihet. De tillot kriminelle ”jøder som søkte å tilrive seg kontrollen i forbryterverdenen å velte inn over landets grenser:

Mens landet langt i fra kan gi plass til ærlig arbeid for sine egne sønner og døtre, staar det alltid åpent for alle fremmede som søker over vore grænser [...]. Det ene land efter det andet kunde med stadig strengere forholdsregler skyve den internationale bæremen fra sig, men her stod vi altid færdige til at gi dem husly og opholdsfred. De kunne sjakre, snyte, stjæle, rane og myrde, de kunde samle vore forbryterspirer om sig og sætte sig selv som førere.[...] Ut med våre egne sønner og døtre, ind med den internationale ramp. Vi tar tilegte og tilegte, og vor stammes undergang generer os ikke.⁴³⁷

Påstandene avisen rettet mot jødiske innvandrere kunne altså være grove nok, men ble bare framsatt sporadisk, og utgjorde dermed ikke noen vesentlig bestanddel i avisens antisemittisme. Et mer framtrødende element var tanken om at det norske samfunnet var i ferd med å bli infisert av ”jødiske verdier”. I en lederartikkel fra midten av juli 1923 framstilte *Namdalen* samtiden som en nasjonal utvanningsperiode for Norge og andre europeiske land. Årsaken var internasjonalsismen ånd, som hadde ”gaat en stormgang over landene”, fostret et ”materialistisk hat mellom individene” og ”renset ut all nasjonal

---

⁴³⁵ *Namdalen* 6.05-1921.

⁴³⁶ *Ibid.*

⁴³⁷ *Namdalen* 24.01-1925.

ryggmarg”.⁴³⁸ Det er i denne sammenheng ingen tvil om at ”den internasjonale ånd” var et synonym for ”den jødiske ånd”. Ved det tidspunktet lederartikkelen stod på trykk hadde *Namdalen* ettertrykkelig definert internasjonalismen og materialismen som jødiske fenomener. I polemikken omkring splittelsen innen *Arbeiderpartiet* ble det, som tidligere påvist, trukket opp et skille nettopp mellom ”nasjonale menneskeverdier” og ”internasjonale (semitiske) siferværdier”.⁴³⁹ Materialismen ble på sin side beskrevet som kjernen jødernes religion, og et vedvarende element i jødisk historie. I en lederartikkel fra september 1922 ble det trukket opp et ubrutt kontinuitetsbånd mellom den bibelske ”jøden” og ”jøden” i samtiden, hvor den røde tråden nettopp var materialisme og vinnelsessyke:

Slik er det vi finder jødernes gudsbegrep i det gamle testamentet. Og det er jødernes ublandede gudsbegrep i dag. [...] De lar sig gjerne døpe til kristendommen – hvis der kan tjenes mammon på det. Men slutter selvfølgelig ikke derfor med at være jøder. Ingen jøde kommer så langt fra sin stamme eller sit land, at han glemmer hvilket folk han tilhører – det av jødernes gud utvalgte – eller glemmer forgjettelsen – verdens økonomiske herskermagt. De venter bare paa sin Messias, den materialistiske høvding som kan føre dem frem til forgjettelsen.⁴⁴⁰

Disse ”jødiske” åndsverdiene kunne også opptas av nordmenn. Som påvist i tidligere kapitler beskyldte avisen både *Arbeiderpartiet* og de borgerlige partiene for å ville bygge landet ut i fra et ”jødisk prinsipp”: de ytre og internasjonale linjer.⁴⁴¹ Ved en annen anledning hevdet den at *Norges Banks* direktør Nicolai Rygg hadde omformet det norske bankvesen i retning av ”det internasjonale jødebank-syn”⁴⁴²

Antisemittismen, agrarideologien og emigrasjonen

Et annet trekk ved antisemittismen i *Namdalen*, er forbindelsen mellom jødefiendtlige forestillinger, migrasjonsfrykt og forherligelsen av bondesamfunnet. ”Jøden” ble framhevet som en rotløs antitese til bondens rotfasthet. Videre ble jødene anklaget for å arbeide for å bryte ned bondesamfunnet. Endelig ble disse forestillingstemaene knyttet til agitasjonen mot emigrasjonen – utvandringen *fra* Norge.

Forbindelseslinjene mellom agrarideologi og migrasjonsskepsis hadde sin bakgrunn i bondebevegelsens nasjonale orientering. Kjerneelementet i bondeorganisasjonenes agrarnasjonalisme var, som allerede påpekt, tanken om at ”bonden” var nasjonen – at det

---

⁴³⁸ *Namdalen* 13.07-1923.

⁴³⁹ *Namdalen* 10.01-1923.

⁴⁴⁰ *Namdalen* 25.09-1922.

⁴⁴¹ *Namdalen* 2.01-1924.

⁴⁴² *Namdalen* 24.02-1925.

bare var bondestanden som var ”norsk i ordets fulle betydninger” som Johnsen uttrykte det.⁴⁴³ Mens innvandring og utvandring frambrakte nasjonal degenerering, var jordbruksnæringen og bondesamfunnet nasjonens bærende kraft, dens kjerne. Svekkelsen av bondesamfunnet hadde følgelig tilsvarende negativ effekt som migrasjonen: den innebar en nedbrytning av selve grunnlaget for det nasjonale. Dette utgjorde basisen for bondebevegelsens allerede omtalte syndeflodsmyte.⁴⁴⁴

Bildet av jøden som en antitese til jorden og en trussel overfor bondesamfunnet, må ses i sammenheng med den sterke betydningen agrarromantiske temaer ble tilskjenket i den antisemittiske agitasjonen på 18- og 1900-tallet, særlig i Østerrike og Tyskland. Allerede under debattene om en såkalt ”borgerlig forbedring”⁴⁴⁵ av jødene i slutten av det 18. århundret, ble jødernes påståtte uvilje mot produktivt arbeid benyttet som en ”forklaring” på deres sterke representasjon i handelssektoren, og framhevet som et hinder for deres framtidige assimilasjon.⁴⁴⁶ Innenfor den såkalte völkisch-tenkningen, som satte et sterkt preg på tysk og østerriksk kultur i siste halvdel av det 19. og begynnelsen av det 20. århundret, ble klisjeen om den jordbruksfiendtlige jøden inkorporert i et nasjonalistisk og rasebasert rammeverk: Idéhistorikeren George L. Mosse oppsummerer forherligelsen ”bonden” og aversjonen mot den rotløse ”jøden” innen det völkische tankeunivers på følgende måte: ”In Volkisch thought the image of the tree was constantly used to symbolize the peasant strenght of the Volk, with roots anchored in the past while the Crown aspired toward the Cosmos and the spirit [...] the Jew was usually pictured as the snake at the root of the tree, seeking to destroy it”.⁴⁴⁷

Framstillingen av ”jøden” som en antitese til jorden inngikk særlig tydelig i to av avisens lederartikler, som begge stod på trykk i 1923. Artikkene er interessante av flere grunner. For det første inneholdt de betydelige innslag av raseretorikk, og betonte dermed det som ble oppfattet som ”jødiske karaktertrekk”. For det andre ble ”jødespørsmålet” hevet utover nasjonens rammer, som et spørsmål som berørte bønder i alle nord- og sentraleuropeiske land.

---

⁴⁴³ Johnsen (1919), s. 3.

⁴⁴⁴ Se oppgavens kapittel 2.

⁴⁴⁵ Kravet om en ”borgerlig forbedring” av jødene ble opprinnelig formulert av den prøyssiske akademikeren C.W. Dohm i boken *Über die bürgerliche Verbesserung der Juden* (1781). Se Schmucl Ettinger: ”The modern periode”, i H. H. Ben-Sasson (red): *A history of the Jewish people* (Cambridge Massachusetts: Harvard University Press 1976), s. 746

⁴⁴⁶ Rainer Erb: ”Warum ist der Jude zum Ackerbürger nicht tauchlich?”, i Rainer Erb og Michael Schmidt: (red) *Antisemitismus und jüdische Geschichte: Studien zu Ehren von Herbert A. Strauss* (Berlin: Wissenschaftlicher Autorenverlag 1987), ss. 99-120

⁴⁴⁷ Mosse (1964), s. 26.

Raseretorikken framkom særlig tydelig i den siste av artiklene, som stod på trykk i juni 1923, og som bar den megetsigende tittelen ”bondereisningen – en racebevægelse”.⁴⁴⁸ *Namdalen* tok her til motmæle mot oppfatningen av bondebevegelsen som en ren økonomisk forsvarsfylkning. ”Bondereisningen” var tvert imot en mobilisering av *spesiell germansk karakter*, som pågikk i alle germanske land og som hadde som siktemål å danne et vern mot samtidens rotløse nedbrytningskrefter:

[...] Bondebevægelsens opgaver er [imidlertid] av større og av en ganske anden karakter. Vi har ved tidligere anledninger pekt paa hvordan denne bevægelse bryter sig frem i en række lande. Ser man nærmere paa dette, vil man finde at det fortrinsvis er i de germanske lande den vinder noget omfang av betydning. Bondebevægelsens er ogsaa en reising av speciel germansk karakter.[...] At bondebevægelsen derfor møter en voldsom motstand, skal man ikke undres over.⁴⁴⁹

Hvem som stod bak denne formidable motstanden ble ikke omtalt direkte, men det framstår likevel tydelig at avisen siktet til jødene. Den tok for eksempel i bruk betegnelsen ”aagre” – en virksomhet som i den vestlige (kristne) kulturen gjennomgående har blitt identifisert som ”jødisk”.⁴⁵⁰

Hvilke egenskaper knyttet *Namdalen* til ”den germanske rase”, og hva karakteriserte i følge avisen denne rasens jødiske antitese? En lengre passasje fra artikkelen gir et særlig tydelig bilde av rasedikotomien. ”Den germanske rase” ble karakterisert som jordbunden, idealistisk og produktiv. Motkreftene derimot, ble framstilt sjelløse materialister og kjølige intellektualister, som fungerte parasittisk på ”den germanske rases” åndelige og materielle overskudd:

Den germanske race har altid indre organisasjon som den sidste vendt i sine længsler, drømmende i sin idealisme, arbeidssom og nestekjær. Paa det aandelige og materielle overskud som denne været en producerende race, jordrace har arbeidet op, har andre smartere regnekunstnere mindre eller til dels sletikke bundet av jorden, deres idealisme har været kold egoistisk og næstekjærligheten har for enkeltes vedkommende ikke rullet længer end til det forretningsmessig forsvarlige. Disse egenskaper har nok skapt fremskridt av sit Slags. Opfindsomhet er godt forenelig med regnekunst og forretningssmartness. Og kunst kan tillempes efter et timelig begjær og tiltale det slette i menneskehugen kan ogsaa regnes med til kultur. Men i det første række er den lett at tjene penger paa. Og alt dette har snyltet paa den germanske races aandelige og materielle overskud, saa hele racen holder paa at tappes for livskraft.⁴⁵¹

---

⁴⁴⁸ *Namdalen* 21.06-1923.

⁴⁴⁹ *Ibid.*.

⁴⁵⁰ Se Raphael, i Schoeps og Schlör (1995), ss.103-118, samt Trachtenberg (1983), s. 188-194. Se også denne oppgavens kapittel 4.

⁴⁵¹ *Namdalen* 21.06-1923.

Dersom det framstår uklart om dette refererte til jødene, framstår antisemittismen langt mer åpenlyst i en artikkel som stod på trykk i mars samme år. Artikkelen omhandlet arrestasjonen av den danske *Landmandsbankens* direktør Glückstadt i etterkant av krakket høsten 1922.⁴⁵² *Namdalen* forklarte bankssammenbruddet som et produkt av Glückstadts jødiske opphav. Det danske samfunnet hadde nemlig siden midten av 1800-tallet opplevd en invasjon av ”rotløse jøder”. Disse hadde systematisk utnyttet seg av danskenes gjestmildhet og godtroenhet, og derigjennom kunnet erobre den danske forretningsverdenen:

[...] faa er kanske opmerksom paa at denne næsten enestaaende svindelhistorie er en ganske naturlig følge av at en fremmed race har faat en ubegrenset indflydelsesret hos et jordbundet folk. Det danske folk er som ethvert jordbrugerfolk gjestmildt og godtroende – kanskje mer end nogen anden skandinavisk nasjon. Derfor aapnet Danmark ogsaa før noget andet skandinavisk land sine grænser for en rotløs forretningsrace som jøderne. Og mens den danske bonde passet sin jord, slog denne fremmede indflytterrace under sig kjernen i det danske forretningsliv.⁴⁵³

Avisen gikk imidlertid langt utover å skissere opp det den betraktet som årsaken til *Landmandsbankens* sammenbrudd. Den tegnet også opp et skille mellom ”jødiskhet” og ”danskhet”, som var sentrert rundt forholdet til jorden. Der danskene var et idealistisk jordbrugerfolk, var jødene en rotløs og pengebunden forretningsrase, som hadde ervervet sine negative karaktertrekk gjennom fortidige ørkenvandringene. Det er i denne sammenheng verdt å merke seg de tydelige berøringspunktene mellom argumentasjonen i *Namdalen* og sentrale elementer i den völkisch-inspirerte antisemittismen. I Saxlunds *Jøder og Gojim* – som var utformet nettopp etter inspirasjon fra antisemittiske kretser i Tyskland⁴⁵⁴ – ble det nettopp trukket opp et skille nettopp mellom ”germansk jordbundethet” og ”jødisk pengebundethet”:

For Germanerne, den jordbundne Race, er det en Naturnødvendighet, at de beholder sin jord længst mulig, Slægt efter Slægt. [...] For Jøderne gjælder den stikk modsatte Sats. For Dem er det ligesaa selvindlysende som naturlig at alle Forhold ordnes ut i fra Handelsmandens synspunkt, at alle værdier gjøres om til let flydende kapital, dær kan omsættes.⁴⁵⁵

”Jødens” karaktertrekk var et resultat av deres tusenårige nomadevirksomhet:

---

⁴⁵² Om bakgrunnen for krakket, se kapittel 4.

⁴⁵³ *Namdalen* 13.03-1923.

⁴⁵⁴ Se Christensen (1998), ss. 117-122. Saxlunds viktigste forbilder var raseideologien Stewart Houston Chamberlain og allerede nevnte Theodor Fritsch. Han hentet samtidig også en rekke argumenter fra den tyske sosialøkonomien Werner Sombart. Om Chamberlain, se Lena Berggren: ”Ras och religion. Stewart Houston Chamberlains världsåskadning i Die Grundlagen des neunzehnten Jahrhunderts” i *Svensk historisk tidskrift* (Stockholm: Svenska historiska föreningen, 1996). Om Sombart: Christhard Hoffmann: ”The New” as a (Jewish) Threat: Anti-modernism and Antisemitism in Germany” i Ytrehus (2001), s. 104. Om Fritsch, se kapittel 4 i denne oppgaven.

⁴⁵⁵ Saxlund (1922), s. 153.

Jødernes forfædre antages altsaa i Tusinder af Aar at have været Nomader [...] Den stadige Ensformighed, den brændende Sol, den glødende Sand gjør Vandreren sløv for naturen og følelsesløs for andre Mennesker. Ligesaa lidt som fantasien udvikles i Ørkenen, likesaa lidt udvikles der Samfundsaaend [...] ⁴⁵⁶

Namdalens framstilling av ”jødens” karakter og dens historiske bakgrunn lød til sammenlikning som følger:

Det er noget uendelig tragisk over dette, at et sparsomt arbeidsomt jordbrugerfolk, som med sit slit har løftet et litet land her oppe i Norden til en høy rangplass i kulturverdenen, skal bli tatt slik ved næsen av fremmede snyltere, at det maa ha aartier for at vinde over det. Men vi vet – naar det kommer et fremmed legeme ind i en finstilt maskin, vil det altid bli mer eller mindre ugreie. Og den jødiske race er et slikt fremmedlegeme som ubønhørlig maa bringe forstyrrelse ind i noget saa kulturfint som et jordbrugerfolk. *Naar den jødiske race, som gjennom aartusener har utviklet sit utbyttentalent i et ensidig nomadeliv paa sine ensformige ørkenvandring, faar fuld økonomisk utøvelsesmagt over en saa idealistisk og lite ciferdyrkende rase som de nordgermanske jorddyrkere, da maa det før eller senere ende med en katastrofe for utplyndringsobjektet.* ⁴⁵⁷

”Jøden” var imidlertid ikke bare en rotløs tilskikkelse som manglet bånd til jorden. Han arbeidet også systematisk for å rive ned bondesamfunnet. Et av de utviklingstrekkene som understøttet dette undergravningsarbeidet var emigrasjonen – strømmen av skandinavisk bondeungdom over Atlanteren.

Utvandringen fra Norge til Amerika avtok i perioden under og etter første verdenskrig. I tidsrommet mellom 1915 og 1922 tok utvandringen ikke mer enn 15% av landets fødselsoverskudd, hvilket var mindre enn noen gang siden masseemigrasjonen oppstod i 1860-årene. ⁴⁵⁸ Et viktig bakteppe var en omdreining innen den amerikanske innvandringspolitikken. Både i 1921 og i 1924 vedtok amerikanske myndigheter lover som reduserte innvandringskvotene for hvert enkelt land. ⁴⁵⁹ 1923 avvek likevel fra dette mønstret. 18 287 nordmenn satte i følge historikeren Ingrid Semmingsen i løpet av dette året kursen over Atlanteren, og emigrasjonen nådde dermed samme nivå som i perioden forut for høykonjunkturen i 1912. ⁴⁶⁰

Nettopp i ”utvandringsåret” 1923 publiserte *Namdalen* to lederartikler som omhandlet utvandringen til Amerika, hvor antisemittismen inngikk som en vesentlig komponent. Den første hadde sitt utgangspunkt i en fiskalberetning som var blitt utstedet av

---

⁴⁵⁶ Saxlund (1922), s. 136.

⁴⁵⁷ *Namdalen* 13.03-1923. Min kursivering, KS.

⁴⁵⁸ Jf. Ingrid Semmingsen: *Veien mot vest. Annen del. Utvandringen fra Norge 1865-1915* (Oslo: Aschehoug 1950), s. 513.

⁴⁵⁹ Kjeldstadli, i Niemi, Jan Eivind Myhre og Knut Kjeldstadli (2003), s. 345.

⁴⁶⁰ Jf. Semmingsen (1950) og Kjeldstadli, i Niemi, Myhre og Kjeldstadli (2003), s. 345.

innvandringsbyrået i USA. Dokumentet viste i følge avisen både at jødene var de mest tallrike blant innvandrerne i landet, og at den jødiske innvandrergruppen hadde størst arbeidsledighet. På det sistnevnte feltet eksisterte det dermed et hovedskille mellom innvandrere av skandinavisk og jødisk opphav, men dette skyldtes ikke at skandinaverne var bedrestilt i sosialt henseende. Avisen understreket tvert imot at jødene var overrepresentert blant landets storkapitalister – det avisen betegnet som ”Amerikas dollarkonger”:

Hvad er saa alle disse som indvandrer til Amerika uten profession eller fag? En del er kvinner og barn. Men storparten er snyltere ved handel og anden spekulasjon.[...] Det er videre betegne at likesom jøderne har det store procenttal under denne rubrik, har ogsaa jøderne den høieste procent blant Amerikas dollarkonger. Men skandinaverne og nordeuropæaren i heletat, har den laveste procent blant disse.⁴⁶¹

Vesensforskjellene mellom de to innvandrergruppene lå i deres karaktertrekk, og disse karaktertrekkene hadde sitt utspring i forholdet til jorden. Mens de nordeuropeiske innvandrerne var bondegutter, som hadde arvet trangen til produktivt arbeid gjennom flere slektledd, var jødene karakter parasittisk. Koplingen til utvandringen framgikk framfor alt av avslutningspassasjen. Her ble det fastslått at strømmen av norske bondegutter over Atlanteren bare ville styrke jødene snyltervirksomhet, selv om de norske utvandrerne hadde aldri så idealistiske motiver:

De norske, svenske, danske og andre bondegutter har gjennom årene reist til Amerika med en flammende vilje til at skape værdier, og de har skapt værdier. Men mens disse bondegutter har slitt sig ut i den tro, at de skapte værdierne for sig og sine kjære, det gamle eller nye fædreland har snylterne, dette flertal som innvandret uten beskæftigelse eller profession – tat storparten uten værdiskapende arbeid. Disse snyltende dollarkongene er det nu som har det avgjørende ord i Amerikas næringsliv. Og deres magt økes stadig med en jevn tilstrømning av værdiskapende bondeungdom fra vort og andre arbeidende folk.⁴⁶²

I oppfølgerartikkelen, som stod på trykk fem dager etter, ga avisen sitt svar på hvordan USAs dollarkonger og industrimoguler gikk fram for å sikre at tilstrømningen av norske bondegutter til kontinentet. Dette skjedde gjennom amerikanske emigrasjonsagenter, som lokket nordmenn til amerikansk industri under påskudd av manglende arbeidskraft. Det reelle motivet bak virksomheten var imidlertid storindustriens forsøk på å knekke jordbruket økonomisk, og plassere bondenæringen ”i et slaveforhold til storindustrien”.⁴⁶³ Å hindre norske bondegutter fra å emigrere var dermed ikke bare et spørsmål om å verne norske interesser. For bønders vedkommende var det også en solidaritetshandling: ”[...]vi vil i alle

---

⁴⁶¹ *Namdalen* 16.07-1923.

⁴⁶² *Ibid.*.

⁴⁶³ *Namdalen* 21.07-1923.

fald efter fattig evne advare norske bondegutter mot at reise til Amerika for at falde sine stamme- og yrkesfrænder i ryggen. De amerikanske industriagenters fiskeri i den retning bør bli mislykket”.⁴⁶⁴ Jødernes rolle i nedbrytningen av bondesamfunnet ble ikke omtalt direkte, utover en bemerkning om at *Dagbladet* hadde bedrevet utvandringspropaganda gjennom

et intervju med en representant for et ”tysk-jødisk industrifirma.”⁴⁶⁵ Sett i sammenheng med hvordan avisen framstilte situasjonen i Amerika noen dager før, framstår likevel budskapet som tydelig. USA var ifølge *Namdalen* kontrollert av rotløse og parasittiske jøder som arbeidet aktivt for å bryte med bondesamfunnet. Dette hadde konsekvenser for det nasjonale i Norge, i den forstand at nasjonens ryggrad – landets bondeungdom – forsvant ut av landet. Samtidig arbeidet jødene også aktivt for å ødelegge bondestanden i andre land. Sett i lys av avisens mange referanser til den jødiske verdenskonspirasjonen, og forståelsen av denne konspirasjonen i nasjonale termer, blir dermed følgende fortolkning nærliggende: Nedbrytningen av bondesamfunnet utgjorde, som kommunismen og kapitalismen, et middel i ”den internasjonale jødens” bestrebelser etter å bryte ned nasjonene og etablere verdensherredømme. Siden nærheten til jorden i følge *Namdalen* og bondebevegelsen var kilden til det nasjonale, utgjorde ødeleggelsen av folkenes bånd til jorden en sentral bestanddel i dette nedbrytningsarbeidet.⁴⁶⁶

Her framgår det også en klar forbindelse mellom antisemittisme og modernitetskritikk. I en artikkel som tar for seg forbindelsene mellom antisemittisme og anti-modernisme i Tyskland i tidsrommet mellom 1879 og 1920, hevder historikeren Christhard Hoffmann at ”jøden” bidro til å gi moderniseringsprosessen et tydelig ansikt.⁴⁶⁷ Også i *Namdalen* framstår ”jøden” på mange måter som en personifisering av komplekse og upersonlige utviklingsprosesser: en enkel og håndgripelig forklaring på bondesamfunnets tap av hegemoni, utvikling av et internasjonalt markedssystem og hurtigvirkende politiske omveltninger. Antisemittismen fungerte dermed som et orienteringsredskap i en verden som gjennomgikk hurtige endringer. Samtidig var den også et falskt universalmiddel. Den skapte med Hoffmanns ord en illusjon om at ”the problems of modernity would disappear if only the Jew was gone”.⁴⁶⁸ I en slik forstand kan ”jøden” forstås som et substitutt for en sosial tilnærming til samtidens utfordringer og problemer.

---

⁴⁶⁴ Ibid. Min kursivering, KS.

⁴⁶⁵ Jf. *Namdalen* 21.07- 1923.

⁴⁶⁶ Formuleringen om at ”jødemakten” arbeidet for å bryte folkenes bånd til jorden ble, som påvist tidligere, også tatt i bruk i forbindelse med angrepet på Johan Castbergs radikalisme. Se kapittel 3.

⁴⁶⁷ Hoffmann, i Ytrehus (2001), s. 112.

⁴⁶⁸ Ibid.

Avslutning:

Skepsisen til migrasjon inngikk i bondebevegelsens programmer i 1920- og 30-årene i en tydelig sammenheng med en bredere ideologisk målsetning om å verne bondesamfunnet. Jødene ble i *Nationen* og *Namdalen* knyttet både til det som ble oppfattet som en skadelig immigrasjon og emigrasjon. Videre ble de holdt ansvarlig for å bryte ned folkenes bånd til jorden, og for å infisere det norske samfunnets med ”jødiske” verdier.

Disse relaterte elementene kom imidlertid til uttrykk på ulike måter i de to avisene. I *Nationen* ble det, om enn i et begrenset omfang, advart mot en ”jødeinvasjon”. Her er det verdt å merke seg hvordan avisen beskrev de jødiske innvandrerne. På den ene siden ble de framstilt som internasjonale omstreifere av en ubestemmelig nasjonalitet. Videre ble de anklaget for å være parasitter som sugde ressursene ut av sine ”vertsnasjoner”, og som var i ferd med å erobre norsk næringsliv. *Nationens* skremselsbilde av den ”jødiske invasjonen” framstår i denne sammenheng følgelig som et jødebilde, mer enn som et fremmedbilde. Samtidig knyttet avisen også jødene til en invasjon i mer åndelig og diffus forstand, i betydningen fortregningen av ”norske” til fordel for ”jødiske” verdier. Dette framgår særlig tydelig av avisens daglige karikaturspalte, hvor en pseudojiddisk språkføring inngikk som en permanent bestanddel.

Tanken om en samfunnsmessig ”forjødning” inngikk også som et element i *Namdalens* antisemittisme. Innvandringsspørsmålet ble her imidlertid bare i begrenset grad koplet til ”jødespørsmålet”, særlig sett i forhold til antisemittismens betydelige omfang i avisen. Det forelå derimot en tydelig sammenheng mellom jødefiendtlige beskyldninger og forherligelsen av bondesamfunnet som nasjonens grunnlag og arnested. *Namdalen* framstilte jøden som et rotløst vrengebilde av jorden, som aktivt arbeidet for å undergrave bondesamfunnet. Et av utviklingstrekkene som bidro til å understøtte dette nedbrytningsarbeide var emigrasjonen. Antisemittismen ble dermed integrert i bondebevegelsens syndeflodmyte – flukten fra landsbygda til byene, industrien og Amerika. Dette viser også tydelig at de antijødiske holdningene i avisen inngikk i et moderniseringskritisk rammeverk.

Kapittel 6: Oppsummering og hovedkonklusjon

Hvilken betydning hadde antisemittismen i *Nationen* og *Namdalen* i den undersøkte perioden? Hva forteller disse avisenes holdninger til jødene om bondebevegelsens bredere politiske og ideologiske orientering i begynnelsen av 1920-årene?

Utgangspunktet for dette arbeidet har vært å undersøke antisemittismens uttrykksformer i de nevnte organene i tidsrommet 1920-25. Jeg har for det første gransket de antisemittiske jødebildenes karakter – hvordan ”jøden” ble konstruert i de to avisene. Dernest har jeg reist spørsmål om hvilke faktorer som formet disse forestillingene. Endelig har jeg søkt å belyse antisemittismens funksjoner: hvordan ”jøden” ble benyttet som forklaring på ”uønskede” samtidsfenomener og som et redskap i den politiske debatten.

Antisemittismen i 1920-årenes Norge kan ikke sammenliknes med antisemittismen i land som Tyskland, Østerrike, Polen eller Russland hva angår omfang og intensitet. Det brøt ikke ut pogromer, ble ikke grunnlagt antisemittiske partier, jødefiendtlige bøker solgte ikke i masseopplag og de erklærte antisemittene forble i et svært lite mindretall.⁴⁶⁹ Sett ut i fra en norsk ramme, framstår synspunktene som kom til uttrykk i *Nationen* og *Namdalen* dermed i flere henseender som ytterliggående og radikale. Begge avisene spredte et bredt spekter av jødefiendtlige forestillinger, som tangerte oppfatninger med nedslagsfelt blant samtidens erklærte antisemitter. Antisemittismens omfang i de to avisene varierte riktignok betydelig. I *Nationen* forekom de antijødiske klisjeene sporadisk – uten at ”jødespørsmålet” i særlig grad ble løftet fram som selvstendig tema. Beskyldningene som kom til uttrykk i avisen var likevel av til dels svært grov karakter. I *Namdalen* eskalerte antisemittismen fra høsten 1922. Fra dette tidspunktet og fram til 1924 ble mye av avisens fokus rettet mot ulike aspekter ved den såkalte jødefaren. ”Jødens” negative innflytelse og virksomhet ble gjort til en sentral forklaring på det avisen oppfattet som uønskede trekk ved moderniteten. At antisemittismens omfang og intensitet var ulik, må likevel ikke fortolkes dit hen at innholdet i de antisemittiske forestillingene var vesensforskjellig. De samme temaene gikk igjen i begge avisene.

Jødene ble beskyldt for å lede an i den internasjonale kommunismen og for å stå bak en verdensomspennende sammensvergelse. Dette må ses i nær sammenheng med utviklingstrekk på den europeiske scenen – der det fant sted en massiv spredning av konspirasjonsforestillinger etter den russiske revolusjon – og på den hjemlige scenen – der

---

⁴⁶⁹ Lorenz (2007) oppsummerer på en forbilledlig måte skillelinjene mellom norsk og kontinentaleuropeisk antisemittisme. Se s. 234.

arbeiderbevegelsen gjennomgikk en radikaliseringsprosess. I *Nationen* inngikk "bolsjevik"- eller "revolusjonsjøden" som et negativt moment i polemikken mot kommunismen og arbeiderbevegelsen. Det forelå likevel ingen direkte sammenheng mellom klassekonfliktens intensitetsnivå og omfanget av antisemittiske ytringer. Revolusjonsfrykten og den politiske polariseringen som preget perioden må følgelig betegnes som nødvendige, men ikke som tilstrekkelige betingelser for å aktivere jødefiendtlige anklager. *Nationen* publiserte også ved flere tilfeller redaksjonelle artikler som koplet jødene til mer omfattende konspirasjonsforestillinger. Myten om en jødisk verdenskonspirasjon ble likevel aldri løftet opp til å bli en gjennomgripende forklaring på samtidens utviklingstrekk og problemer. I *Namdalen* økte bruken av antisemittiske klisjeer i agitasjonen mot arbeiderbevegelsen i omfang og intensitet fra høsten 1922, i takt med at antisemittismen generelt sett tiltok i styrke. Myten om jødebolsjevismen ble på den ene siden integrert i et bredere skremselsbilde av en påstått jødisk verdenskonspirasjon. "Bolsjevikjøden" ble likevel også her benyttet som et polemisk redskap for å sverte den radikale arbeiderbevegelsen. I begge avisene synes det videre å ha foreligget en tydelig forbindelse mellom antisemittismen og det jeg har betegnet som "det nasjonale elementet" i antikommunismen. Antisemittiske beskyldninger ble først og fremst aktivert i kontekster der kommunismen ble framhevet som en trussel mot det nasjonale. Her ble det også trukket opp en sammenheng mellom kommunismens internasjonalisme og det som ble oppfattet som jødernes manglende nasjonale røtter.

Klisjeer om pengejøden har lange røtter i europeisk kultur- og idéhistorie. I kjølvannet av den moderne kapitalismens gjennombrudd i det 19. århundret ble disse klisjeene modernisert. Beskyldningen om at jødene stod bak kapitalismen fikk i denne fasen fotfeste både på den politiske venstresiden og i konservative miljøer, og ble samtidig en fast bestanddel i agitasjonen til antisemittiske organisasjoner og forbund. Også i *Nationen* og *Namdalen* var denne typen klisjeer tilbakevendende. At jødene ledet an i det kapitalistiske systemet ble i begge avisene framstilt som en vedtatt sannhet, som verken krevde argumentasjon eller begrunnelse. I *Nationen* dukket slike stereotyper spesielt, dog ikke bare, opp i karikaturer. "Jøden" ble her koplet til det avisen oppfattet som kapitalismens mest negative sider: han representerte en *internasjonal, spekulativ og umoralsk* form for kapitalisme. I *Namdalen* ble "jødekapitalen" framstilt som en nasjonenes antitese – et grenseoverskridende og internasjonalt fenomen som truet med å undergrave selve prinsippet om nasjonalitet. Videre ble kapitalismens internasjonale karakter trukket fram som "bevis" på at både kapitalismen og kommunismen var av "felles jødisk opphav". Parallelt med dette

ble antisemittismen knyttet til en nasjonal selvstendighetsretorikk. Bondebevegelsens politikk ble her framhevet som en ”annen frihetskamp”, som var rettet mot økonomisk avhengighet av overnasjonale ”jødiske” kapitalkrefter. I begge avisene ble forestillingen om jødekapitalen endelig brukt som polemisk og politisk definisjonsredskap. I *Nationen* inngikk den som et tilleggsmoment i den økonomiske debatten, og i polemikken mot *Venstre*. I *Namdalen* ble de borgerlige partiene – på samme måte som kommunistene – beskyldt for å slutte opp om den internasjonale – ”jødiske” – linje i politikken.

I bondebevegelsens programmer i 1920- og 1930-årene fantes det en tydelig sammenheng mellom motstanden mot innvandring og utvandring og kravet om å verne bondesamfunnet. Innvandring og utvandring ble beskrevet som trusler mot norske verdier og karaktertrekk, mens bondesamfunnet ble framholdt som arnested for alt nasjonalt. I *Nationen* og *Namdalen* ble ”jøden” knyttet til en skadelig innvandring og utvandring, framstilt som en rotløs antitese til jorden og anklaget for å bryte ned bondesamfunnet. Dette skjedde imidlertid på ulik måte i de to avisene. I *Nationen* ble det advart mot en ”jødeinvasjon”. Her er det verdt å legge merke til hvordan avisen beskrev jødiske innvandrere: som en ”ubestemmelig nasjonalitet”, som ikke lot seg inkorporere i den nasjonale organiseringen av verden. Samtidig fryktet avisen en invasjon i åndelig forstand, i betydningen fortrenghingen av ”norske” til fordel for ”jødiske” verdier. I *Namdalen* forekom skremselsbildet av ”jødeinvasjonen” i lite omfang, særlig tatt i betraktning av den store betydningen kampen mot ”jødefaren” allment sett ble tilskrevet av avisen. Det forelå imidlertid en tydelig sammenheng mellom jødefiendtlige beskyldninger og kravet om å verne bondesamfunnet som nasjonens grunnlag. ”Jøden” ble framstilt som et vrengebilde av den rotfestede ”bonden”. Samtidig ble han anklaget for å arbeide for å undergrave bondesamfunnet – og dermed nasjonen – gjennom emigrasjonen. I sammenheng med dette kom koplingen mellom bondebevegelsens nasjonalisme og moderniserings skepsis særlig eksplisitt til uttrykk.

Hva forteller de ovennevnte bildene, stereotypiene og beskyldningene samlet sett om antisemittismen i *Nationen* og *Namdalen*? Det er på den ene siden på sin plass å betone de antisemittiske forestillingenes *elastiske* karakter. Jødene ble koplet til ulike – og til dels *motstridende* krefter – kommunismen og kapitalismen, mobilitet over landegrensene og svekkelsen av bondesamfunnet vis-à-vis industrien. ”Jøden” fungerte dermed som et fleksibelt symbol på det som ble oppfattet som samtidens trusselkrefter og negative utviklingstrekk: han symboliserte det som i bondebevegelsens virkelighetsoppfatning ble betraktet som uønskede elementer i moderniteten.

På den andre siden fantes det også en hoveddrivkraft i bondeavisenes antisemittisme – nærmere bestemt nasjonalismen. ”Jøden” ble knyttet til ulike krefter og fenomener bondeavisene oppfattet som truende overfor nasjonale verdier, og personifiserte disse fenomenenes grenseoverskridende karakter. Bolsjevismens ”jødiskhet” ble framholdt som en forklaring nettopp på kommunismens proletariske internasjonisme. ”Jødekapitalen” ble konstruert som en motkraft mot norsk økonomisk selvråderett og som en nasjonenes antitese. Innvandring og utvandring ble per definisjon forstått som trusler mot ”norskhet” og nasjonale verdier. Endelig ble ”jøden” framstilt som en negasjon av bondesamfunnet – det bondebevegelsen oppfattet som grunnlaget for det nasjonale.

Konstruksjonen av ”jøden” som en anti-nasjonal trussel skjedde altså på to ulike nivåer. Han var et motbilde til den hjemlige nasjonen, et vrengebilde av ”det nasjonale vi” og ”det norske” – slik bondebevegelsen oppfattet ”norskhet”. Dette betyr likevel ikke at han ble framstilt som en vanlig ”utlending” eller ”fremmed”. ”Jøden” ble konstruert som en motkraft til ”nasjonal identitet”. Han personifiserte med Holz’ ord muligheten for den nasjonale ordens sammenbrudd – trusselen om en oppløsning av det nasjonale som et organiserende prinsipp – enten denne trusselen manifesterte seg gjennom ”verdenskommunismen”, ”verdenskapitalismen” eller folkeforflytning over landegrensene.

Stereotypiene og beskyldningene som kom til uttrykk i *Nationen* og *Namdalen*, inkludert de nasjonalistiske skremselsbildene, var på ingen måte unike for bondeavisene. Samtlige av forestillingene ble forkynt av antisemitter på kontinentet, og et flertall av dem hadde også dype kulturelle og idéhistoriske røtter. Likevel må bildet av jøden i *Nationen* og *Namdalen* også ses i nær sammenheng med bondebevegelsens politiske og ideologiske orientering. Bondeorganisasjonene forfektet i årene før og rett etter bondepartistiftelsen en nasjonalisme der forherligelsen av den rotfestede ”bonden” ble krysset med proteksjonisme, avsondring, isolasjonisme, antisosialisme og en allmenn aversjon mot det utenlandske og det internasjonale. At nettopp bondeavisene framhevet den rotløse ”jøden” som den norske nasjonen og nasjonenes antitese framstår på denne bakgrunnen ikke som tilfeldig.

Bondebevegelsens anti-internasjonale nasjonalisme utgjorde samtidig et viktig bakteppe for bruken av antisemittiske klisjeer i den politiske debatten. *Nationen* og *Namdalen* anklaget arbeiderbevegelsen og de borgerlige partiene for å være fundert på unasjonale og internasjonale – og dermed ”jødiske” – prinsipper. Antisemittismen fungerte på denne måten som et middel til å definere det nystiftede *Bondepartiets* posisjon i det politiske landskapet. ”Jøden” stemplet bondebevegelsens politiske konkurrenter som

unasjonale. I forlengelsen av dette framhevet han – åpent eller implisitt – *Bondepartiet* som det eneste *nasjonale* partiet i landet.

Tesene som er utledet i denne framstillingen, har sin basis i kildematerialet fra to av bondebevegelsens organer, og har følgelig i utgangspunktet en begrenset rekkevidde. Jeg vil likevel hevde at funnene fra *Nationen* og *Namdalen* gir rom for nye perspektiver angående den bredere bondebevegelsens ideologiske og politiske orientering. Antisemittismens betydelige omfang og radikale karakter i *Namdalen* påviser at det fantes en antisemittisk strømning innenfor bevegelsen. Riktignok er det nærliggende å anta at avisen var mer opptatt av ”jødespørsmålet” enn det som var vanlig i bondepressen. Likefullt: det faktum at en av bevegelsens organer kunne framstille kampen mot en ”jødisk verdenssammensvergelse” som en integrert bestanddel i bondebevegelsens politikk og agitasjon – *uten at det fikk konsekvenser verken for redaktør eller avis* – tyder på at avisens holdninger ble akseptert sentralt i bondeorganisasjonene. Denne antakelsen forsterkes også på bakgrunn av berøringspunktene mellom *Namdalen* og *Nationen*. Det var for en stor del de samme klisjeene og forestillingene som gikk igjen i begge avisene.

Forestillingene som er dokumentert i *Nationen* viser at antisemittismen inngikk som et element – om langt ifra det viktigste – i den sentrale mobiliseringen omkring *Bondepartiet*, siden avisen var bondeorganisasjonenes mest toneangivende offisielle talerør. Det er ingenting som tyder på at avisens holdninger på dette feltet var kontroversielle. Flere av bondebevegelsens sentrale aktører – deriblant *Bondelagets* formann Johan. E. Mellbye – ga tvert imot ved flere tilfeller uttrykk for antijødiske holdninger. Stikkprøver i andre bondeaviser peker i samme retning. Endelig kan det fastslås at motreaksjonene mot antisemittismen i *Nationen* og *Namdalen* var ikke-eksisterende.

Samlet sett gir disse faktorene grobunn for en ny tese angående *Bondepartiet* og *Bondelagets* nasjonalisme i 1920-årene. Flere historikere har hevdet at bondebevegelsen i denne fasen forfektet en reaksjonær agrarnasjonalisme, som var fundert på økonomisk avsondring, utenrikspolitisk isolasjonisme, rasebiologisk motiverte avgrensningskriterier og en frontstilling overfor arbeiderbevegelsen. På bakgrunn av den foreliggende undersøkelsen vil jeg her tilføye et tilleggsmoment. Jeg vil hevde at bondebevegelsen fremmet en reaksjonær agrarnasjonalisme, som var fundert på en økonomisk avsondringsstrategi, utenrikspolitisk isolasjonisme, rasebiologisk motiverte avgrensningskriterier og en frontstilling overfor arbeiderbevegelsen *og som rommet tydelige antisemittiske tendenser*. Hvor dypt disse tendensene stakk – om det fantes konkurrerende oppfatninger om jødene,

variasjoner på bakgrunn av geografiske faktorer eller motkrefter internt i bevegelsen – er derimot problemstillinger som må besvares gjennom framtidig forskning.

Litteraturliste:^{*}

- Adorno, Theodor, *The authoritarian personality*, New York, Harter & Row, 1960.
- Andersson, Lars M., *En jude är en jude är en jude. Representationer av "juden" i svensk skämtpress omkring 1900-1930*, Lund, Nordic Academic Press, 2000.
- Angell, Svein Ivar, *Frå splid til nasjonal integrasjon. KULTs skriftserie nr. 29. Nasjonal identitet nr.4*, Oslo, Norges forskningsråd, 1994.
- Arendt, Hannah, *Totalitarianism*, San Diego, Calif, Harcourt Be Jovanovich, 1979.
- Aschheim, Steven E., *Brothers and Strangers. The East European Jew in German and German Jewish Conciossness, 1800-1923*, Madison, Wisconsin, The University of Wisconsin Press, 1982.
- Bachner, Henrik, *Återkomsten. Antisemitism i Sverige efter 1945*, Stockholm, Natur och Kultur, 1999.
- Bauman, Zygmunt, *Moderniteten og Holocaust*, Oslo, Vidarforlaget, 1997.
- Ben-Sasson, Haim Hillel (red), *A History of the Jewish people*, Cambridge Massachusetts, Harvard University Press, 1976.
- Benz, Wolfgang, "Zur Überzeugungskraft des Absurden. Die 'Protokolle der Weisen von Zion' und ihre Wirkung, i *Jahrbuch für Antisemitismusforschung* 14, Berlin, Metropol Verlag, 2005.
- Berggren, Lena, *Nationell upplysning. Drag i den svenska antisemitismens idéhistoria*, Stockholm, Carlssons bokförlag, 1999.
- Berggren, Lena, "Ras och religion. Stewart Houston Chamberlains världsåskadning i Die Grundlagen des neunzehnten Jahrhunderts", i *Svensk historisk tidsskrift*, Stockholm, Svenska historiska föreningen, 1996.
- Bergmann, Klaus, *Agrarromantik und Grosstadtfeindschaft*, Meisenheim am Glan, Verlag Anton, 1970.
- Bjørgum, Jorun, "Hvorfor ble Arbeiderpartiet splittet i 1923? En kommentar til Åsmund Egge", i *Historisk tidsskrift* 2, 2004.
- Bjørnson, Øivind, *På Klassekampens grunn 1900-1920. Arbeiderbevegelsens historie i Norge, bind 2*, Oslo, Tiden Norsk forlag, 1990.
- Blom, Ida, *Kampen om Eirik Raudes Land. Pressgruppetittikk i grønlandsspørsmålet 1921-1931*, Oslo, Gyldendal norsk forlag, 1973.

---

* Enkelte antologier er referert både i sin helhet og som enkeltartikler i noteapparatet. Verkene dette gjelder står bare oppført under hovedtittel.

- Blomkvist, Håkan, ”Judebolsjevismen – en antikommunistisk verdensbild” i Mari Gerdin og Kjell Østberg (red), *Samtidshistoriska frågor 11. Hur rysk är den svenska kommunismen? Fyra bidrag om kommunism, nationalism og etnicitet*, Huddinge, Samtidshistoriska institutet Södertun Högskola, 2006.
- Brattelid, Kristin, *Mikal Sylten. Et antisemittisk livsprosjekt*, Hovedoppgave i historie ved Universitetet i Oslo, 2004.
- Bronner, Stephen Eric, *A Rumor about the Jews*, New York, Oxford University Press, 2003.
- Bruknapp, Dag Olav, *Nasjonal Samling og rasespørsmålet 1933-49*, Hovedoppgave i historie ved Universitetet i Bergen, 1972.
- Chazan, Robert, *Medieval Stereotypes and Modern Antisemitism*, Berkeley, California, University of California Press, 1997.
- Christiansen, Niels Finn, *Klassesamfundet organiseres. Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie, bind 12*, København, Gyldendals Bogklubber, 1993.
- Christensen, Olav Sunde, *Jøder og Gojim. Mottakelsen av et antisemittisk skrift fra 1910*, Hovedoppgave i historie ved Universitetet i Oslo, 1998.
- Claussen, H.P, *Aviser som historisk kilde*, Århus, Institutt for Presseforskning og samtidshistorie, 1962.
- Cohn, Normann, *Warrant for Genocide: The Myth of the Jewish World Conspiracy and the Protocols of the Elders of Zion*, London, Serif, 1996.
- Dahl, Hans Fredrik, ”Antisemittismen i norsk historie”, i Bernt Hagtvedt (red), *Folkemordenes svartebok*, Oslo, Universitetsforlaget, 2008.
- Dahl, Hans Fredrik, *Fra klassekamp til nasjonal samling. Det norske Arbeiderparti og fedrelandet i 1930-årene*, Oslo, Pax forlag, 1969.
- Dahl, Hans Fredrik, *Mediehistorie. Historisk metode i mediefaget*, Oslo, Damm & Søn, 2004.
- Dahl, Hans Fredrik, *Norge mellom krigene. Det norske samfunn i krise og konflikt 1918-1940*, Oslo, Pax forlag, 1971.
- Dahl, Hans Fredrik, *Norsk idehistorie, bind 5. De store ideologienes tid. 1914-55*, Oslo, Aschehoug, 2001.
- Dahl, Hans Fredrik og Henrik G. Bastiansen, *Hvor fritt et land? Sensur og meningstvang i Norge i det 20. århundre*, Gjøvik, Cappelens forlag, 2000.
- Dahl, Ottar, *Norsk historieforskning i det 19. og 20. århundret*, Oslo, Universitetsforlaget, 1992.

- Dietrichson, Wilhelm, "Julius Fredrik Kleist Gedde", i *Norsk biografisk leksikon* bind 4, Oslo, Aschehoug & co, 1929, ss. 409-411.
- Dyrendal, Asbjørn, "Denne verdens herskere. Konspirasjonsteorier som virkelighetsforståelse", i Arnfinn Pettersen og Terje Emberland (red), 2003.
- Egge, Åsmund, "Hvorfor ble Arbeiderpartiet splittet i 1923?", i *Historisk tidsskrift* 3, 2003.
- Egge, Åsmund, "Tilsvar til Jorunn Bjørgum og Finn Olstad", i *Historisk tidsskrift* 2, 2004.
- Emberland, Terje, "Nationaliteternes værste kloakslam. Antisemittisme i Norge 1900-1940", i *Humanist. Tidsskrift for livssynsdebatt* nr 2, 2008.
- Emberland, Terje, *Religion og rase. Nyhedenskap og nazisme i Norge*, Oslo, Humanist forlag, 2003.
- Emberland, Terje, "Rotte, jøde og vampyr. Om kollektive angstfantasier og antisemittisme", i *Humanist* 1, 2000.
- Eriksen, Trond Berg, Håkon Harket og Einhart Lorenz (red.), *Jødehat. Antisemittismens historie fra antikken til i dag*, Oslo, N.W. Damm & Søn, 2005.
- Erb, Rainer, "Warum ist der Jude zum Ackerbürger nicht tauchlich", i Rainer Erb og Michael Schmidt: (red) *Antisemitismus und jüdische Geschichte: Studien zu Ehren von Herbert A. Strauss*, Berlin, Wissenschaftlicher Autorenvlg 1987.
- Fein, Helen, "Dimension of Antisemitism: Attitudes, Collective Accusations, and Actions", i Helen Fein (red): *The Persisting Question. Sociological Perspectives and Social Contexts of Modern Antisemitism*, Berlin, Walter de Gruyter, 1987.
- Fein, Helen, "Explanations of the Origin and Evolution of Antisemitism", *The Persisting Question. Sociological Perspectives and Social Contexts of Modern Antisemitism*, Berlin, Walter de Gruyter, 1987.
- Fjeld, Nikolai Skarsem, "Jeg er tåken". *Markens grøde og Hamsuns modernitetserfaring*, Hovedoppgave i idéhistorie ved Universitetet i Oslo, 2002.
- Foskum, Kristin, *Nationen og antisemittismen. En undersøkelse av avisa Nationens holdning ovenfor jødene i perioden 1926-1938*, Hovedoppgave i historie ved Universitetet i Oslo, 2005.
- Friedländer, Saul, *Nazi Germany and the Jews. The Years of Persecution, 1933-1939*, London, Widenfeld & Nicolson, 1997.
- Fure, Odd-Bjørn, *Mellomkrigstid 1920-1940. Norsk Utenrikspolitisk historie bind 3*, Oslo, Universitetsforlaget, 1996.
- Furre, Berge, *Vårt århundre. Norsk historie 1905-1990*, Oslo, Samlaget, 1991.

- Gabrielsen, Bjørn Vidar, *Menn og politikk. Senterpartiet 1920-70*, Oslo, Aschehoug & co, 1970.
- Gilman, Sander, *The Jew's body*, New York, Routledge, 1991.
- Gjerdåker, Brynjulv, *Norges Landbrukshistorie. Bind 3. 1814-1920. Kontinuitet og modernitet*, Oslo, Det norske Samlaget, 2002.
- Gjernes, Martha, *Jødar i Kristiania. Dei fyrste innvandrarene si geografiske og sosioøkonomiske plassering i samfunnet frå 1851 til 1942*, Oslo, HI-Senterets Skriftserie nr. 2, 2007.
- Green, Nancy L., "Socialist Anti-Semitism, Defence of a Bourgeois Jew and the Discovery of the Jewish Proletariat. Changing Attitudes of French Socialists before 1914", i *International Review of Social History* 30, 1985.
- Gufjord, Heming, "Jærbo og indoeuropeer. Heretisk blick på den apokryfe Garborg", i *Edda* 4, 2002.
- Hanisch, Tore Jørgen, "Om virkninger av paripolitikken", i *Historisk tidsskrift* 3, 1979.
- Hansen, Georg Werner (red), *Norges bondelag 1896-1956*, Oslo, Bøndenes forlag, 1956.
- Hansen, Nils Roll, "Den norske debatten om rasehygiene", i *Historisk Tidsskrift* 3, 1980.
- Hanseth, Tor, *Andreas Haukland. Liv og diktning*, Mosjøen, Helgeland Arbeiderblads trykkeri, 1972.
- Herf, Jeffrey, *Reactionary Modernism. Technology, Culture, and Politics in Weimar and the Third Reich*, Cambridge, Cambridge University Press, 1984.
- Hilmo, Jon, "Midt i Noreg bur vi her i Nord-Trøndelag". 75 år med Bondepartiet/Senterpartiet 1921-1996, Steinkjer, Senterpartiet i Nord-Trøndelag, 1996.
- Hodne, Fritz og Ola Hemmingdal Grytten, *Norsk økonomi 1900-1990*, Oslo, Tano, 1992.
- Hoffmann, Christhard, "The New' as a (Jewish) Threat. Anti-modernism and Antisemitism in Germany," i Line Alice Ytrehus (red.), *Forestillinger om den andre*, Kristiansand, Høyskoleforlaget, 2001.
- Holz, Klaus, "Die antisemitische Konstruktion des 'Dritten' und die nationale Ordnung der Welt", i Christina von Braun og Eva-Maria Ziege, *Das "bewegliche" Vorurteil: Aspekte des internationalen Antisemitismus*, Königshausen & Neumann, 2004.
- Hopp, Andrea, "Zur Medialisierungen des antisemitischen Stereotyps im Kaiserreich" i Werner Bergmann og Ulrich Sieg (red), *Antisemitische Geschichtsbilder*, Essen, Klartext, 2009.

- Hveding, Øystein, *Landbrukets gjeldskrise i mellomkrigstiden*, Oslo, Statens Landbruksbank, 1982.
- Jansen, Trine.S, ”Med Gud mot kapitalismen. Komintern og den skandinaviske religionsoppfattelse”, i Knut Einar Eriksen m.fl (red.), *Arbeiderhistorie 2003. Årbok for arbeiderbevegelsens Arkiv og bibliotek*, Oslo, Forlaget Aktuell 2003.
- Johansen, Per Ole, *Oss selv nærmest. Norge og jødene 1914-1943*, Oslo, Gyldendal, 1984.
- Johnsen, Oskar Albert, *Norges bønder. Utsyn over den norske bondestands historie*, Kristiania, Aschehoug, 1919.
- Kenez, Peter, ”Pogroms and White Ideology in the Russian Civil War”, i John de Klier og Shlomo Lambroza *Pogroms: Anti-Jewish Violence in Modern Russian History*, Cambridge New York, Cambridge University Press, 1992.
- Kellogg, Michael, *The Russian Roots of Nazism. White Émigrés and the Making of National Socialism 1917-45*, Cambridge, Cambridge University Press, 2005.
- Kjelstadli, Knut, *Aschehougs Norgeshistorie 10. Et splittet samfunn 1905-1935*, Oslo, Aschehoug, 1994.
- Kjørven, Einar, *Den Norske Israelsmisjons syn på jødene i tidsrommet 1918-1942*, Hovedoppgave i historie ved Universitetet i Oslo, 2004.
- Kolsrud, Ole, ”Framveksten av den norske fremmedlovgivningen”, i *Historisk Tidsskrift 1*, 1990.
- Kopperud, Øivind, *Den kosmopolitiske juif. En analyse av franske presosialisters forhold til begrepet jøde med hovedvekt på Alphonse Toussenels bok Les Juifs, Rois de L.Époque – Histoire de la Féodalité Financière*, Masteroppgave i historie ved Universitetet i Oslo, 2005.
- Lausten, Martin Schwarz, *Jødesympati og jødehad i folkekirken. Forholdet mellem kristne og jøder i Danmark fra begyndelsen af det 20.århundrede til 1948*, København, Forlaget Anis, 2007.
- Lee, Rune, *Skipinga av Bondepartiet i 1920. En gransking av årsakene til skipinga av Bondepartiet*, Hovedoppgave ved Universitet i Bergen, 1988.
- Levy, Richard, ”Theodor Fritsch”, i Richard Levy (red.), *Antisemitism: A historical Encyclopedia of Prejudice and Persecution, bind 1, A-K*, Santa Barbara. Calif. 2005.
- Lien, Lars, ”Nasjonenes kristus” og jødene. *En analyse av antisemittismens omfang i Polen, 1919-39*, Masteroppgave i historie ved Universitetet i Oslo, 2005.
- Lindemann, Alfred, *The Jew Accused. Three Anti-Semitic Affairs Dreyfus, Beilis, Frank, 1894-1915*, Cambridge University Press, 1991.

- Lorenz, Einhart, "Antisemitische Judenbilder und die norwegische Haltung zur Deportation", i *Jahrbuch für Antisemitismusforschung* 16, Berlin, Metropol Verlag, 2007.
- Maccoby, Hyam, *Judas Iscariot and the Myth of Eternal Jewish Evil*, London, P. Halban, 2000.
- Marx, Karl, *Verker i utvalg, bind 1*", Oslo, Pax forlag, 1970.
- Maurseth, Per, *Gjennom kriser til makt 1920-35. Arbeiderbevegelsens historie i Norge, bind 3*, Oslo, Tiden Norsk Forlag, 1987.
- Mendelsohn, Oscar, *Jødernes historie i Norge bd. 1*, Oslo, Universitetsforlaget, 1969.
- Modras, Ronald, *The Catholic church and antisemitism: Poland, 1933-1939*, Amsterdam, Published for the Vidal Sassoon International Center for the Study of Antisemitism (SICSA), The Hebrew University of Jerusalem by Harwood Academic Publishers, 1994.
- Mosse, George L, *The Crisis of the German Ideology. Intellectual Origins of the Third Reich*, New York, Grosset and Dunlap, 1964.
- Mosse, George. L, *Towards the final solution. A history of European Racism*, New York, Howard Fertig, 1997.
- Nerbøvik, Jostein, *Norsk historie 1860-1914. Eit bondesamfunn i oppbrot*, Oslo, Det norske samlaget, 1999.
- Niemi, Einar, Jan Eivind Myhre og Knut Kjeldstadli, *Norsk innvandringshistorie bind 2. I nasjonalstatens tid, 1814-1940*, Oslo, Pax, 2003.
- Nordby, Trond, *Det moderne gjennombruddet i bondesamfunnet 1870-1920*, Oslo, Universitetsforlaget, 1991.
- Nordvik, Helge W, "Bankkrise, bankstruktur og bankpolitikk i Norge i mellomkrigstiden", i *Historisk Tidsskrift* 2, 1992.
- Ohman Nielsen, May-Brith, *Jord og ord. En studie av forholdet mellom ideologi, politikk, strategi og mobilisering hos den tredje pol i det norske partisystemet: Bondepartiet 1915-1940*, Doktorgradsavhandling i historie ved Universitetet i Bergen, 1997.
- Ohman Nielsen, May-Brith, "Ideologiske brytninger i bondebevegelsen i mellomkrigstida", i R. Almås og R. Gjerdåker (red.), *Norges Landbrukshistorie til år 2000. Rapport fra formidlingsseminar 8.-9. september 2000*, Trondheim, Stiftelsen norsk senter for bygdeforskning, 2000.
- Olstad, Finn, "Tradisjon og fornyelse. Tilsvar til Åsmund Egge", i *Historisk Tidsskrift* 2, 2004.

- Peal, David, "Antisemitism by Other Means? The Rural Cooperative Movement in Late Nineteenth Century Germany", i Herbert A. Strauss (red.), *Hostages of Modernization. Studies in Modern Antisemitism 1870-1933/39, vol. 3/1. Germany, Great Britain, France*, Berlin, de Gruyter 1993.
- Pleym, Bjørn, *Norsk bondepresse og den tyske nazismen. Seks bondeavisers holdning til Tyskland i tidsrommet 1933-1940*, Hovedoppgave i historie ved Universitet i Oslo, 1976.
- Poliakov, Leon, *The History of Anti-Semitism Volume 4. Suicidal Europe 1870-1933*, Pennsylvania, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2003.
- Pulzer, Peter, "The Return of the old Hatred", i Michael A Meyer og Michael Brenner (red.), *German-Jewish History in Modern Times, Bind 4*, New York: Columbia University Press 1997.
- Pulzer, Peter, *The rise of Political Anti-semitism in Germany and Austria*, London , P. Halban, 1988.
- Puschner, Uwe, Walther Schmitz og Justus H. Ulbricht (red), *Handbuch zur 'Völkischen Bewegung' 1871-1918*, München, K.G. Saur, 1996.
- Rian, Dagfinn, "Zions Viser Protokoller. Løgnen som ikke vil dø", i Arnfinn Pettersen og Terje Emberland (red), *Konspiranoia: konspirasjonsteorier fra 666 til WTC*, Oslo, Humanist forlag, 2003.
- Rovde, Olav, *I kamp for jamstelling 1896-1945. Hundre år for bygd og bonde. Norges Bondelag 1896-1996. Bind 1*, Oslo, Landbruksforlaget, 1995.
- Rovde, Olav, "...vi holder på å bli en av Europas søplekasser. Bonderørsla og innvandringsspørsmålet i mellomkrigsåra", i *Historisk Tidsskrift 3*, 1997.
- Rose, Paul Lawrence, *Revolutionary Antisemitism in Germany from Kant to Wagner*, New Jersey, Princeton, 1990.
- Rygg, Nicolai, *Norges Bank i mellomkrigstiden*, Oslo, Gyldendal Norsk forlag, 1950.
- Rürup, Reinhart, *Emanzipation und Antisemitismus. Studien zur 'Judenfrage' der bürgerlichen Gesellschaft*, Gottingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1975.
- Røste, Andreas, *Tre Oslo-aviser, Italia og fascismen 1922-29*, Hovedoppgave i historie ved Universitet i Oslo, 1969.
- Saxlund, Eivind, *Jøder og Gojim*, Christiania, J.Aass' forlag, 1922.
- Schoeps, Julius H. og Joachim Schlör (red.), *Antisemitismus: Vorurteile und Mythen*, München, Piper, 1996.

- Schulze, Hagen, *States, Nations and Nationalism. From the Middle Ages to the present*, Cambridge Massachussets, Blackwell, 1996.
- Seip, Jens Arup, *Utsikt over Norges historie. Bind 2. Tidsrommet ca. 1850-1884*, Oslo, Gyldendal Norsk forlag, 1981.
- Semmingsen, Ingrid, *Veien mot vest. Annen del. Utvandringen fra Norge 1865-1915*, Oslo, Aschehoug, 1950.
- Silberner, Edmund, *Sozialisten zur Judenfrage*, Berlin, Colloquium Verlag, 1962.
- Strauss, Herbert (red.), *Hostages of Modernization. Studies in Modern Antisemitism 1870-1933/39, vol. 3/2 og 3/1*, Berlin, Walther de Gruyter, 1993.
- Svarstad Anders Castus, "Jødernes hevn", i *Samtiden*, 1918.
- Sørensen, Øystein, "Hegemonikamp om det norske. Elitenes nasjonsbyggingsprosjekter 1770-1945", i Øystein Sørensen (red), *Jakten på det norske. Perspektiver på utviklingen av en norsk nasjonal identitet på 1800-tallet*, Oslo, Gyldendal, 1998.
- Toftesund, Richard Andre, "Da allt folket skulde tro løgner". *Halldis Neegård Østbye – Antisemittisk ideolog i Nasjonal Samling*, Hovedoppgave i historie ved Universitetet i Bergen, 2001.
- Trachtenberg, Joshua, *The Devil and the Jews. The Medieval Conception of the Jew and Its Relation to Modern Anti-Semitism*, Philadelphia and Jerusalem, The Jewish Publication Society, 1983.
- Tufte, Sander, *Norsk fremmedpolitikk 1901-1927, Lovgivning og utvisningspraksis*, Hovedoppgave i historie ved Universitetet i Oslo, 2000.
- Tøsse, Sigvart, *Norsk bonde- og småbrukarlag 1913-28. Bakgrunn og verksemd*, Hovedoppgave i historie ved Universitetet i Trondheim, 1976.
- Valaker, Tormod, "Litt fascisme, hr. statsminister!" *Historien om den borgerlige pressen og fascismen*, Oslo, Forum Aschehoug, 1999.
- Volkov, Shulamit, *Germans, Jews and Antisemites. Trials in Emancipation*, New York, Cambridge University Press, 2006.
- Volkov, Shulamit, "Antisemitism as a Cultural Code. Reflections on the History and Historiography of Antisemitism in Imperial Germany", i *Leo Baeck Institute Year Book XXIII*, 1978.
- Weiz, Eric D, *Weimar Germany. Promise and tragedy*, Princeton N.J., Princeton University Press, 2006.
- Wistrich, Robert S.(red.), *Demonizing the Other, Antisemitism, Racism, and Xenophobia*. Amsterdam, Harwood Academic, 1999.

- Ytrehus, Line Alice, "Innledning: Forestillinger om 'den andre'" i Line Alice Ytrehus (red.), *Forestillinger om den andre*, Kristiansand, Høyskoleforlaget, 2001.
- Østerud, Øivind, *Hva er nasjonalisme?*, Oslo, Universitetsforlaget, 1994.
- Aaby, Gunhild Halvorsdatter, *Kampen om nasjonaldøgnet: 17. mai feiring i Kristiania 1906-1925*, Hovedoppgave i historie ved Universitetet i Oslo, 1997.
- Aarseth Baader, Synnøve, "Storstreiken i 1921", i *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie I 1976*, Oslo, Pax forlag, 1976.
- Aasland, Tertit, *Fra Landmandsorganisasjon til Bondeparti. Politisk debatt og taktikk i Landmandsforbundet*, Oslo, Universitetsforlaget, 1974.

Kildeliste:

Aviser:⁴⁷⁰

Aftenposten, 1918, 1920, 1924, 1925.

Agder Tidend, 1922-25.

Bergens Tidende, 1937.

Helgelands Blad, 1922-25.

Morgenbladet, 1934.

Namdalen, 1920-1925.

Nasjonalbladet, 1923, 1924.

Nationen, 1920-1925, 1929, 1956.

Nidaros, 1924.

Stortingstidende, 1924, 7A.

Tidens Tegn, 1918, 1920.

Trondhjems Adresseavis, 1924

---

⁴⁷⁰*Nationen* og *Namdalen* er gjennomgått systematisk fra 1920-25. De andre avisene er undersøkt periodevis og punktvis. Mer detaljerte opplysninger foreligger i noteapparatet.

Vest-Opland, 1923.

Østlendingen, 1923, 1924, 1925

Tidsskrift:

Nasjonalt Tidsskrift, 1920-1925.

Nasjonalbiblioteket:

Bio-bibliografiske opplysninger bd. 8, 1931-1935.

Riksarkivet:

Johan E. Mellbyes privatarkiv, boks 10, 11 og 12.

Valgprogram:

Norsk Landmandsforbunds Stortingsvalgprogram 1921.

Bondepartiets Valgprogram 1924.